

**«ИННОВАЦИОННОСТЬ ИСПОЛНЕНИЙ ТИМНОСТИ
ПОВЫШЕНИЯ МОДЕЛЕЙ И МЕТОДОВ»**

халықаралық ғылыми конференцияның
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

27-28 желтоқсан 2024

PROCEEDINGS

of the international scientific conference

**«MODELS AND METHODS FOR IMPROVING THE
EFFECTIVENESS OF INNOVATIVE RESEARCH»**

27-28 December 2024

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

международной научной конференции

**«МОДЕЛИ И МЕТОДЫ ПОВЫШЕНИЯ
ЭФФЕКТИВНОСТИ ИННОВАЦИОННЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ»**

27-28 декабря 2024

ӘОЖ 001
КБЖ 72
И63

Редакция алқасы:

А.А. Амангельдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Редакционная коллегия:

А.А. Амангельдиев, Н.Б. Сейсенбек, Н.А. Еламанов

Editorial team:

A.A. Amangeldiyev, N.B. Seisenbek, N.A. Yelamanov

И63   Инновациялық зерттеулердің тиімділігін арттырудың модельдері мен әдістері: халықаралық ғылыми конф. мат. = Модели и методы повышения эффективности инновационных исследований: Сб. материалов межд. науч. конф. = Proceedings international scientific conference: Models and methods for improving the effectiveness of innovative research. – Астана: «Bilim Innovations Group» ғылыми-зерттеу орталығы, 2024. – 90 б. – қазақша, орысша, ағылшынша.

ISBN 978-601-08-4798-9

Жинаққа білім алушылардың, ғалымдардың, зерттеушілердің және мектеп мұғалімдерінің қазіргі ғылым мен білім саласындағы өзекті мәселелері бойынша баяндамалары енгізілген. Мақаланың мазмұны мен жіберілген қателерге автор жауап береді.

В сборник включены доклады обучающихся, ученых, исследователей и учителей школ по актуальным проблемам современной науки и образования. Ответственность за содержание статьи и допущенные ошибки несет автор.

The proceedings includes reports of students, scientists, researchers and school teachers on topical issues of modern science and education. The author is responsible for the content of the article and mistakes.

ӘОЖ 001
КБЖ 72

ISBN 978-601-08-4798-9

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

ҒТАМР 03.20

1926-1939 ЖЫЛДАРДАҒЫ САНАҚ АРАЛЫҚ КЕЗЕҢДЕГІ АҚТӨБЕ ӨҢІРІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК- ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР МӘСЕЛЕСІ

Б. Қайратұлы

Магистрант, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ.

Бұл мақалада 1926-1939 жылдар аралығындағы Ақтөбе облысының демографиялық өзгерістері қарастырылады. Аталған кезең Қазақстанның тарихындағы ең ауыр жылдар саналады, өйткені халық санының күрт төмендеуіне ұжымдастыру, зорлықпен қоныстандыру және 1930-жылдардағы ашаршылық сияқты оқиғалар себеп болды. Күштеп ұйымдастырылған саясаттың нәтижесінде орын алған қиын жағдайға қарсы облыс көлемінде қарапайым халық көтерілістері орын алды. Зерттеу барысында тарихи деректер, санақ материалдары және ғылыми еңбектер қолданылды. Бұл зерттеу Ақтөбе облысының демографиялық тарихын түсінуге және Қазақстанның жалпы тарихи процестері аясындағы орнын бағалауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Ақтөбе облысы, демографиялық өзгерістер, ұжымдастыру, ашаршылық, халық санағы, саяси қуғын-сүргін, әлеуметтік өзгерістер.

1926-1939 жылдар аралығы Қазақстан тарихындағы аса күрделі әлеуметтік-демографиялық өзгерістер кезеңінің біріне айналды. Әсіресе, Ақтөбе өңірі үшін бұл уақыт үлкен өзгерістерді қамтыды, соның ішінде халық санының азаюы, әлеуметтік құрылымның өзгеруі және қоныс аудару үрдістері ерекше орралады. Сталиндік индустрияландыру, ұжымдастыру, саяси қуғын-сүргін және қазақ халқының ұлы қасіреті – ашаршылық сияқты оқиғалар өңірдің әлеуметтік және демографиялық дамуына терең әсер етті. Аталған өзгерістер тек өңір тұрғындарының тұрмыс-тіршілігін емес, сонымен қатар оның ұлттық құрамын, мәдениетін және шаруашылық жүйесін де өзгертті. Қоғамның бейбіт дамуы жағдайында болған осындай үлкен өзгерістердің негізінде тек төтенше жағдайлар болуы мүмкін. Бірінші бесжылдықта елде үлкен өзгерістер болды: байларға қарсы таптық күресті күшейту, ұжымдастыру және жаппай қоныстандыру, Кеңес өкіметінің жауларына қарсы қуғын-сүргін және аймақты индустрияландыру басталды.

Ақтөбе облысының 1926-1939 жылдар аралығындағы халық санын біз сол жылдары орын әлеуметтік мәселелерге тоқтала отырып екі санақты

салыстырып есептейміз. Ауқымды аштық және депортация аймақтың демографиялық жағдайына жойқын әсер етті. 1929-1933 жылдары Ақтөбе облысы халқының жалпы саны 296,8 мың адамға, Батыс Қазақстан облысы халқының жалпы саны 121,7 мың адамға азайған. Оның ішінде ауыл халқы сәйкесінше 348,5 мың және 167,8 мың адамға немесе ширек бөлігіне жуығы азайған. Сондай-ақ жалпы халық санының жылма-жылғы қарқынмен азаюы ауыл халқының есебінен де болғанын байқауға болады. Мысалы, бір ғана 1932-1933 жылдары Ақтөбе облысының ауыл халқының саны 190,3 мың адамға азайған. Бұл кезеңде барлық халық саны сәйкесінше 180,9 мың және 75,6 мың адамға азайған. Бұл цифрлар халық санының азаюын тек ауыл халқының есебінен ғана болғанын көрсетеді.

Ақтөбе облысында 1932-жылы шамамен бір колхоз шаруашылығында 0,5 бас мал болды, – деп зерттеушілер көрсетеді [1]. Мұрағат құжаттарындағы 1933-жылғы 1 шілдедегі мәліметтен Ақтөбе облысында мал саны 1930 жылы 4 447 377 бас болса, 1931 жылы 1 134 034 бас, 1932 жылы 410 908 бас, ал 1933 жылы 242 497 бас мал қалғанын көреміз. Көшпелі және жартылай көшпелі аудандарда 31 792 бас мал болса, отырықшы аудандарда 210 705 бас мал болды. Ал колхоздарда қоғамдастырылған мал саны 187 044 бас, колхозшылардың жеке пайдалануында 37 342 бас, ал жеке қолда 18 111 бас мал ғана болды. Бұның ішінде облыс бойынша жылқы 50 756, түйе 12 736, мүйізді ірі қара 118 780, қой ешкі 53 408, шошқа 6817 бас болды [Ақтөбе облыстық мемлекеттік мұрағаты, 13 қор, 2-тізбе, 410 іс]. Аудандар бойынша, Шалқар ауданында 1930 жылғы 260 969 бастан 1933 жылы 12 492 бас, Ырғыз ауданында 249 554 бастан 14 580 бас, Темір ауданында 95 726 бастан 17 371 бас ғана қалған болса, Торғай ауданында 1931 жылғы 59 282 бастан 1933-жылы 4 163 бас, Батпаққарада 167 983 бастан, 9 314 бас, Табын ауданында 61 232 бастан 13 119 бас, Ойыл ауданында 39 932 бастан 3 876 бас мал ғана қалды [2].

«Аса құпия» делінген БМСБ-ның арнайы мәлімдемесінде «Азық-түлік қиыншылығы соңғы уақытта ұлғая түсуде, әсіресе қазақ ауылдарында. 1932-жылғы 10 шілдедегі мәліметтен бірнеше цифрлар: Торғай ауданында аштықтан күніне 25 адам өлуде. Батпаққара ауданында 14 ауылында 585 адам өлді. Ойыл ауданында № 5, 8, 18 ауылдарында аштықтан 181 адам өліп, Ақтөбе ауданында № 35 ауылында күн сайын 3-5 адамнан өлуде», – деп көрсетілді [3, 163-164 б.].

Күштеп ұжымдастыру, еріксіз отырықшылыққа көшірудегі бұрмалаушылықтар, халықтың ашаршылыққа ұшырауы жаппай үдере көшу және қарулы көтерілістер сипатындағы халық наразалықтарына әкелді. 1929-жылдың аяғы мен 1930 жылы ұжымдастыруға қарсы халық наразылықтары Ақтөбе округының Темір, Новоресей, Хобда, Шалқар аудандарында, Орал округының Азғыр, Тайпақ және Қаратөбе аудандарында жүрді. 1930 жылы 26 наурызда көтеріліс Қостанай округының Жетіғара ауданының батыс бөлігінде басталып, одан әрі көршілес Ақтөбе округының Ырғыз ауданына тарайды. Молда Мұхантай Саматов пен Айжарқын Қанаев бастаған көтерілісшілер Ырғызды басып алуға ұмтылғанымен, кейіннен көтеріліс басылады. Үкімет әскеріне белсенді қарсылық көрсетуге мүмкіндігі болмағандар республикадан

тысқары жерлерге көшуді жалғастырды. Ақтөбе округының Шалқар, Ойыл, Табын аудандарының шаруалары да осындай сипатта қарсылық көрсетеді [4, 90-91 б.].

1933 жылы Ақтөбе қаласында туылғандар 821 адам болса, өлгендер 2 323 адам, оның ішінде 1 жасқа дейінгілер 225 адамды құрап, 100 адамға шаққандағы табиғи өсім коэффициенті 39,7 %-ті көрсетті. Сонымен қатар 1-4 жас аралығындағылардың өлімі 458 адам, 5-9 жас арасындағылардың өлімі 402 адам болды. Орал қаласында 1933 жылы туылғандар 1 240 адам, өлгендер 2 339 адам, оның ішінде 1 жасқа дейінгілер 436 адам болып, 100 адамға шаққандағы табиғи өсім коэффициенті – 26,9 %-ті көрсетті. Ал 1-4 жас аралығындағылардың өлімі 338, 5-9 жас аралығындағылар 140 адам болды [5].

Аймақ қала тұрғындарының табиғи және механикалық өсіміне қатысты мәліметтерге қарағанда 1929-1933 жылдары қала халқының табиғи өсіміне қарағанда механикалық өсімі жоғары болған. Ақтөбе облысында 1929 жылы табиғи өсім 0,7 мың, болса, механикалық өсім 0,8 мың, 1930 жылы табиғи өсім 0,5 мың, механикалық өсім 1,0 мың, 1931 жылы табиғи өсім 0,6 мың, механикалық өсім 14,2 мың, 1932 жылы табиғи өсім 0,6 мың, механикалық өсім 5,9 мың болды. Бұдан қалаларда табиғи өсімнің жылдан-жылға құлдырап, механикалық өсімнің ұлғайып отырғанын байқаймыз. Нәтижесінде аймақта барлық қала халқыны саны 1929 жылғы 38,0 мыңнан 65,7 мыңға немесе екі есеге жуық өсті.

Ақтөбе облысында 1930 жылдары ауыл халқының саны қатты азайып кетті. Ақтөбе облыстық мемлекеттік мұрағат қорындағы халық санына байланысты түрлі мекемелердің деректері бойынша 1930 жылдардың бірінші жартысындағы кейбір аудан халқының саны мысалы Шалқар ауданында 1932 жылы 1931-жылмен салыстырғанда қазақтар 50 557 адамнан 34 820 адамға, басқа ұлттар 487 адамнан 364 адамға қысқарса, орыстар 2 206 адамнан 2814 адамға, украиндар 148 адамнан 157 адамға ұлғайды [6, 2 п.]. Сол сияқты Ойыл ауданында аталмыш уақытта қазақтар 39,6 мыңнан 24,1 мыңға, орыстар 0,6 мыңнан 0,5 мың адамға төмендеді. Темір ауданында қазақтар 36 849 адамнан 26 620 адамға, украиндар 8 059 адамнан 7 149 адамға, орыстар 5 275 адамнан 3 660 адамға азайды [7, 2 п.]. Хобда ауданында қазақтар 24 260 адамнан 16 720 адамға, украиндар 14 880 адамнан 10 275 адамға, орыстар 3 600 адамнан 1 839 адамға азайды [8, 1 п.].

Ақтөбе облысында ауыл халқының саны 1929-1933 жылдары 967,3 мыңнан 618,8 мыңға немесе 36 %-ке азайды [9, 49 п.]. 1937 жылы Ақтөбе облысы ауыл халқының басым көпшілігін құрайтын ұлттардың бірі ретінде қазақтарда туу 826 адам, өлу 3 242 адам болып табиғи өсім 3 584 адамды көрсетсе, орыстарда туу 1 527, өлу 535 адам, табиғи өсім 992 адам, украиндарда туу 3 348, өлу 776, табиғи өсім 2 572 адам болды [10].

Ұжымдастыру ауыл мен ауылдағы меншіктің барлық түрлерін совхоз және колхоз шаруашылықтары түрінде көрсетілген біртұтас мемлекеттік меншікпен толық ауыстыруға; тұрғындардың басым бөлігінен еңбек құралдарын, малды, жерді алып және сол арқылы олардың барлық тіршілік

көздерінен айыруға әкелді. Қысқа мерзімде өткізілген ұжымдастыру шарасы ауылшаруашылық өндірісінің күрт төмендеуіне, өнімнің барлық түрлерінің айтарлықтай төмендеуіне және азық-түлік дағдарысына әкелді. Мал мен жерді тартып алып қою, баламалы қамтамасыз ету көздерінің болмауы нәтижесінде халықтың кедейленуіне, аштыққа және өлімге әкелді. Бірінші кезекте көшпелі және жартылай көшпелі қазақ халқы зардап шекті.

Архив қорындағы құпия құжатта Ақтөбе губерниясы бойынша ірі көлемде малы мен шаруашылығы бар ірі бай-кулақтардың тізімі көрсетілген. Тізімде ең ірі 26 бай-кулақтардың аты-жөндері, жас шамасы, мал саны, иелігіндегі жер көлемі, әлеуметтік тобы, бұрын атқарған лауазымы, қарамағындағы батырақтары мен жалшыларының нақты сандары туралы мәліметтер берілген. Осы құпия құжаттағы мәліметке талдау жасағанда, губерния көлеміндегі ірі 26 бай-кулақтың ауқатты, қарамағында 700-100 бас ірі қара малдары бар ауылдағы ең беделді, сауатты тұлғалар болған [11]. Шаруашылықтар мен байларды тәркілеу үшін арнайы топтар жасақталды, оның құрамына губерниядан бекітілген өкілмен қатар оның 2 көмекшісі, милиционер және жолсерік енді.

Темір ауданындағы байлардан 4 073 бас мал тәркіленіп, оның 200 бас малы Ырғыз ауданы колхоздарына үлестірілген. Оның негізінде Ерназаров атындағы қой шаруашылығы, «Артель» қой шаруашылығы, Маневтік әйелдердің сүт артелі және Қарағай құдық, Кебек сай, Отарқора, Құмқұдық ауыл шаруашылық артельдері құрылған. Ақтөбе округінен 278 адам өлкенің басқа аймақтарына жер аударылса (мысалы, Қызылорда өңіріне қамыс ору жұмыстарына жіберілген), Ақбұлақ ауданындағы 3-категориялы кулақтар Темір, Алтықарасу, Ырғыз және Шалқар ауданы аумағына көшірілген. Сонымен қатар, облыс өңіріне басқа аймақтардан бай-кулақтар да жер аударылып келді. 1930 жылы 9 ақпанда өткен Ақтөбе округтік комитеті отырысының №1 хаттамасында Ырғыз ауданына 644 бай-кулақтың жер аударылып келгені айтылады [12].

Қазақ байларының бар мал-мүлкін тәркілеумен қатар, олар сол елді мекендегі ықпалды тұлға ретінде қабылданып, кеңестендіруге қарсылар ретінде жер аударылғаны да белгілі. Жер аударуды іс жүзінде ГПУ және милиция органдары жүргізді. Кейбір жарық көрген қаулылар халықтан құпия ұсталды. Елді мекендерде жалпы халық жиналыстары өткізіліп, бай-кулақтарды тәркілеу, оларды жер аудару мәселелері қаралды. Десек те кейбір жалпы халық жиналыстарында халықтың қарапайым тобы байларды қорғап, оларды басқа аймақтарға жер аударылуына наразы болған. Тәркілеу саясатының салдары ықпалды өкілдердің қолына қару алып көтеріліске, наразылықтарға шығуына себеп болды. Ақтөбе өңірінде «Араб», «Перь» т.б. топтарының құрылуына, Ужакенов Нұрке, Биханов Рыспай, Хазірет Мұкатай, Айжарқын Қанаев бастаған көтерілістердің орын алуына түрткі болды.

1926-1939 жылдар кезеңі ұжымдастыру мен аштықтан туындаған қайғылы оқиғаларды қамтыды, нәтижесінде көптеген адам шығыны болды. Тікелей шығындардан басқа, адамдардың аймақтан тыс жерлерге жаппай көшуі

теріс мәнге ие болды. Бұл демографиялық шиеленістерді ушықтырып, қазақ халқы үшін өте қолайсыз ұзақ жылдар бойы өзгерген этникалық құрылым болды. Көшпелілердің басым бөлігі іс жүзінде тұрғылықты жерін ауыстыруға, туған жерлерінен кетуге мәжбүр болғанын, ал Қазақстаннан тыс жерлерге көшкендер тарихи Отанымен, өз халқының мәдениетімен байланысын жоғалтқанын ескеру қажет. Бұл ақырында қазақ халқының кейінгі жылдардағы дамуына теріс әсер етті.

1938 жылы Ақтөбе облысы бойынша қазақтарда туу 5 582, өлу 3 021, табиғи өсім 2 561 адам, орыстарда туу 729, өлу 263, табиғи өсім 466 адам, украиндарда туу 2 396, өлу 648, табиғи өсім 1 748 адам болды. 1926-1939 жылдардағы екі санақ материалдарын салыстырар болсақ Батыс Қазақстан аумағында мекендеген ауыл халқы 1926 жылғы 1 144 656 адамнан 1939 жылы 753 189 адамға немесе 34,2 %-ке кеміді. Ақтөбе облысында 433 430 адамнан 250 246 адамға кеміді. Сонымен қатар екі санақаралық кезеңдегі халықтың жастық құрылымын салыстырсақ халықтың қай жас топтарының саны мен үлес салмағының азайғандығын көруге болады. Ақтөбе облысы бойынша екі санақ аралығында 14 жасқа дейінгілер 36,6 %-тен 34,2 %-ке, 15-29 жастағылар 28,9 %-тен 28,1 %-ке азайса, 30-39 жастағылар 14,2 %-тен 17,1 %-ке, 40-49 жастағылар 9,1 %-тен 10,0 %-ке ұлғайып, 50-59 жастағылар 6,0 % күйінде қалып, 60 жастан үлкендер 5,0 %-тен 4,6 %-ке азайған. Жас өспірімдердің ішінде 7 жасқа дейінгі балалардың үлесі 22,1 %-тен 17,8 %-ке азайды.

Қорытындылайтын болсақ екі санақ аралығында аймақ ауыл халқының үштен бірі шығын болды. Бұл тікелей ашаршылықтан өлу мен көршілес аймақтарға жаппай үдере көшу салдарынан болды. Сондай-ақ халықтың табиғи өсімінде туылғандардан өлгендер саны артып, табиғи өсімде теріс айырымдар орын алды. Ашаршылық нәтижесіндегі демографиялық дағдарыс салдарынан халықтың жастық құрылымы мен ұлттық құрамы үлкен өзгеріске ұшырады. Туудың азаюы, өлімнің ұлғаюы нәтижесінде халықтың жастық құрылымында балалар мен жас өспірімдердің, еңбекке қабілетті жастағы адамдардың үлес салмағы төмендеді. Ашаршылық нәтижесінде жергілікті халық көп зардап шегіп, нәтижесінде барлық халыққа шаққандағы саны мен үлес салмағы төмендеді. 1930 жылдардың соңында халық саны қайта қалпына келе бастады. Табиғи өсімде өзгерістер орын алып, демографиялық ахуал біртіндеп жақсара бастады. Бірақ әрине қазақтардың үлес салмағы басқа көшіп келген халықтарға қарғанда төмен болды. Бұл жылдардағы орны толмас шығын 1960 жылдардың басында ғана ақырындап қалпына келе бастады.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Козыбаев М.К. История и современность. – Алматы: Ғылым, 1991. – 239 б.
- 2 Ақтөбе облыстық мемлекеттік мұрағаты, 13 қор, 1-тізбе, 458 іс.
- 3 Халидулин Г.Х. Политика советского государства в отношении казахских шаруа (1917-1940 гг.). – Алматы: НИЦ Ғылым, 2001. – 215 с.

- 4 Алдажуманов К. Национально-освободительного движения в Казахстане и Средней Азии в 1916 года: характер, движущие уроки. // Материалы международной научно – теоретической конференции. – Алматы, 1996 года, 18 октября. – С. 88-92.
- 5 ҚР ОММ, 698-қор, 14-тізбе, 188-іс.
- 6 Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, 13-қор, 1-тізбе, 56-іс.
- 7 Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, 13-қор, 1-тізбе, 54-іс.
- 8 Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, 13-қор, 1-тізбе, 57-іс.
- 9 БҚ ОММ, 693-қор, 1-тізбе, 33-іс.
- 10 ҚР ОММ, 698-қор, 14-тізбе, 205-іс. 75 ҚР ОММ, 698-қор, 14-тізбе, 208-іс.
- 11 Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, 516-қор, 1-тізбе, 1722 іс.
- 12 Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, 9-қор, 1-тізбе, 447 іс.

SRSTI 16.01.45

THE APPLICATION OF CRITICAL THINKING ACTIVITIES IN ENGLISH LANGUAGE CLASSES

R.N. Akhmeshova

Master-student, Zhetysu university named after I. Zhansugurov, Taldykorgan

G.G. Abisheva

*Candidate of Pedagogical sciences, teacher – lecturer,
Zhetysu university named after I. Zhansugurov, Taldykorgan*

This article is devoted to the application of critical thinking activities in language teaching, in particular in English lessons of educational organizations. In the article, these tasks are aimed at developing students' critical thinking skills in teaching English, using reading, writing, speaking and listening skills for critical thinking, as well as such tasks teach students to use their arguments and opinions expressing different points of view in written and oral form in English lessons.

Key words: critical thinking, critical thinking activities, goals, English classes, skills, questions.

Critical thinking has already evolved into modern education system, despite the subject taught. Critical thinking is not a fad, but it is an important area of interest in education and dating back to the Greek philosophers, in particular Socrates, Plato, and Aristotle [5, 6 p.].

Why is critical thinking necessary in educational environment? Critical thinking is an essential modern skill which ensure students to analyze, evaluate, and solve complex problems effectively. In today's world these skills are crucial for academic success and for navigating real – world challenges. Teaching critical thinking skills is considered to be an integral part of teaching XXI st-century skills [1, 11 p.].

In English language classroom, it is certain that, critical thinking will be valuable for students throughout their language-learning journey. Learners in the English classes take advantage of critical thinking activities because such activities empower students' prior knowledge, foster creative thinking and emphasize the significance of problem-solving that is built on evidence [2, 23 p.].

In this article, diverse and engaging critical thinking activities for students of English language classes will be presented. These activities will help enhance students' minds in addition, such activities make learning process more interesting and give immersive learning experience.

Activity 1: Opinion and reason builder.

Aims: To develop the skill of supporting an opinion with reasons. To practise expressing opinion with expressions and giving reasons with the conjunction «because».

Level: A2+ (high elementary).

Rationale: The activity introduces learners the value of supporting an opinion with prove or reasons. This simple activity continues this idea by introducing students to the need for supporting an opinion with reasons and providing the language they need to achieve this [3, 30 p.].

a. A teacher writes this table on the board.

Table 1: Opinion and reason builder.

I think that I agree that I don't agree that I'm not sure that	doing sport is good for you social media sites waste our time teachers are low-paid travel broadens the mind our grandparents' lives were easier living in the country is better than the city the internet has improved our lives	because...
---	--	------------

b. Students work in pairs and should express opinions followed by a reason. They can make up their sentences by combining any of the expressions in column 1 with the topic in column 2 and then, using «because», they have to give a supporting reason.

For example: I think that teachers are low-paid because people like head teachers and head masters earn more money, however they have less obligation.

I'm not sure that travel broadens the mind because I've come across some people who come back from other countries and they criticise everything about the country they had traveled to [3,31 p.].

Activity 2: Critical questioning.

Aims: To enhance students' critical questioning skills. To perform asking closed and open questions.

Level: A2+ (high elementary).

Rationale: Students need to develop the skill of asking questions so that they become successful critical thinkers. This activity demonstrates them how closed questions which only require yes/no answers do not help them to question critically and that open questions are significantly better. Students simultaneously review the structures they need to make and ask questions [2, 17 p.].

Steps:

a. A teacher write the following question words on the board:

What...? Why...? Who...? How...? When...? Where...?

b. Students work in pairs.

Give Student A, a copy of these 8 closed questions:

1. Do you think meat is bad for you?
2. Do you believe that sport is good for you?
3. Would you say that young people use the Internet much?
4. Are bloggers important in our lives?
5. Is the world a more dangerous place than 30 years ago?
6. Should most people use public transports instead of their own cars?
7. Can politicians make a difference to the world?
8. Are traditions and customs are disappearing?

c. The teacher explains that Student A asks the first question and Student B answers Yes or No. Then Student A changes the closed question into an open question using a question word on the board. Student B answers with a full and more reasoned answer. Students may start their conversation like this:

A: Do you think meat is bad for you?

B: Yes, I do.

A: Why do you think meat is bad for you?

B: Because I've read about how meat is produced nowadays, and I'm not happy about it.

d. The students work through all 8 questions in the same manner, until they reach the end. And consequently, everyone has an equal opportunity to ask and answer the questions, besides Student B can ask all 8 questions in the same way. Or, if the clock is ticking, Student A may ask questions 1, 3, 5 and 7 and Student B asks questions 2, 4, 6 and 8 [2, 19 p.].

Variation: For students of higher level of English, the teacher can make the open questions more challenging using the following questions to enhance thinking critically:

- What evidence is there that...?
- Why do you think that...?
- Who says that...?
- How do you know that...?
- When did people start believing that...?
- Where did you read that...?

Activity 3: Where's it from?

Aims: To identify styles of different text types on the same topic, choose related information and synthesize it. To identify features of written speech [4. 56 p.].

Level: B1+ (pre-intermediate).

Rationale: Students need to foster the ability of researching a topic. They will collect information from different sources and have to determine whether certain text types are reliable sources. For the purpose of this, they should be able to recognize the text style from the writing style.

The teacher gives students three texts on the same topic but written completely in different ways. Ask them to identify what kind of text each one is. Three example texts are given below, which can be used for this activity. They are all on the same topic of online shopping. The teacher asks students to recognize the text type and speak about the information in the text. For instance: Was it formal or informal? Who was it written to (one person or many)? [4, 57 p.].

Table 2: Where's it from?

<p><i>Text A.</i> Online shopping is a form of electronic commerce that enables consumers to buy goods or services right away using the Internet. Online shopping creates the same experience of buying products or services from a shopping mall or shopkeeper in the cities, but the buyer does it without leaving his or her home. The three largest online companies in the world are e-Bay, Alibaba and Amazon.</p>
<p><i>Text B.</i> Dear Anita! I'm writing to thank you for my birthday gift. I have to admit that, I was afraid about buying things on the Internet, but after only two days I have already downloaded three e-books! Shopping online like this is so much simpler than leaving the house! It's so convenient. All my love Your grandmother Mary</p>
<p><i>Text C.</i> Tips for safe online shopping: – Ensure you computer's security software is up-to-date; – Authoritative websites involve information on how your private information will be used; – Check what other customers comment on a company; – When making a payment by a credit card or other bank cards check for the letter <i>s</i> after <i>http</i> on the web page.</p>

The answers of an activity 3:

Text A comes from Wikipedia so, the language is completely informational.

Text B is a short mail between two people and it's informal and chatty.

Text C is from a text advising and warnings about shopping online.

All the above-mentioned activities can be used with the offered materials, or they can be adjusted to match the materials that a teacher is using in his/her English language program (state or private schools, education centers and language courses) [4, 59 p.].

All the given activities focus on developing critical mindsets, using reading, writing, speaking and listening abilities to expand their critical thinking skills, additionally they induce students to use the arguments and opinions into their own point of views both in written and spoken forms in English language classes [6, 114 p.].

References

- 1 Gregory Hadley, Andrew Boon. Critical Thinking. Routledge, 2022.
- 2 John Hughes. Critical Thinking in the Language Classroom. Eli, 2014.

3 Laurie Rozakis. 81 Fresh and fun critical-thinking activities. Scholastic professional books, 1998.

4 Sylvan Barnet. Critical Thinking, Reading, and Writing. Bedford Books of St. Martin' Press, 2011.

5 Заир-бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке. Просвещение, 2011.

6 Чатфилд Т. Критическое мышление. Анализируй, сомневайся, формируй свое мнение. Альпина Диджитал, 2018.

ҒТАМР 16.21.29

КӨРКЕМ ШЫҒАРМАЛАРДЫ МӘНЕРЛЕП ОҚУ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМУ

М.К. Кенжеғалиева

Магистрант, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

М.Т. Джакыпбекова

Ф.ғ.к., доцент, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Бұл мақалада көркем шығармаларды мәнерлеп оқу арқылы оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту қарастырылады. Жұмыстың мақсаты – оқу сауаттылығын қалыптастыру әдісі ретінде мәнерлеп оқудың тиімділігін зерттеу және оны білім беру процесінде қолдану үшін практикалық ұсыныстар жасау. Оқу сауаттылығы білім алушыларды сыни талдау, мәтінді түсіндіру және ақпаратты мағыналы қабылдау дағдыларымен қамтамасыз ете отырып, білім беру процесінде шешуші рөл атқарады. Автор осы құзыреттілікті қалыптастырудың тиімді әдістерінің бірі ретінде мәнерлі оқуға баса назар аударады. Мақалада мәтінді түсінуді тереңдетуге мүмкіндік беретін интонацияны, чтақты және оқу қарқынын талдауды қамтитын әдістемелік тәсілдер келтірілген. Сонымен қатар, оқу тәжірибесінде қолдануға болатын көркем шығармалардың мысалдары, сондай-ақ мәнерлеп оқуды білім беру процесіне біріктіру бойынша практикалық ұсыныстар қарастырылады. Зерттеу нәтижелері бұл әдісті жүйелі қолдану оқушылардың оқу сауаттылығының деңгейін арттыруға ықпал ететінін, олардың мәтінаралық талдау қабілетін дамытатынын және шығармашылық ойлауды ынталандыратынын көрсетеді. Жұмыс оқу әдістемелерін жетілдіруге және оқушылардың берік оқу дағдыларын қалыптастыруға мүдделі педагогтарға, әдіскерлерге және зерттеушілерге бағытталған.

Түйін сөздер: көркем шығарма, оқылым, сауаттылық, мәнерлеп оқу, тиімділік, әдістеме.

Оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту қазіргі білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені ол табысты оқыту мен әлеуметтік бейімделудің негізі болып табылады. Ақпараттың өсіп келе жатқан көлемі мен оны сыни тұрғыдан талдау қажеттілігі жағдайында мәтінді түсіну, түсіндіру және пайдалану қабілеті ерекше мәнге ие болады. Оқу сауаттылығын

қалыптастырудың перспективалық тәсілдерінің бірі-көркем шығармаларды мәнерлеп оқуды қолдану, бұл осы жұмыстың тақырыбын өзекті етеді. Мәнерлеп оқу оқу техникасын жетілдіріп қана қоймай, мәтінді эмоционалды және семантикалық қабылдауды тереңдетуге, шығармашылық ойлау мен әдебиетке деген қызығушылықты дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу нысаны – оқушылардың оқу сауаттылығын қалыптастыру процесі, ал пән – педагогикалық әсер ету әдісі ретінде мәнерлі оқу. Жұмыстың мақсаты – оқу сауаттылығын қалыптастыру әдісі ретінде мәнерлеп оқудың тиімділігін зерттеу және оны білім беру процесінде қолдану үшін практикалық ұсыныстар жасау.

Зерттеу міндеттеріне мыналар жатады:

- Оқу сауаттылығы мен мәнерлеп оқудың теориялық негіздерін зерттеу.
- Мәнерлеп оқудың оқу сауаттылығының негізгі компоненттерін дамытуға әсерін талдау.
- Мәнерлеп оқуды білім беру процесіне интеграциялау бойынша әдістемелік ұсынымдар әзірлеу.
- Ұсынылған әдістерді сынақтан өткізу бойынша эксперимент жүргізу.

Зерттеу әдістеріне ғылыми әдебиеттерді талдау, педагогикалық эксперимент, сауалнама, бақылау және нәтижелерді статистикалық талдау кіреді. Негізгі тәсіл-оқушылардың әмбебап оқу дағдыларын дамытуға бағытталған құзыреттілік тәсіл.

Шығарманың гипотезасы көркем шығармаларды мәнерлеп оқуды қолдану оқуды оқытудың дәстүрлі әдістеріне қарағанда оқушылардың оқу сауаттылығын тиімдірек дамытуға ықпал етеді деген болжам болып табылады.

Бұл жұмыстың маңыздылығы оның практикалық бағытында, өйткені ұсынылған әдістемелік ұсыныстарды мұғалімдер білім беру процесін жетілдіру үшін, сондай-ақ оқу сауаттылығын қалыптастыру әдістерін дамытуға теориялық үлес қосу үшін қолдана алады.

Оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту қазіргі білім беру жүйесінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады, өйткені ол табысты оқыту мен әлеуметтік бейімделудің негізін құрайды. Ақпараттың ұлғаюы және оны сыни тұрғыдан талдау қажеттілігі жағдайында мәтінді түсіну, түсіндіру және қолдану қабілеті ерекше мәнге ие болады. Оқу сауаттылығын қалыптастырудың перспективалық тәсілдерінің бірі – көркем шығармаларды мәнерлеп оқуды қолдану. Мәнерлеп оқу оқу дағдыларын жетілдіріп қана қоймай, мәтінді эмоционалды және семантикалық қабылдауды тереңдетуге, шығармашылық ойлауды дамытуға және әдебиетке деген тұрақты қызығушылықты дамытуға мүмкіндік береді [1].

Мәнерлеп оқу мәтінді мағыналы қабылдау дағдыларын қалыптастыру құралы ретінде қарастырылады. Зерттеушілер экспрессивті оқу оқушыларға шығарманың контекстін, интонациялық бояуын және эмоционалды мазмұнын жақсы түсінуге көмектесетінін атап өтті [2], [3]. Бұл тәсіл қазақ әдебиетін зерттеуде ерекше маңызды, өйткені ұлттық классиканың көптеген

шығармалары саналы қабылдауды қажет ететін терең философиялық ойларға толы [4].

Қазақ тіліне арналған еңбектерде мәнерлеп оқу оқушылардың тіл мәдениетін дамытып, ана тілінің лексикасы мен грамматикасының байлығын игеруге көмектесетіні атап көрсетілген [5]. Қазақ әдебиетін оқытуға арналған әдістемелік құралдардың авторлары мәнерлеп оқу әдеби, мәдени және лингвистикалық білімнің интеграциясына ықпал ететінін атап өтті [6].

Ғылыми зерттеулер білім беру процесінде мәнерлеп оқуды қолдану мәтінді талдау дағдыларын жақсартатынын, оқуға сыни көзқарасты қалыптастыратынын және өз көзқарасын дәлелдеу қабілетін дамытатынын растайды [7]. Бұл Абай, Жамбыл Жабаев, Шәкәрім Құдайбердіұлы сияқты қазақ әдебиеті классиктерінің шығармаларын зерделеу кезінде ерекше маңызды [8].

Мәнерлі оқудың әдістемелік тәсілдеріне интонация, ритм, кідірістер мен екпіндер бойынша жұмыс кіреді, бұл көркем мәтінді терең түсінуге ықпал етеді [9]. Заманауи әдістер экспрессивті оқуды оқытудың басқа белсенді түрлерімен біріктіруді ұсынады, мысалы, топтық пікірталастар, көркем образдарды талдау және оқылғанға негізделген көріністер қою [10].

Сонымен қатар, мәнерлеп оқу оқушыларға эмпатияны дамытуға және шығарма кейіпкерлерінің эмоционалды жағдайын түсінуге көмектеседі [11]. Бұл ұлттық дәстүрлер мен мәдени ерекшеліктерді көрсететін әдебиеттерді зерттеу арқылы адамгершілік құндылықтар мен патриотизмді тәрбиелеуде шешуші рөл атқарады [12].

Бірқатар зерттеушілер қарым-қатынастың негізі ретінде тілді үйрену процесінде мәнерлі оқудың маңыздылығын атап көрсетеді. Бұл ауызша сөйлеу дағдыларын дамытуға, сөздік қорын кеңейтуге және грамматикалық дәлдікті жақсартуға көмектеседі [13]. Сонымен қатар, мәнерлеп оқу жүйелі тәсілді қажет етеді, оның ішінде тұрақты жаттығулар мен мұғалімнің кері байланысы [14].

Педагогикалық тәжірибеде мәнерлеп оқуды енгізу аудиовизуалды материалдар, цифрлық платформалар және интерактивті қосымшалар сияқты әртүрлі технологияларды қолданумен байланысты, бұл оқу процесін қызықты әрі тиімді етеді [15]. Бұл технологиялар оқушылардың ұлттық мұраға деген сүйіспеншілігін оята отырып, қазақ әдебиетінің мәдени аспектілерін білім беру процесіне біріктіруге көмектеседі [16].

Осылайша, көркем шығармаларды мәнерлеп оқу оқу сауаттылығын дамытуға, сыни ойлауды қалыптастыруға, сондай-ақ тілдік және мәдени мұраны құрметтеуге тәрбиелеуге ықпал ететін тиімді әдіс болып табылады. Әдебиеттерге шолу осы әдісті білім беру практикасында қолданудың өзектілігі мен болашағын растайды.

Материалдар мен әдістер.

Қазақ тілі мен әдебиетіндегі көркем шығармаларды мәнерлеп оқу арқылы оқушылардың оқу сауаттылығын дамытуға арналған зерттеуде білім беру процесін талдау үшін заманауи әдістемелер, педагогикалық тәсілдер және

мамандандырылған бағдарламалық қамтамасыз ету пайдаланылды. Жұмыстың барлық кезеңдері мәнерлі оқудың мәтінді мағыналы қабылдауды, оқушылардың интерпретациясын және эмоционалды-адамгершілік дамуын қоса алғанда, оқу сауаттылығының негізгі дағдыларын қалыптастыруға әсерін зерттеуге бағытталған.

Зерттеу жұмысына 9 сыныпта оқитын 21 оқушы таңдалынды. Олардың 10-ы дәстүрлі әдіс арқылы білім алса, қалған 11-і мәнерлеп оқуға арналған тапсырмалар негізінде жұмыс жасады.

Зерттеудің негізгі материалдары Абай өлеңдерін, Жамбыл Жабаевтың өлеңдерін және Мұхтар Әуезовтің әңгімелерін қоса алғанда, классикалық қазақ әдебиетінің туындылары болды. Бұл мәтіндерді таңдау олардың бай мазмұнды және тілдік әлеуетіне байланысты, бұл оқушылардың мәтінді талдау және түсіндіру дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Сондай-ақ, мәнерлеп оқуды білім беру үдерісіне интеграциялауға бейімделген орта мектепке арналған қазақ тілі мен әдебиеті бойынша заманауи оқу құралдары пайдаланылды.

Бағдарламалық жасақтамаға мыналар кірді:

Мәнерлеп оқу аудио жазбаларын талдау және өңдеу үшін Audacity бағдарламасы қолданылды.

Әдістердің тиімділігін бағалау мақсатында оқушылар мен мұғалімдерге сауалнама жүргізуге арналған Google Forms қолданылды.

Эксперимент барысында жиналған сандық деректерді өңдеуге арналған SPSS статистикасы пайдаланылды.

Зерттеу мақсатын жүзеге асыру үшін сапалық және сандық әдістерді қамтитын кешенді әдіснамалық тәсіл қолданылды.

Педагогикалық эксперимент. Зерттеу бір оқу жылы ішінде орта мектептер базасында жүргізілді. Оқу үдерісі мәнерлеп оқуды қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарына біріктіруді қамтыды. Оқушылар эксперименттік және бақылау топтарына бөлінді. Эксперименттік топ интонация, ритм, кідірістер мен екпіндер бойынша жұмысты қоса алғанда, мәнерлі оқу элементтерін пайдаланды.

Сауалнама және сұхбат. Оқушылар мен мұғалімдерге сауалнама олардың мәнерлеп оқуға деген көзқарасын анықтау және оның оқу процесіне әсерін бағалау үшін жүргізілді. Нәтижелер Google Forms арқылы электрондық форматта жиналды.

Аудио жазбаларды талдау. Оқушыларға мәнерлеп оқуды диктофонға жазу ұсынылды. Алынған жазбалар интонацияның сапасын, айтылуының дұрыстығын және эмоционалды экспрессивтілігін бағалау үшін Audacity көмегімен талданды.

Статистикалық талдау. Оқушылардың үлгерімі, оқу сауаттылығы тестілерінің нәтижелері және мотивация көрсеткіштері сияқты сандық деректер SPSS Statistics көмегімен өңделді.

Бақылау әдісі. Оқу процесіне үнемі бақылау жүргізілді, оның барысында оқу сауаттылығы деңгейіндегі өзгерістер, сондай-ақ мәтінді эмоционалды және когнитивті қабылдау тіркелді.

Зерттеу бірнеше кезеңдерде жүзеге асырылды. Бірінші кезеңде оқушылардың оқу сауаттылығының деңгейіне және олардың мәнерлеп оқу дағдыларына алдын ала талдау жүргізілді. Екінші кезеңде эксперименттік топтың оқушылары экспрессивті оқу сабақтарынан өтті, оған мыналар кірді:

– Мәтіннің интонациясы мен эмоционалды бояуын зерттеуге арналған тапсырмалар.

– Қазақ шығармаларынан күрделі үзінділерді оқу бойынша практикалық жаттығулар.

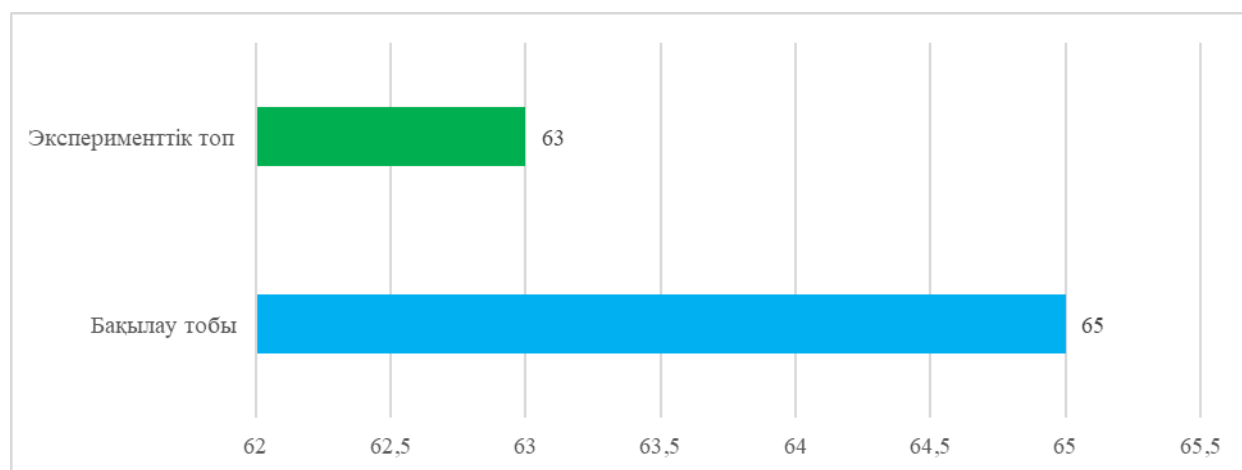
– Оқылған мәтіндер негізінде сахналық нобайларды қоюға арналған топтарда жұмыс істеу.

Соңғы кезеңде оқу нәтижелері талданды: оқу үлгерімі, оқу сауаттылығы деңгейі және оқушылар мен мұғалімдердің пікірлері.

Нәтижелерді талдау.

Көркем шығармаларды мәнерлеп оқу арқылы оқу сауаттылығын дамытуға бағытталған зерттеу инновациялық әдістердің мәтінді талдау, түсіндіру және эмоционалды қабылдау дағдыларын қалыптастыруға айтарлықтай әсерін көрсетті. Диаграммалар мен талдаулармен нығайта отырып, әр кезеңдегі зерттеу нәтижелерін қарастырайық.

Зерттеудің бірінші кезеңінде екі топ оқушыларының оқу сауаттылығының бастапқы деңгейіне алдын ала талдау жүргізілді. Деректер өнімділік көрсеткіштерін, мәтінді түсіну деңгейін және мәнерлеп оқу дағдыларын қамтыды. Нәтижелер пайыздық көрсеткіш бойынша есептелді, қорытындысы 1-суретте көрсетілген:

Сурет 1. Зерттеуге дейінгі үлгерім көрсеткіштері.

1-суреттегі диаграммаға сәйкес, бақылау тобындағы оқу сауаттылығының орташа деңгейі 65 пайызды құрады, ал эксперименттік топта ол 63 пайызды құрады. Осы кезеңдегі топтық көрсеткіштер арасындағы айырмашылық минималды және статистикалық тұрғыдан шамалы. Бұл екі топтағы бастапқы жағдайлардың ұқсастығын көрсетеді және зерттеуге қатысушылар тең бастапқы

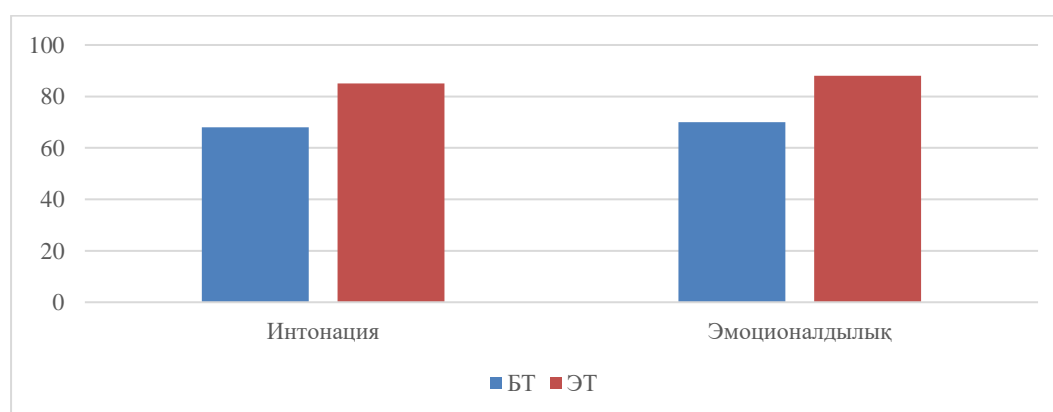
позицияларда болды деп айтуға мүмкіндік береді. Осылайша, анықталған деректер одан әрі талдау үшін бақылау және эксперименттік топтардың қалыптасуының дұрыстығын растайды.

Ұпайлардағы шамалы айырмашылық студенттердің жеке ерекшеліктеріне байланысты болуы мүмкін, мысалы, ынталандыру деңгейі, негізгі оқу дағдылары және эксперимент басталғанға дейін оқу процесіне қатысу дәрежесі. Дегенмен, көрсеткіштерде айтарлықтай алшақтықтың болмауы оқу сауаттылығы деңгейіндегі кейінгі өзгерістер үшінші тарап факторларының әсерінен емес, эксперименттік әдістемені енгізудің нәтижесі болатынына кепілдік береді.

Эксперименттің екінші кезеңінде эксперименттік топтың оқушылары мәтіннің интонациясын, кідірістерін және эмоционалды бояуын дамытуға арналған тапсырмалармен жұмыс жасады. Audacity бағдарламасы арқылы оқылған аудио жазбаларды талдау келесі жақсартуларды көрсетті.

2-суреттегі диаграммаға сәйкес бақылау тобындағы интонация деңгейі 68%, ал эмоционалды экспрессивтілік деңгейі 70% құрады. Эксперименттік топта бұл көрсеткіштер сәйкесінше 85% және 88% жетті. Топтар арасындағы айырмашылық интонация бойынша 17% және эмоционалды экспрессивтілік бойынша 18% құрады, бұл эксперименттік тапсырмалардың оқушылардың нәтижелеріне айтарлықтай әсерін көрсетеді.

Эксперименттік топтың нәтижелеріндегі айтарлықтай өсім мәтіннің интонациясын, кідірістерін және эмоционалды бояуын дамытуға арналған тапсырмалармен жүйелі жұмыс мәнерлі оқу сапасына оң әсер етеді деген гипотезаны растайды. Бұл тапсырмалар эксперименттік топ студенттеріне мәтіннің мағынасын жақсы меңгеріп қана қоймай, оның мазмұнын эмоционалды тереңдікпен жеткізуге көмектесті, бұл саналы және мәнерлі оқу дағдыларын дамытуға ықпал етті.

Сурет 2. Интонация мен эмоционалды экспрессивтіліктің жақсаруын салыстыру.

Бақылау тобы үшін көрсеткіштердің шамалы жақсаруы байқалды, оны оқу дағдыларын дамытудағы табиғи прогреспен түсіндіруге болады. Дегенмен, топтар арасындағы пайыздық айырмашылық эксперименттік топта қолданылатын әзірленген әдістердің тиімділігін көрсетеді.

Осылайша, эксперименттің екінші кезеңінің нәтижелері мәтіннің интонациясы мен эмоционалды бояуын дамытуға арналған тапсырмаларды мақсатты пайдалану оқу дағдыларын едәуір жақсартуға ықпал ететіндігін көрсетеді. Бұл деректер оқушылардың оқу сауаттылығын тиімдірек қалыптастыру үшін осындай тәсілдерді білім беру процесіне біріктіру қажеттілігін растайды.

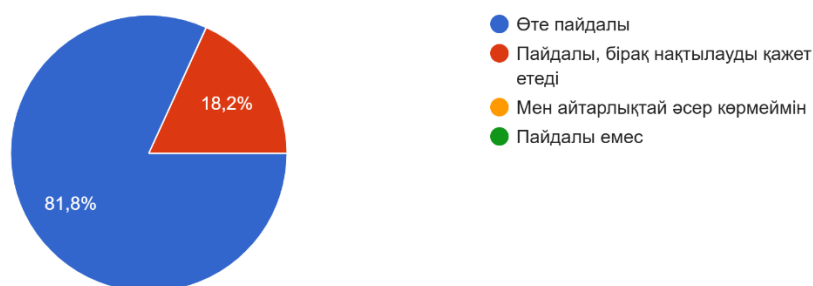
Google Forms арқылы жүргізілген сауалнамалар оқушылар мен мұғалімдердің мәнерлеп оқу әдістемесіне деген оң көзқарасын анықтады. Эксперименттік топ оқушыларының 80%-дан астамы мәнерлеп оқу мәтінді жақсы түсінуге және әдебиетке деген қызығушылықты арттыруға көмектесетінін атап өтті.

Мысалы, сауалнаманың алғашқы сұрағы бойынша эксперименттік топ оқушыларының жоғары бөлігі мәнерлеп оқу әдістемесін жоғары деңгейде бағалады. Нәтижелер 3-суретте көрсетілген. Диаграмма респонденттердің басым көпшілігі, атап айтқанда 81,8% әдістемені «өте пайдалы» деп бағалағанын көрсетеді. Бұл көрсеткіш оқушылардың мәнерлі оқуды мәтінді жақсырақ түсінуге және оқу дағдыларын дамытуға ықпал ететін мағыналы құрал ретінде қабылдайтынын растайды.

Респонденттердің тағы 18,2%-ы әдістеменің пайдалы екенін, бірақ пысықтауды қажет ететінін атап өтті. Бұл оқушылармен кері байланыс қажеттілігін және олардың тиімділігін арттыру және оқушылардың қажеттіліктеріне бейімделу үшін тапсырмаларды одан әрі түзетуді көрсетеді. Оқыту процесін нәтижелі ету үшін әдістеменің қандай аспектілері қиындық тудыратынын немесе жақсартуды қажет ететінін ескеру маңызды.

Оқу процесінде мәнерлеп оқу әдістемесін қалай бағалайсыз?

11 ответов

Сурет 3. Оқушылардың мәнерлеп оқу әдістемесіне көзқарасы.

Бір қызығы, респонденттердің ешқайсысы бұл әдісті пайдасыз немесе тиімсіз деп атап өткен жоқ. Бұл жалпы оң динамиканы көрсетеді және осы әдісті енгізу қойылған міндеттерді сәтті шешетінін растайды.

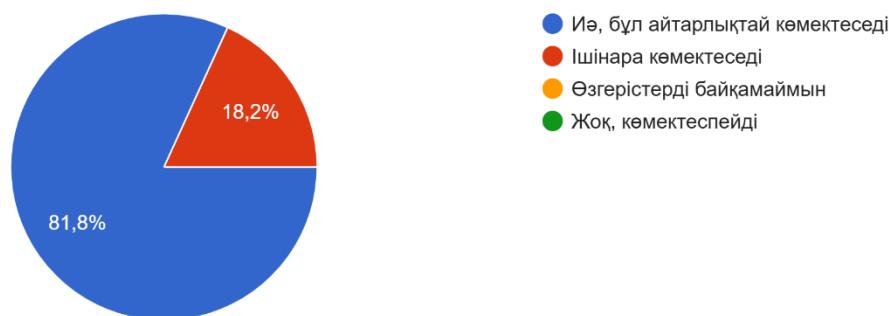
Осылайша, сауалнама оқушылардың мәнерлеп оқу әдістемесіне қанағаттануының жоғары деңгейін анықтады, бұл оның өзектілігі мен тиімділігін көрсетеді. Болашаққа арналған ұсыныстар оқу процесін одан да

тартымды және тиімді ету үшін респонденттердің ұсыныстарына негізделген әдістеменің кейбір элементтерін нақтылауды қамтиды.

Келесі сұрақ негізінде, мәнерлеп оқудың оқу мәтінін түсінудегі маңызы айқындалды. Нәтижелер 4-суретте көрсетілген:

Мәнерлі оқу мәтінді жақсы түсінуге көмектеседі ме?

11 ответов

Сурет 4. Мәнерлеп оқудың мәтінді түсінудегі маңызы.

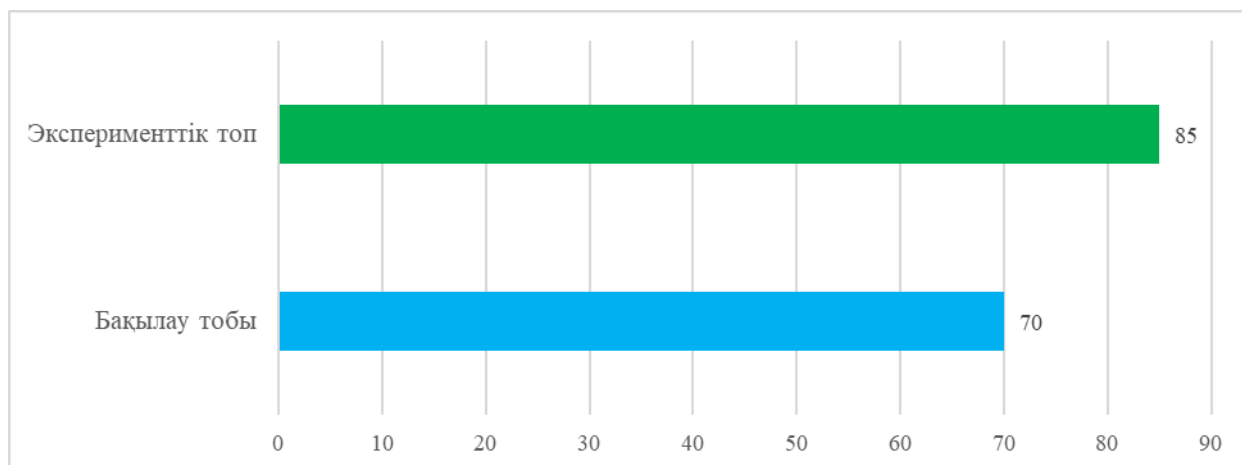
Диаграмма мәнерлеп оқу әдістемесінің мәтінді түсінуге әсерін қарастыратын сауалнама нәтижелерін көрсетеді. Деректерден көріп отырғанымыздай, респонденттердің көпшілігі – 81,8%-ы мәнерлеп оқу мәтінді жақсы түсінуге «айтарлықтай көмектеседі» деп көрсетті. Бұл мәтіннің интонациясына, үзілістеріне және эмоционалды бояуына назар аудара отырып, оқушыларға оқылған материалдың мағынасын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін әдістеменің жоғары тиімділігін көрсетеді.

Респонденттердің тағы 18,2%-ы бұл әдіс «ішінара» көмектесетінін атап өтті. Бұл нәтиже кейбір оқушылар үшін мәнерлеп оқу олардың дайындық деңгейіне немесе қабылдау стиліне байланысты қосымша түсініктеме немесе бейімделуді қажет етуі мүмкін екенін көрсетеді.

Бір қызығы, респонденттердің ешқайсысы «өзгерістерді байқамаймын» немесе «жоқ, көмектеспейді» опцияларын таңдамады. Бұл осы әдісті қолданудың жағымсыз тәжірибесінің жоқтығын және оның мәтінді түсінуді жақсарту үшін әмбебап қолданылуын көрсетеді.

Осылайша, сауалнама нәтижелері мәнерлеп оқу әдістемесі оқу сауаттылығын арттырып қана қоймай, әдеби шығармаларға деген қызығушылықты арттыратынын растайды. Алайда, ішінара жақсартуды ғана атап өткен оқушылардың қажеттіліктерін ескере отырып, тапсырмаларды одан әрі бейімдеу үшін кеңістік қалады. Бұл әдістемені білім беру процесінің барлық қатысушылары үшін одан да тиімді және қолжетімді етуге мүмкіндік береді.

SPSS статистикасында өңделген сандық деректер эксперименттік топтың оқу сауаттылығы сынақтарында жоғары нәтижелерге қол жеткізгенін көрсетті. Бұл келесі 5-суретте көрсетілген:

Сурет 5. Зерттеуден кейінгі үлгерім көрсеткіштері.

Топтар арасындағы 15 пайыздық айырмашылық мәнерлеп оқу әдістемесінің оқу сауаттылығын дамытуға айтарлықтай әсерін көрсетеді.

Қорытынды.

Зерттеу оқушылардың оқу сауаттылығын дамытудың әдістемелік әдісі ретінде көркем шығармаларды экспрессивті оқуды қолданудың тиімділігін растады. Осы әдісті қолдану нәтижесінде оқушылар мәтінді мағыналы қабылдау дағдыларының жақсарғанын көрсетті, бұл олардың сыни ойлауына, шығармашылық қабілеттері мен эмоционалды интеллектінің дамуына ықпал етті. Эксперимент экспрессивті оқу оқушыларға әдеби шығармаларды тереңірек түсінуге, олардың мазмұнын талдауға, сондай-ақ оқуға деген тұрақты қызығушылықты дамытуға көмектесетінін көрсетті.

Оқу процесіне интонацияны, ритмды, кідірістерді және екпіндерді енгізу ерекше маңызға ие, бұл оқушыларға мәтінді саналы түрде қабылдауға және оны эмоционалды түрде түсіндіруге мүмкіндік берді. Нәтижелер экспрессивті оқуды білім беру процесіне біріктіру оқу мотивациясының деңгейін едәуір арттырып, сөйлеу мәдениетін байытып, мәтінаралық талдау дағдыларын қалыптастыра алатындығын көрсетеді. Бақылау және эксперименттік топтардың салыстырмалы талдауы мәнерлеп оқу әдістемесіне қатысқан оқушылардың оқу нәтижелерінің 15% жақсарғанын көрсетті, бұл зерттеу гипотезасын растайды.

Мультимедиялық технологияларды, аудио және бейнематериалдарды қолдану, сондай-ақ интерактивті тапсырмаларды біріктіру қазіргі білім беру шындықтарында мәнерлеп оқудың маңыздылығын нығайтады. Абай, Жамбыл Жабаев және басқа да қазақстандық классиктердің шығармалары сияқты ұлттық әдебиеттермен танысу арқылы оқушылардың патриоттық және моральдық құндылықтарын қалыптастыруға әдістің оң әсерін анықтау маңызды тұжырым болды.

Осылайша, көркем шығармаларды мәнерлеп оқу оқу сауаттылығын қалыптастырудың, мәдени мұраны интеграциялаудың және сыни тұрғыдан ойлайтын ұрпақты тәрбиелеудің тиімді құралы болып табылады. Бұл әдісті

одан әрі дамыту және тарату мұғалімдерге оқу процесін жақсартуға, ал оқушыларға мәтінді игеруде және негізгі құзыреттерді дамытуда жоғары нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Najimovna N. N. Methods of Developing Expressive Reading in Elementary School Students // Web of Teachers: Inderscience Research. – 2023. – Т. 1. – № 1. – P. 1-2.

2 Omanova M. IMPORTANCE OF VOICE IN EXPRESSIVE READING // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal. – 2024. – Т. 12. – № 1. – P. 125-128.

3 Warmansyah J., Nirwana E. S. The Effect of Storytelling Methods and Self-Confidence Children's Expressive Language Skills // Ta'dib. – 2023. – Т. 26. – № 1. – P. 29-42.

4 Iskakova G. Explicit and Implicit Ways of Expressing Author's Modality in Kazakh, Kyrgyz and Russian Languages: A Comparative Aspect // Journal of Psycholinguistic Research. – 2024. – Т. 53. – № 1. – P. 6.

5 Ashinova K. A. The Qazaq prose language development in the early twentieth century // Bulletin of Shokan Ualikhanov Kokshetau University Philological Series. – 2024. – № 2. – P. 113-122.

6 Shalkarbek A. Cognitive Linguistic Analysis of Hyperbole-based Phraseological Expressions in Kazakh and English Languages // Journal of Psycholinguistic Research. – 2024. – Т. 53. – № 1. – P. 4.

7 Dobinson K.L., Dockrell J.E. Universal strategies for the improvement of expressive language skills in the primary classroom: A systematic review // First Language. – 2021. – Т. 41. – № 5. – P. 527-554.

8 Sarsenbay Z. Modern Kazakh language trends: Norms and usus features // International Journal of Society, Culture & Language. – 2023. – Т. 11. – № 3. – P. 188-201.

9 Gonzalez J.E. The effects of a science and social studies content rich shared reading intervention on the vocabulary learning of preschool dual language learners // Early Childhood Research Quarterly. – 2024. – Т. 66. – P. 34-47.

10 Kachak T., Blyznyuk T. Development of communicative competence of future special education teachers // Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. – 2023. – Т. 10. – № 1. – P. 87-98.

11 Dennis L. The effects of practice-based coaching on paraprofessional implementation of shared book reading strategies // Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth. – 2024. – Т. 68. – № 1. – P. 70-80.

12 Nurbekov T., Salkynbay A.A. Cultural and Cognitive Phenomenon In Kazakh Fairy Tales: A Reflexive Essence // Folklor/Edebiyat. – 2023. – Т. 29. – № 116. – P. 1179-1196.

13 Purba N. Functional Systemic Role Analysis (FSRA) on Early Childhood in the Development of Vocabulary: Insights from Indonesia // *International Journal of Religion*. – 2024. – T. 5. – № 3. – P. 322-330.

14 Sobirjonovich S.I. Fairy tales and their role in education of preschool children // *Barqarorlik Va Yetakchi Tadqiqotlar Onlayn Ilmiy Jurnali*. – 2022. – P. 150-155.

15 Neha T. The role of whānau (New Zealand Māori families) for Māori children's early learning // *Developmental Psychology*. – 2020. – T. 56. – № 8. – P. 1518.

16 Akhmetova A., Imambayeva G., Csapó B. Reading strategies and reading achievement in middle school: Kazakhstani Young Learners // *SAGE Open*. – 2022. – T. 12. – № 3. – P. 21-43.

ҒТАМР 03.20

ОҚЫТУ ҮДЕРІСІНДЕ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ҰЙЫМДАСТЫРУДА АРХИВТІК ДЕРЕКТЕРДІ ПАЙДАЛАНУ БОЙЫНША

М. Тлебалдин

Мұғалім, Астана қаласының Халықаралық мектебі, Астана қ.

Отан тарихы мәселелері бойынша зерттеу жұмыстарын жүргізу барысында кейбір жас зерттеушілер жарияланған әдебиеттермен қатар архивтік тарихи дереккөздерге жүгінеді. Архивтік құжат бастапқы дереккөздің табиғаты туралы түсінік бере алады, тарихи оқиғаларды түсінудің және оларды тарих ғылымында түсіндірудің бір кілті болып табылады. Зерттеу әдістері тарихи зерттеулерді жүргізуді ұйымдастыруда архивтік деректерді пайдалануға қатысты әдебиеттерді талдауды қамтыды.

Түйін сөздер: оқыту, тарих, зерттеу, дереккөздер, архивтік құжат, үдеріс.

Осы тақырыпты қарастыру аясында тиісті Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық актілері, кейбір отандық және шетелдік авторлардың еңбектеріне контент-анализ әдісі жүргізілді.

Бұл зерттеу сұрағымен белгілі бір еңбектер байланысты, соның ішінде отандық және шетелдік авторлардың зерттеулері.

Оқыту үдерісінде тарихи зерттеу тапсырмаларын дайындау кезінде сенімді дереккөздермен жұмыс істеу маңызды. Тарихи дереккөздердің бұрмалануын болдырмау тұрғысынан да архивтік құжаттарды пайдалану өзекті.

«Кейде оқылған он тарих оқулығы оқиғаны тек бір құжат жасай алатындай сезінуге мүмкіндік бере алмайды», – дейді педагог М.С. Салмина [8].

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев «Ұлы даланың жеті қыры» атты бағдарламалық мақаласында архив қызметі, «Мұрағат – 2025» бағдарламасын құру мәселелерін қозғады, ел мұрағатшыларының алдына 2025 жылға дейін Қазақстан тарихымен байланысты құжаттармен қазақстандық архивтерді зерделеп қана қоймай, оларды толықтыру міндеттері қойылды. Олардың көпшілігі жақын және алыс шетелдердің архивтерінде. Мақала авторы архивтік құжаттарды цифрландыру қажеттілігі және олардың халық үшін онлайн режимде қолжетімділігін құру туралы атап өтті [1].

Мақалада Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаев отандық архивтер жаңа тарихи құжаттарды іздеумен айналысып қана қоймай, барлық жұмысты жаңғыртуға тиіс екенін атап өтті. Ол үшін өндірістік үрдістерге жаңа технологияларды енгізу, архивтік қоймаларды бірыңғай data-орталықпен біріктіру арқылы архивтік ортадағы инфрақұрылымды жетілдіру қажет, бұл қазіргі заманғы жабдықсыз, бағдарламалық қамтамасыз етусіз және архивистердің қажетті біліктілігінсіз мүмкін емес [1].

Заң сөздіктерінде Мұрағаттық іс деп мұрағаттық құжаттарды сақтауды, есепке алуды және пайдалануды ұйымдастыру жөніндегі қызмет түсініледі [2].

«Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 желтоқсандағы № 326-1 Заңының 1-бабының 10-тармағына сәйкес архив ісі ол жеке және заңды тұлғалардың Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қорын қалыптастырумен, архивтерді, архив қорлары мен коллекцияларын құрумен, архивтік құжаттарды жинауды, жинақтауды, ретке келтіруді, сақтауды, есепке алу мен пайдалануды ұйымдастырумен байланысты қызмет саласы болып табылады [3].

«Қазақстанның архивистері мен архивтері» жинағында осы және өткен ғасырдағы Қазақстандағы архив қызметкерлерінің мақалалары, сұхбаттары жинақталған. Басылымда елдегі мұрағат ісінің даму тарихы сипатталған, оның қызметіне баға берілген. Бұл басылымда елдегі мұрағаттың жұмыс істеу тенденциялары бұрын КСРО құрамына кірген мемлекеттерге ұқсас екендігі атап өтілді [4].

А. Мұстафина «Қазақстандағы архив ісі: жай-күйі мен болашағы» мақаласында Қазақстан Республикасындағы архив қызметін дамытудың қазіргі жай-күйі мен негізгі перспективаларын сипаттайды. Атап айтқанда, мақалада Қазақстан Республикасы архивтерінің қорларын толықтыру, Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі жылдарында мемлекеттің Ұлттық архив қорының көлемі жеке құрам бойынша архивтік құжаттармен бірге 7,08 миллионнан 23,3 миллион бірлікке дейін ұлғайтылғаны, тарихқа қызығушылықтың артуы, мамандарды даярлау және негізгі векторлары бар архив саласын дамытудың басымдықтары туралы айтылып, одан әрі даму жолы ретінде цифрландыру, заманауи технологиялар, архивтік қызметті автоматтандыру болып белгіленді [5].

Архив мекемелері қызметінің басты міндеті ретінде А. Мұстафина Қазақстан халқының деректі мұрасын сақтау және көбейту міндетін айқындайды [5].

Сонымен қатар, автор Қазақстан Республикасындағы архив ісінің проблемалық мәселелерін белгіледі. А. Мұстафина саладағы мынадай проблемаларды айқындайды:

- Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры құжаттарының сақталуы үшін тиісті архив қоймаларының жеткіліксіздігі;
- толық материалдық-техникалық жарактандырылмауы, оның ішінде цифрландырылған құжаттардың сақталуын ұйымдастыру үшін.

Г.Т. Жақыпова мен А.А. Жүнісбаеваның пікірінше, архив мекемелері бүгінгі күні архивтік құжаттарды ғылыми-техникалық өңдеу, анықтамалық аппарат жүйесін құру және орталықтандырылған есепке алу, Ұлттық архив қорын қалыптастыру және оның құжаттарында қамтылған ретроспективті архивтік ақпаратты пайдалану процесінде жаңа технологиялар қолданылатын күрделі ақпараттық жүйелер болып табылады. Қоғамда мемлекеттің ақпараттық ресурсын қалыптастырудағы және оны пайдаланудағы мұрағат мекемелерінің рөлін, тарихи-архивтік, археографиялық және деректанулық ғылыми зерттеулердің маңыздылығын жаңаша түсіну қажеттілігі туындады [6].

1996 жылы қазақ ұлттық мәдениетін жаңғырту, сақтау, дамыту және тарату саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Қазақ мәдениеті халықаралық деңгейде кеңінен танылды – ЮНЕСКО бастамасымен Қазақстанның тарихы, мәдени мұрасы мен табиғаты бойынша мәліметтер базасы құрылды. Қазақстанның көптеген тарихи құжаттары мен әдеби ескерткіштері басқа елдердің, соның ішінде Ресейдің архивтерінде сақтаулы [7].

Қазіргі уақытта «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» 1998 жылғы 22 желтоқсандағы № 326-1 Қазақстан Республикасының Заңы Қазақстан Республикасының архив мекемелерінің қызметін реттейтін негізгі заң болып табылады. Осы Заң Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қорының құжаттарын қалыптастыру, сақтау және пайдалану және республикадағы архив ісін мемлекеттік басқару саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді. Заң бойынша Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры Қазақстан халқының тарихи-мәдени мұрасының ажырамас бөлігіне жатады және оны Қазақстан Республикасының ұлттық игілігі ретінде мемлекет қорғайды [3].

Қолданыстағы заңнамаға сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры ол тарихи, ғылыми, әлеуметтік, экономикалық, саяси немесе мәдени маңызы бар мемлекеттік және мемлекеттік емес архив қорларының, коллекциялардың және архивтік құжаттардың жиынтығы болып табылады [3].

Ұлттық архив қорының құрамына:

- 1) заң актілері және басқа да ресми құжаттар;
- 2) басқару, ғылыми-зерттеу, жобалау-конструкторлық, технологиялық, патенттік-лицензиялық, картографиялық, геодезиялық, геологиялық, телеметриялық және басқа да арнаулы құжаттама;
- 3) электрондық ақпараттық ресурстар, машинамен оқуға бағдарланған және дыбыстық-бейне құжаттама;
- 4) тарих пен мәдениетті деректі ескерткіштері;
- 5) жеке адам тегінің құжаттары және ұлттық құндылық болып табылатын өзге де құжаттама;
- 6) Қазақстан Республикасының меншігіне түскен өзге де құжаттар;
- 7) аса құнды құжаттардың сақтандыру көшірмелері кіреді [3].

Мұрағат көздерін іздестіруді ұйымдастыру және оларды оқу-зерттеу үдерісінде қолдану өзіндік ерекшелікке ие. Мұрағаттану, деректану сияқты қосымша ғылымдар бойынша белгілі бір білімді игеруді талап етеді. Тиісті

архивтік дереккөздермен жұмыс істеу үшін арнайы дайындық және қосымша білім қажет.

Демек, тарихи зерттеу жұмыстарын дайындау барысында мұрағат көздерін анықтауға және пайдалануға көмектесу мақсатында архив ісі саласының тиісті негіздерін білу абзал.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Назарбаев Н.Ә. «Ұлы даланың жеті қыры» // https://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/press_conferences/statuya-glavy-gosudarstva-sem-granei-velikoi-stepi. 21.11.2018.

2 Словари и Энциклопедии на Академике // https://yuridicheskaya_encyclopediya.academic.ru.

3 «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Қазақстан Республикасының 1998 жылғы 22 желтоқсандағы N 326-І Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z980000326_.

4 Архивисты и архивы Казахстана. XX и XXI вв. Сб. документов и материалов / Жауапты ред. Джапаров Б.А. Сост. Абдуали Р.М., Байкаш Ж.Т., Грибанова Е.М. (отв. сост.), Чиликова Е.В. – Алматы: Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, 2015.

5 Мустафина А. Архивное дело в Казахстане: состояние и перспективы // <https://www.kazpravda.kz/articles/view/arhivnoe-delo-v-kazahstane-sostoyanie-i-perspektivi1/>.

6 Жакупова Г.Т., Жунисбаева А.А. Образование в области архивного дела в Казахстане и зарубежных странах // <https://articlekz.com/article/17672>.

7 «Мәдениет туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 15 желтоқсандағы N 207 Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000207_.

8 Салмина М.С. 100 советов юному краеведу: практическое пособие для школьников по историческому краеведению. – Челябинск, 2009.

9 Касимов О.Е. Қазақстан тарихы пәні аясында тарихи деректермен жұмыс жасау.

https://ust.kz/word/qazaqstan_tarihy_pani_ayasynda_tarihi_derektarmen_jumys_jasay-279296.html.

ГРНТИ 16.31.51

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ

Г.Б. Оспанова

К.п.н., профессор, Университет им. Д. Кунаева, г. Алматы

Финансовая грамотность – это способность эффективно управлять своими финансами, планировать бюджет, инвестировать и принимать финансовые решения. Она является важной частью жизни, определяющей успех в будущем. В статье рассматриваются ключевые аспекты финансовой грамотности, такие как учёт доходов и расходов, избегание долгов и создание сбережений. Также подчеркивается роль семьи и образования в формировании финансовых навыков у подрастающего поколения, а также использование классической литературы для обучения финансовому планированию и анализу ситуаций.

Ключевые слова: финансовая грамотность, управление финансами, бюджетирование, инвестирование, сбережения, финансовые решения, литературный анализ, формирование финансовых навыков.

Значение финансовой грамотности простое: это способность глубоко понимать законы финансового мира и действовать согласно им. Это самостоятельность, умение учиться и улучшать свои знания в области экономики, готовность к постоянному пополнению инструментария знаний, отсутствие боязни вложить средства во что-либо или взять выгодный кредит. У финансовой грамотности, на самом деле, огромное количество составляющих, каждая из которых ведет к тому, чтобы успешно управлять своими деньгами и зарабатывать пассивный доход с их помощью.

Финансовая грамотность – это способность использовать определенные навыки для управления своими финансами, составления бюджета и грамотного инвестирования. Это целая концепция, состоящая из набора компетенций. Финансовая грамотность – это важнейшая часть жизни, которая определяет, насколько успешным станет человек в будущем. Чем раньше начнется обучение азам финансов, тем лучше будет для него.

Финансовая грамотность – это знания, которые помогают строить здоровые отношения с деньгами, ставить финансовые цели, достигать их и не тревожиться за завтрашний день. И это не врожденный талант, а навыки, которые может развить каждый человек. Чтобы обрести спокойствие в

отношениях с финансами и научиться рационально, управлять доходами и расходами, необязательно зарабатывать все деньги мира и постоянно думать только о них. Но и экономить на всём любой ценой не нужно: это не должно быть навязчивой идеей, которая преследует вас каждый день и мешает наслаждаться жизнью. Наоборот, планирование, понимание возможностей и рисков поможет освободиться от груза проблем [1].

Личная финансовая грамотность помогает в достижении целей, будь то получение образования, смена карьеры, поездка в путешествие, выход на пенсию на несколько десятков лет раньше принятого в обществе возраста и так далее. Согласитесь, деньги нужны практически в любом аспекте жизни. А еще знания по финансовой грамотности позволяют распоряжаться бюджетом [2] так, чтобы хватало на все, управлять своими долгами и расходами, находить возможности больше зарабатывать и увеличивать свою прибыль.

Однако знаний о том, как более правильно распоряжаться денежными средствами порой недостаточно. И тема о том, как распоряжаться денежными средствами, как их заработать, чаще всего бывает болезненна. И вот взрослея, рано или поздно, каждый начинает самостоятельную жизнь, беря полную ответственность за свою жизнь и жизнь своей семьи на себя. И финансы находятся в десятке приоритетов того, чем нужно будет справляться в жизни. Поэтому, чем раньше и осознаннее, будет знакомство с финансами, тем легче и эффективнее пойдет данный вопрос во взрослой жизни.

Одна из задач современной политики сегодняшнего дня – повышение качества финансового образования людей и пропаганда финансово здорового образа жизни. Проблема финансовой грамотности является актуальной проблемой современного общества. В этом вопросе огромная роль отводится семье. А формирование базовых поведенческих навыков финансового поведения, как известно, происходит в детстве. Ребёнок встречается с экономикой, даже если его этому не учат. Он узнаёт, что такое «твоеё», «моё», «деньги», «цена». И в этом вопросе, именно родители поддерживают стремления своих детей, направляют их, дают необходимые ресурсы для развития, вдохновляют своим примером. Им нужно помочь в освоении финансовой грамотности, но не делать все за них. Они должны осознавать, что деньги зарабатываются собственным трудом.

Таким образом, необходимо максимально полно научить подрастающее поколение управлять своими финансами, и оптимизировать их финансовую грамотность, как со стороны семьи, так и со стороны школы, колледжа и ВУЗа. Каждая личность должна быть знакома с главными особенностями финансового грамотного человека:

- Финансово грамотный человек ведёт учёт собственных доходов и расходов. Он строит краткосрочное и долгосрочное финансовое планирование;
- Финансово грамотный человек не берет кредиты в банках и микрофинансовых организациях. Он живёт на заработанные деньги и формирует сбережения.
- Следит за ситуацией на финансовых рынках;

- Разбирается в особенностях различных финансовых продуктов и услуг (кредит, сберегательный вклад, микрозайм, ипотека);
- Проверяет надёжность финансовых организаций, чтобы не потерять деньги;
- Знает и использует свои права и способы их защиты в сфере финансов.
- Финансово грамотный человек предусматривает собственный резервный фонд. Так же должен грамотно делать пенсионное накопление.

Таким образом, знание человеком финансовой грамотности актуально и востребовано, так как человек живет в материальном мире [3].

Учитывая данную необходимость, финансовая грамотность может и должна быть интегрирована в образовательные процессы через занятия. Например, преподавание русского языка для не филологических специальностей в ВУЗе направлено на развитие коммуникативных и аналитических навыков. Данная дисциплина может помочь студентам в овладении основ финансовой грамотности. Финансовая грамотность может осуществляться через анализ текстов, изучаемых на практических занятиях русского языка. Представленные темы для обсуждения и работы по финансовой грамотности не ущемляют основного материала, который должен быть дан по программе, а напротив дает возможность студенту получить знания и навыки финансовой грамотности. В курсе русского языка тему финансовой грамотности можно коснуться следующими способами: как деловые, имитационные, ролевые игры и квесты, словарный диктант, диктант, работа с текстом, эссе, сочинения. В мировой литературе есть множество произведений, на примере которых есть возможность разобрать финансовые ситуации, научить студента мыслить. На занятиях можно поработать с текстом: прочитав его выразительно, читать по ролям, обсудить назревшую тему, отвечать на вопросы, составлять вопросы, диалог, придумать другой сюжет, который помог бы герою не совершать финансовых ошибок [4].

В русской классике есть множество произведений, на примере которых есть возможность разобрать финансовые ситуации и научить студента мыслить с позиции финансового образования. Можно на занятиях разобрать такие произведения Пушкина А.С., как «Скупой рыцарь», «Евгений Онегин» или «Мертвые души» и «Ревизор» Гоголя Н.В. «Преступление и наказание» Достоевского Ф.М., «Вишневый сад» у Чехова А.П., «Уроки Французского» у Распутина В.Г. Так же можно рассмотреть в ходе занятия Бажова П «Хозяйка медной горы», «Конь с розовой гривой» Астафьева В., «Челкаш» Горького М., «Американская трагедия» Драйзера Т., «Гобсек» О. де Бальзака и др.

Во всех этих произведениях алчность и жадность противопоставлены доброте и честности. И, именно, финансовая неграмотность привела героев к затруднительным ситуациям. Таким образом, на занятиях практического курса русского языка, переходя от простого к сложному, можно дать студенту понимание о финансовой грамотности. Студент начинает больше ценить деньги, принимать финансовые решения в повседневной жизни. У него развиваются процессы самопознания, самовыражения и самореализации.

Можно студентам дать следующие задания:

– *Запишите пять слов из мира финансов, дайте лексическое значение каждому из данных слов. Составьте несколько предложений, используя записанные вами слова.*

– *Выучите наизусть:*

Деньги, появляться, можно копить,
А можно приятное что-то купить!
Пусть же они понапрасну не тают,
Пусть капитал у семьи подрастает.

– *Дайте толкование следующим словам, используя толковые словари. Составьте предложение с данными словами:* финансовая пирамида, инфляция, инфляция.

– *Запомните и запишите советы по управлению деньгами:*

1) Старайся планировать бюджет и следовать ему

2) Учись отличать «потребности» от «желаний»

3) Заведите копилку и вносите в нее сдачу от своих покупок.

Так вы сможете накопить сбережения

4) Учись вести запись и учет всех своих покупок в специальном блокноте. Заведите лист доходов и расходов.

5) Старайтесь тратить деньги с умом. Уважайте труд родителей.

– *Работа с Фразеологизмами:*

1) Чемодан с деньгами – богатый человек.

2) Белые деньги – полученные законным путем, без теневых махинаций, легальный оборот.

3) Ни за какие деньги – значит ни за что, ни при каких условиях ни в коем случае.

4) Шальные деньги – полученные легким, не совсем законным путем; те, за которые придется поплатиться.

5) Деньги на бочку – означает приказ срочно сдать/вернуть то, что должен.

6) Деньги не пахнут – так говорят о деньгах человека, который не брезгует нечестными, незаконными, постыдными способами их зарабатывания.

7) Грести деньги (лопатой) – получать огромные финансовые вознаграждения, не прилагая больших усилий.

8) Денег куры не клюют – очень много, неисчислимое количество.

9) Время – деньги – означает ценность каждого небольшого временного отрезка, который тратится напрасно.

10) Деньги счет любят – говорится о том, что нужно анализировать целесообразность всех денежных трат.

Работа на логику: Выполняя задание на логическое мышление, необходимо использовать только информацию, которая имеется в тексте вопроса, не пытайтесь полагаться на свой жизненный опыт. Читайте ответы внимательно и сравнивайте каждый с заданием, противоречит он утверждению или нет.

1) Только умные люди крадут или обманывают. Света – глупая. а) Света обманывает, б) Света не крадет, в) Света крадет, г) Света крадет и обманывает, д) ни одно из вышеперечисленных.

2) Некоторые картофелины – автомобили. Некоторые автомобили играют на бубне. Значит, некоторые картофелины играют на бубне. а) правильно, б) неправильно.

3) Все соловьи собирают бананы. Некоторые собиратели бананов сидят в собачьей будке. Значит, некоторые соловьи сидят в собачьей будке. а) правильно, б) неправильно.

4) Никто из птиц не может стать министром, если у него голубой нос. У всех птиц нос голубой. Значит, никто из птиц не может стать министром. а) правильно б) неправильно.

5) Все книги умеют бегать. Все слоны являются книгами. Значит, все слоны могут бегать. а) правильно б) неправильно.

Таким образом, проводя вышеуказанные задания и другие задания данного характера можно обучить студентов финансовой грамотности на занятиях русского языка. Студенты учатся обсуждать, мыслить, обогащать словарный запас, делать выводы, анализировать доходы и расходы семьи, составлять личный финансовый план, оценивать риски предпринимательской деятельности, рассчитывать цены товаров, стоимость покупок и услуг. Используя произведения русской классики (например, Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание») можно организовать занятия с использованием знаний по финансовой грамотности. Учатся составлять бизнес-планы, учатся подсчитывать прибыль или расход, приобретают навыки предприимчивости.

Литература

- 1 Корлюгова Ю.Н, Половинникова А.В. Финансовая грамотность– Учебное пособие для студентов. – М., 2015.
- 2 Розенберг Дж.М. Словарь банковских терминов. – Инфра-М (Москва), 1997.
- 3 Рыбакова Т.А. Рациональное распределение бюджета // Клуб специалистов. – Беспризорник. – 2017. – №3.
- 4 Губанова Т.В., Нивина Е.А. Русский язык в играх. – Тамбов, 2007. – 215 с.

ӨНЕРТАНУ САЛАЛАРЫ
ОТРАСЛИ ИСКУССТВОВЕДЕНИЯ
BRANCHES OF ART CRITICISM

ГРНТИ 18.91

СЦЕНОГРАФИЯ КАК ВСПОМОГАТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО МЕТАФОРЫ СПЕКТАКЛЯ

Е. Балмаш

Магистрант, Казахский национальный университет искусств, г. Астана

Понятие «сценография» в современном театре уже как основной фундамент всех нынешних постановок и спектаклей. Режиссеры нередко обращаются к художникам-сценографом чтобы создать и воплотить собственную идею сценического пространства спектакля. Это же пространство не всегда оказывается просто местом действие, оно может иметь куда более значимую роль. С новыми реформами в театре, произошедшими в XX веке, взгляд на художественную значимость «сценографии» был переосмыслен. Можно сказать, что он обрел новую жизнь. Тенденция в корне поменялась, театры отказались от пафосных и чопорных декораций, на первый план вышло понятие «метафора». Сценография начала наполняться, и примерять на себе роль полноценного действующего персонажа. С развитием новых идей технический прогресс шел параллельно всем новаторским подходам режиссеров. Именно этот синхронный толчок дал новое начало, и своего рода «реинкарнацию» для современной сценографии. Режиссеры в паре с художниками начали работать над смысловым контекстом «сценографии». Об этом мы поговорим в этой статье, и разберем как режиссеры искусно используют «сценографию», как они дают актерам существовать в этом пространстве, и как все это переплетается в метафору спектакля. Материал статьи актуален для исследователей, критиков, педагогов и практиков в театральной сфере.

Ключевые слова: Сценография, режиссер, актер, мизансцена, метафора, подтекст, авансцена, бутафория, театр, декорация.

В современных спектаклях мы все чаще наблюдаем тенденцию у режиссеров использовать сценографию не только как предлагаемое пространство, но и как полноценного участника спектакля. Монументальность декораций с развитием театра начала рушиться, и оживать в новых красках подобно пластилину. В наше время помимо масштабных декораций современные режиссеры любят прибегать к каким-то абстрактным оформлением и решениям в своих спектаклях, чтобы выразить свой авторский замысел. Наблюдая за актерской игрой порой, мы не придаем значение

сценографии, и глубинно не понимаем почему художник-постановщик в паре с режиссером решили создать именно такую интерпретацию. Даже наименее, казалось бы, на первый взгляд, простое и бытовое решение сценографии в спектакле может выражать большой подтекст. Существуют разные трактовки все возможных классических произведений несмотря на то, что во многих театрах играют спектакли, основанные на одних и тех же пьесах, мы наблюдаем абсолютно разные по атмосфере и стилю творения режиссеров. Все это зависит от мировоззрения, и восприятия драматургии режиссеров. Здесь нужно подметить, что сценография, часть независимая от литературы и произведения, ей не обязательно соответствовать описаниям драматургов и писателей, она может быть самостоятельным и аутентичным аспектом спектакля. Сценография имеет безграничные возможности в понимании «подтекста», «метафоры», «посыла». В руках умелого режиссера сценография становится основным ключом действия, или даже способом существования актеров. Взять, к примеру спектакль Андрея Могучего по пьесе Ивана Вырыпаева «Пьяные» поставленный в БДТ (Большой драматический театр имени Г.А. Товстоногова). Сам сюжет строится вокруг пьяных походов разных людей случайным образом, пересекающихся между собой. За одну ночь персонажи переживают бурю эмоций. Подобно американским горкам герои этого спектакля то возводят себя до небес, то оказываются на дне своего существования. И даже в этой метафоре не обошлось без, казалось бы на первый взгляд не заурядной сценографии, которую создал талантливый художник постановщик, Александр Шишкин, а именно платформы, которая находится под крутым углом. Сама по себе платформа не заявляет в себе некую художественность, она выглядит вполне себе обычно, как строительный материал, но все начинает проясняться, как только на сцену выходят актеры. Чтобы обозначить определенную сложность равновесия этих пьяных героев, платформа, находясь под углом помогает физическому существованию актеров, создавая препятствия в их движениях, так как они находятся не на ровной плоскости. Актерам не приходится иллюстрировать свое пьяное состояние, и в этом смысле сценография является хорошим партнером. Здесь нужно подчеркнуть, что режиссер в паре с художником-постановщиком придумали самое простое, но и в то же время гениальное решение. Платформа начинает возвышаться от зрительного зала в глубь сцены, что в свою очередь дает открытый обзор на все действия. Актеры буквально играют на ладони, и эта платформа подобно колыбели пытается трепетно удержать их в своих руках, осознавая, насколько они хрупки в своем пьяном состоянии. Для актеров в этом пространстве существуют разные уровни высоты и угла, которые дают выразительность в мизансценах. Создается иногда впечатление, что герои идут на извилистых дорогах, лавируя среди переулков пытаясь найти укромное местечко. Конечно, эту сценографию можно трактовать по-разному, но одно мы точно можем подытожить, что здесь сценография является не просто предлагаемым местом действия, но и основным инструментом «метафоры». А также вспомогательным средством для органического существования актеров. Каким

образом каждый зритель воспринимает и понимает эту метафору уже зависит от восприятия каждого. Сценография может звучать в мыслях каждого разной ноткой. Конечно, именно благодаря режиссеру все это обретает большой вес. Режиссер подобно скульптору вдыхает жизнь мертвой ткани, мертвому материалу. Режиссеров мы всегда позиционируем как художников-творцов, и у каждого режиссера в арсенале есть все соответствующие технические возможности такие как: свет, декорации, сцена, бутафория, костюмы и т.д. Конечно, основным инструментом в руках режиссера является актер. Но все вышеперечисленные вспомогательные средства могут быть не только дополнением спектакля, но и хорошим партнером актера, и равноправным участником действий чтобы донести главную суть и мораль спектакля. Имея при себе все эти технические возможности, каждый режиссер создает свою уникальную сценографию.

Восприятие зрителя на прямую зависит от визуальной составляющей самой постановки. А как нам известно, сценография – это вся совокупность пространственного решения спектакля, все то, что строится в театральном произведении по законам визуального восприятия. Наблюдая как актер играет, в представленных нам художником-постановщиком сценографических решений, искушенные зрители уже знают какую роль играет сценическое пространство. Чтобы разобрать значимость сценографии и ее основную миссию нужно воспринимать ее вполне себе как самостоятельное явление. На сегодняшний день мы не редко видим, когда в начале спектакля открыв занавес, мы не сразу видим главных действующих лиц, то есть актеров, порой режиссер нам дает дозированное погружение в атмосферу, и первым делом мы всегда видим сценографию. Сценография берет на себя большую ответственность, как бы встречая своих зрителей у порога. К примеру, можно привести спектакль Юрия Бутусова по пьесе У. Шекспира «Ричард 3» поставленный в театре «Сатирикон» имени А.Райкина спектакль начинается на закрытом занавесе под джазовую музыку и при этом режиссеры виртуозно и старательно пытаются сохранить интригу для зрителей с представленными декорациями. Потому что в синтезе с актером предлагаемое пространство начинает оживать, и готовит для зрителей множество сюрпризов. В некоторых моментах она безмолвно отходит на второй план, как бы уступая и сопровождая актеру в его игре. А иногда она может зазвучать сильной репликой, где актеру и не приходится даже говорить, а просто существовать в пространстве.

Все это в совокупности создает единую метафору. Но неужели так просто сценографии удастся стать частью основного посыла спектакля? В этом нам всегда помогает разобрать режиссер и художник-постановщик. Возвращаясь к теме репертуаров театра, не секрет что, во многих театрах можно увидеть, как на сценах ставят всеми уже известные и любимившиеся классические произведения. Взять, к примеру пьесу А.П. Чехова «Чайка», мы видели уже множество постановок и вариаций этой прекрасной пьесы, но в каждом в театре мы видим разные, и отличающиеся друг от друга спектакли, основанные на

одной и той же пьесы. И как же получается у театра подкупать интерес у зрителей приходиться и посмотреть на события, которые уже известны. Все благодаря режиссерам и трактовке. Именно благодаря анализу режиссера этой пьесы, в которой он находит скрытые послы, мысли, а иногда возможно сам создает теории о том, как могло бы быть если события прошли другим путем, тут уже автор (режиссер) волен выбирать сам. И здесь режиссер никак не может обойтись без сценографии, так как именно она порождает новую атмосферу, трактовку и посыл. Чем больше режиссер углубляется в драматургию, чем больше он находит интересных мыслей, скрытых смыслов, которые могут быть актуальным для сегодняшнего общества, тем больше это дает сценографии возможность применить новую форму. Вот основной секрет и объяснение тому, почему существует так много спектаклей, основанных на одной и той же пьесе, потому что каждый режиссер дает новую пищу для размышлений с помощью своего видения и перспективы на сюжет пьесы. И нас зрителей всегда подкупает момент интерпретаций, какой будет состав актеров, какое режиссерское решение, какое музыкальное сопровождение, как будут выглядеть декорации. Так как наше визуальное восприятие очень сильно создает общее впечатление спектакля. Визуальное составляющее является не только частью эстетического или художественного аспекта, но и частью замысла или подтекста спектакля. Сценография является сильным орудием в руках режиссера, она может создавать атмосферу общего спектакля, проникающую сквозь зрителя, заполняя всё действующее пространство. Сценическая архитектура так же имеет способность влиять на эмоциональное составляющее зрителя с помощью «контрастов». Декорации на сцене могут играть в противовес событию того или иного действия актера. Действующее лицо может диктовать одно настроение, а оформление сцены совершенно другое. И такое явление создает контраст, который в последствии вселяет разные, противоречивые чувства зрителю. Простой пример: актер находится в веселой атмосфере условного праздника, играет веселая музыка, вокруг вывеска «с днем рождения!», разноцветные надувные шары и сладости, сценография, исполненная в ярких оттенках, однако, актер грустит. Создается ощущение «дискомфорта», заставляющее зрителя вдумываться и вчитываться в эмоциональное состояние, которое передает актер, наперекор происходящему непосредственно вокруг него. Такого рода способ балансирования на контрасте намеренно вводит зрителя в заблуждение, тем самым усиливая эмоции и впечатления от просмотра спектакля. Ведь иначе, если действовать на зрителя прямолинейно, например, задействовать грустного актера, грустную музыку и тяжелые, грузные декорации, то данное повествование покажется нарочито банальным. Следовательно, выясняется, что сценография является своего рода «языком» самостоятельным, создающим эмоциональное давление на зрителя, которое он может интерпретировать как метафору. Ярким примером «контрастирующего» представления является российский спектакль под названием «Дорогая Елена Сергеевна» режиссера-постановщика Владимира Жукова и сценографа Даниила Травина в вышеупомянутом театре «Сатирикон».

«Трудные» старшеклассники нагрянули в квартиру своей учительницы за ключом от сейфа, чтобы подменить плохо написанные экзаменационные работы. И услышали непреклонное «нет». Они сами не ожидали, на что готовы пойти ради своей "благой" цели и на что готова пойти Елена Сергеевна, чтобы они не преступали черту», именно так описывается содержание данной постановки на официальном веб-сайте театра. [1]. Сценическое решение представления выполнена в виде грязно зеленого, можно сказать болотного цвета интерьера советской квартиры, что на первый взгляд совершенно не соответствует происходящему повествованию на сцене. Складывается ощущение, будто необычное художественное решение режиссеров сильно отвлекает и «врезается» в глаза, а то и вообще не подходит сценарию. Однако, в ходе дальнейшего просмотра зритель собирает метафоры бутафории «по кусочкам» и создает всеобщую картину, переплетая неординарные декорации и погружение в историю в одну логическую цепочку. Таким образом, мы понимаем, что в спектакле «Дорогая Елена Сергеевна» Владимира Жукова, отвлекающее внимание зеленые декорации на самом деле таят в себе множество отсылок и подсказок, являющиеся вспомогательными средствами в повествовании. Грязно-зеленый цвет заставляет зрителя ассоциировать декорации с чем-то подозрительным, неблагоприятным, одним словом – отрицательным. В ходе спектакля притворное, но позитивное повествование стало «отвлекающим маневром», о чем так же говорят «клоунские» носики на персонажах, будто за маской веселья и подарков подростков замаскированы боль, подлость и предательство. Однако, подсказки были еще до того, как на сцене появились школьники с красными носами. Неестественно зеленая квартира Елены Сергеевны уже в начале «кричит» нам об подступающих неприятностях, как бы намекая, что персонажи, пришедшие к учительнице являются некой нечестью, и «гниющей» человеческой сущностью готовой пойти на все ради собственных интересов. Основной сюжет повествует нам историю старшеклассников, которые пришли домой к собственному учителю отметить окончание школы, но позже зрителям открывается основная завеса их тайны, а именно задача изменить их контрольные работы и изменить свои оценки ради их будущего. Здесь встает вопрос нравственности учеников и принципов учителя, на какие подлые поступки готовы старшеклассники. Весь спектакль мы наблюдаем противоборство двух сил: подлости, алчности, черствости в лице учеников и честности, справедливости в лице учителя – весь этот процесс сценография буквально как зеркало отображает посыл и метафору. Таким образом мы можем заключить мысль, что сценография является не только технической частью спектакля, она подобно воде может принять любую форму, стать любым художественным миром, не просто предлагаемым обстоятельством, полноценным партнером актера, и в руках режиссера может стать сильным инструментом метафоры.

Литература

- 1 Сайт театра «Сатирикон».
<https://www.satirikon.ru/spektakli/repertuar/dorogaya-elena-sergeevna/>.
- 2 Френкель М.А. Современная сценография. – К.: Мыслецтво, 1980. – 132 с.
- 3 Базанов В. Техника и технология сцены // Ленинградское отделение. – «Искусство», 1976.
- 4 Неволina О.С. Сценография: Эволюция определения // Школа-студия (институт) имени В.И. Немировича-Данченко при Московском Художественном академическом театре имени А.П. Чехова. – С. 7.

**ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР ЖӘНЕ
ТЕХНОЛОГИЯЛАР**

**ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ И ОТРАСЛЬ
ТЕХНОЛОГИИ**

**TECHNICAL SCIENCES AND TECHNOLOGIES
OF THE INDUSTRY**

ҒТАМР 90.01.11

ӨНЕРКӘСІПТІК КӘСІПОРЫНДА ЖАЛПЫ САПА МЕНЕДЖМЕНТІ ЖҮЙЕСІНІҢ (TQM) МАҢЫЗЫ

М.Н. Билялова

Магистрант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Ф.Р. Ермаханова

Т.ғ.к., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

2000 жылдан бүгінгі күнге дейін отандық автокөліктер нарығы елеулі өзгерістерге ұшырап келеді. Бұған экономикалық өсім себеп болып отыр, соның нәтижесінде халықтың табысы мен сатып алу қабілеті артуда. Бұл жағдай шетелдік өндірушілердің жоғары сапалы өнімдері пайдасына нарықтың айтарлықтай қайта сегменттелуіне алып келді және автомобиль өнеркәсібіндегі өндірушілер арасындағы бәсекелестіктің күшеюін көрсетеді. Жоғары сапалы өнімді тиімді өндіріс процестері арқылы қамтамасыз ету мәселесі отандық кәсіпорындар үшін ең маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Біздің ойымызша, мұндай әдістеме ретінде бүгінгі күні жалпы сапа менеджменті жүйесін (TQM) дамыту қарастырылуы мүмкін. TQM жүйесінің бірегейлігі – оның тек шығарылатын өнімнің сапасына ғана емес, сондай-ақ ұйымдағы барлық процестердің сапасына назар аударатындығында.

Түйін сөздер: TQM, метрологиялық сипаттамалар, өнеркәсіп, машина жасау, PDCA, Джозеф Джуран, өлшем құралы, Эдвард Деминг.

Жалпы сапа менеджменті (TQM) жүйесі – бұл ұйымның барлық деңгейінде сапаны басқаруға бағытталған кешенді тәсіл. TQM принциптері өнімнің, қызметтің және процестердің сапасын арттыру арқылы тұтынушылардың қанағаттануын қамтамасыз етуді көздейді. TQM жүйесі – сапаны басқарудың кешенді тәсілі, ол тек өнімді емес, барлық өндірістік және басқарушылық процестерді жетілдіруді көздейді. TQM-ның басты ерекшелігі – сапаны қамтамасыз етуге бүкіл ұйымның қатысуы. TQM жүйесінің негізінде бірнеше көрнекті ғалымдардың теориялары жатыр, соның ішінде Эдвард Деминг пен Джозеф Джуранның көзқарастары ерекше орын алады. Бұл мақалада TQM жүйесінің өнеркәсіптік кәсіпорында дамуы, Деминг пен Джуран теорияларының қағидаттары және олардың іс жүзінде қолданылуы талқыланады.

TQM жүйесі өнім мен қызмет сапасын тұрақты түрде жақсартуға бағытталған және бүкіл ұйымның процестерін қамтиды. Өнеркәсіптік кәсіпорындарда TQM келесі міндеттерді шешеді:

- сапасыздық шығындарын азайту;
- өнімнің нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру;
- тұтынушылардың қажеттіліктерін жылдам қанағаттандыру.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, TQM енгізу арқылы кәсіпорындар өз қызметінің тиімділігін арттырып, нарықта тұрақты позицияға ие бола алады [1].

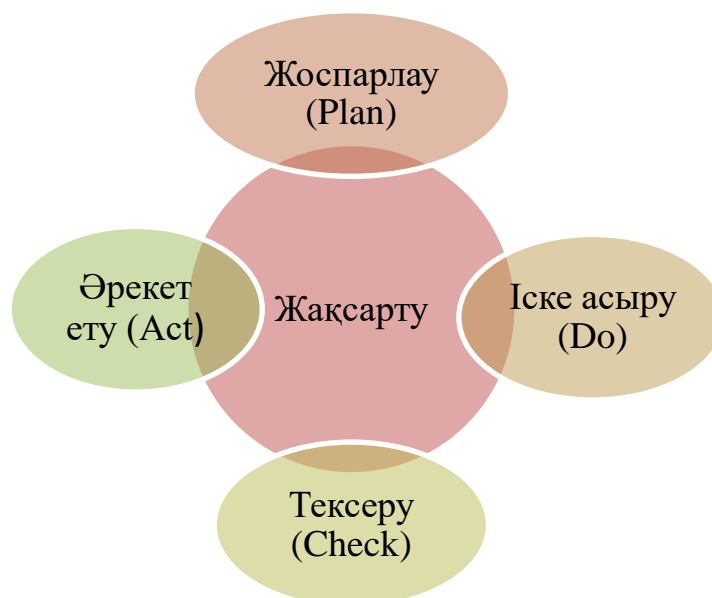
Эдвард Деминг – сапаны басқару саласындағы ең танымал ғалымдардың бірі. Оның теориясы ұйымдағы сапаны үздіксіз жақсарту қағидаттарына негізделеді. Демингтің негізгі идеялары оның 14 басқару принципі мен PDCA (Жоспарла – Іске асыр – Тексер – Әрекет ет) циклінде көрініс табады.

Демингтің негізгі принциптері:

- сапа мәселелерін шешу үшін басқарушылық көзқарасты өзгерту қажет;
- ұйымдағы барлық процестерді тұрақты түрде жетілдіру;
- жеткізушілермен ұзақ мерзімді серіктестік қарым-қатынас орнату;
- қызметкерлерді оқыту мен дамытуға басымдық беру;
- қателіктерді жазалау тәжірибесінен бас тартып, олардың себептерін анықтауға назар аудару.

PDCA циклі (сурет-1):

1. Жоспарлау (Plan): сапаны жақсарту үшін мақсаттар мен әдістерді анықтау.
2. Іске асыру (Do): жоспарды шағын масштабта жүзеге асыру.
3. Тексеру (Check): алынған нәтижелерді бағалау.
4. Әрекет ету (Act): процесті жақсарту үшін шаралар қабылдау [2].

Сурет 1. PDCA циклі.

Демингтің әдістері өнеркәсіптік кәсіпорындарда сапа мен өндіріс тиімділігін арттыруда табысты қолданылады.

Джозеф Джуранның теориясы және оның TQM жүйесіндегі рөлі туралы айтатын болсақ, Джозеф Джуран – сапаны басқару саласының тағы бір көрнекті маманы. Ол сапаны басқаруды үш негізгі бағытта қарастыратын «Джуран триосын» әзірледі:

1. Сапаны жоспарлау: тұтынушылардың қажеттіліктерін анықтап, оларға сәйкес өнімді әзірлеу.

2. Сапаны бақылау: өндіріс процесінде сапаның сақталуын қамтамасыз ету.

3. Сапаны жетілдіру: өндірістегі ақауларды анықтап, оларды жою арқылы процестерді жетілдіру.

Джуранның негізгі идеялары:

- Сапаны басқару – бұл тек басшылардың емес, бүкіл ұйымның міндеті;
- Қызметкерлерді сапаны жақсарту процесіне тарту;
- Ұйым ішіндегі процестерді жүйелі түрде өлшеу және талдау;
- Тұтынушылардың қанағаттануын негізгі мақсат ретінде қою [3].

Джуранның идеялары ұйымның әр деңгейінде сапаны басқарудың нақты міндеттерін анықтауға және орындауға мүмкіндік береді.

Деминг пен Джуран теорияларын өнеркәсіптік кәсіпорында қолдану. Деминг пен Джуранның теорияларын TQM жүйесінде сәтті қолдану үшін өнеркәсіптік кәсіпорындар келесі қадамдарды орындауы қажет:

– қызметкерлерді оқыту: Деминг пен Джуран ұсынған әдістер бойынша тренингтер ұйымдастыру;

– процестерді стандарттау: өндірістік және басқарушылық процестерді жүйелеу;

– кері байланыс жүйесін енгізу: тұтынушылардың пікірлерін жинап, оларды талдау;

– үздіксіз жетілдіру: PDCA циклін және Джуран триосын пайдалана отырып, процестерді тұрақты түрде жақсарту [4].

Деминг пен Джуран теорияларын тиімді пайдалану кәсіпорындарға тек сапаны жақсартып қана қоймай, шығындарды азайту мен нарықтағы бәсекеге қабілеттілікті арттыруға көмектеседі.

Эдвард Деминг пен Джозеф Джуранның теориялары TQM жүйесінің негізін қалаған және оның өнеркәсіптік кәсіпорындарда табысты қолданылуына ықпал еткен. Бұл ғалымдардың қағидаттары ұйымға сапаны басқарудың кешенді тәсілін енгізуге мүмкіндік береді. Деминг пен Джуранның теориялары халықаралық деңгейде сапаны басқарудың негізін қалап, көптеген өнеркәсіптік кәсіпорындардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруда маңызды рөл атқарды. Әсіресе, бұл әдістер Жапония, АҚШ және Еуропа елдерінің өнеркәсіптік саласында кеңінен қолданылады. 1950 жылдары Эдвард Деминг Жапонияға сапаны басқару бойынша семинарлар өткізуге шақырылды. Оның әдістемелері Жапония өнеркәсібінде революциялық өзгерістерге әкелді. Нәтижесінде ел өнеркәсібі ақаусыз өнім өндіріп, әлемдік нарықта көшбасшы болды. Джозеф

Джуранның сапаны басқару жөніндегі әдістері АҚШ өнеркәсіптік кәсіпорындарында сапа стандарттарын арттыруда маңызды рөл атқарды. Демингтің үздіксіз жақсарту идеясы мен Джуранның сапаны жоспарлау, бақылау және жетілдіру тәсілдері өнеркәсіптік кәсіпорындардың дамуы үшін маңызды құрал болып табылады. TQM жүйесін енгізу арқылы кәсіпорындар тиімділік пен сапа деңгейін арттырып, нарықта тұрақты даму мүмкіндігіне ие болады [5].

Кесте 1. Өнеркәсіптік кәсіпорында жалпы сапа менеджменті жүйесінің (TQM) дамуы бойынша SWOT талдау.

Мықты жақтар (Strengths)	Әлсіз жақтар (Weaknesses)
<p>1. Сапаны жақсарту: TQM жүйесі өндірістің барлық деңгейінде сапаны бақылауға және оны тұрақты түрде жақсартуға мүмкіндік береді.</p> <p>2. Процестердің тиімділігі: Жүйені енгізу өндірістік және басқарушылық процестердің оңтайлануына ықпал етеді.</p> <p>3. Қызметкерлердің тартылуы: Барлық қызметкерлерді шешім қабылдауға қатыстыру арқылы ұйымның ішкі ынтымақтастығы күшейеді.</p> <p>4. Тұтынушыға бағытталу: Нарықтағы тұтынушылардың қажеттіліктерін толық қанағаттандыруға мүмкіндік береді.</p> <p>5. Бәсекеге қабілеттілік: Сапалы өнім шығару арқылы нарықтағы позицияны нығайту.</p>	<p>1. Жоғары бастапқы шығындар: TQM жүйесін енгізу үшін айтарлықтай қаржылық инвестиция қажет.</p> <p>2. Қызметкерлердің қарсылығы: Жаңа жүйеге бейімделу барысында ұйым ішіндегі қарсылықтың болуы мүмкін.</p> <p>3. Уақытты талап ету: TQM жүйесін толық енгізу және оның нәтижелерін көру үшін уақыт қажет.</p> <p>4. Мамандардың жетіспеушілігі: Сапаны басқару жүйесін тиімді енгізу үшін арнайы дайындықтан өткен кадрлардың болмауы.</p>
Мүмкіндіктер (Opportunities)	Қауіптер (Threats)
<p>1. Жаңа нарықтарға шығу: Сапалы өнімдер арқылы халықаралық нарыққа шығу мүмкіндігі.</p> <p>2. Технологияларды енгізу: Заманауи технологияларды қолдану арқылы өндіріс тиімділігін арттыру.</p> <p>3. Бәсекеге қабілеттілікті күшейту: TQM енгізу арқылы бәсекелестерден озып шығу мүмкіндігі.</p> <p>4. Үкімет қолдауы: Сапаны арттыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламалар мен гранттарды пайдалану.</p> <p>5. Клиенттік базаны кеңейту: Тұтынушылардың қанағаттану деңгейін арттыру арқылы жаңа клиенттер тарту.</p>	<p>1. Бәсекелестердің артықшылығы: Бәсекелестердің TQM жүйесін тиімдірек қолдануы.</p> <p>2. Экономикалық тұрақсыздық: Экономикалық дағдарыс жүйені енгізу мен оның тиімділігін төмендетуі мүмкін.</p> <p>3. Жеткізушілер мәселесі: Шикізаттың сапасыздығы немесе жеткізушілермен байланысты проблемалар жүйенің жұмыс істеуіне кедергі келтіруі мүмкін.</p> <p>4. Қызметкерлердің тұрақсыздығы: Білікті кадрлардың ұйымнан кетуі TQM нәтижелеріне әсер етеді.</p> <p>5. Қаржылық тәуекелдер: Жүйені енгізу кезінде шығындардың күтілгеннен жоғары болуы.</p>

SWOT талдау көрсеткендей, TQM жүйесі өнеркәсіптік кәсіпорындарға сапаны жақсарту мен бәсекеге қабілеттілікті арттыруда үлкен мүмкіндіктер береді. Дегенмен, жүйені тиімді енгізу үшін бастапқы шығындар, қызметкерлерді оқыту және өзгерістерге бейімделу мәселелерін алдын-ала шешу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Джуран Дж.М. Руководство по качеству: анализ, планирование и улучшение. – Санкт-Петербург: Питер, 2002.

2 Деминг Э.У. Качество, производительность и конкурентоспособность. – М.: Экономика, 1994.

3 ISO (International Organization for Standardization). «ISO 9000 Series: Quality Management Principles». – Женева, 2015.

4 Toyota Motor Corporation. «The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer» Jeffrey K. Liker, McGraw-Hill, 2004.

5 Космачев В.А. Современные системы управления качеством. – М.: Академия, 2015.

ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ
ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ
FIELD OF PEDAGOGY AND EDUCATION

ҒТАМР 27.01.45

7-9 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАДАН ОЛИМПИАДАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕМЕСІ

А.Ш. Рахимов

Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Д.М. Нурбаева

*Ғылыми жетекші, PhD, қауымд.профессор (доцент) м.а., Абай атындағы ҚазҰПУ,
Алматы қ.*

Бұл мақалада 7-9 сынып оқушыларына математикадан олимпиадалық есептерді шешудің тиімді әдістемелері қарастырылады. Олимпиадалық есептердің ерекшеліктері және түрлері қарастырылған. Мақалада мәселені талдау және шешу әдістемесі қарастырылған. Есептердің бірнеше тәсілдермен шығару жолдары қарастырылған. Мақала оқушылардың аналитикалық және логикалық ойлау қабілеттерін жетілдіруге, математикалық біліктіліктерін тереңдетуге ықпал етеді. Сонымен қатар, оқытушыларға оқушыларды олимпиадаға дайындауда тиімді құрал ретінде пайдалануға болады.

Түйін сөздер: математика, олимпиадалық есептер, 7-9 сынып, шешу әдістемесі, шығармашылық ойлау, логикалық ойлау, талдау, оқушыларды дайындау.

Бүгінгі таңда математика пәні оқушылардың интеллектуалдық қабілетін, логикалық ойлауын және шығармашылық әлеуетін дамытуда маңызды рөл атқарады. Осы бағытта мектептерде өткізілетін пәндік олимпиадалар ерекше орын алады. Олимпиадаға дайындық барысында оқушылар стандартты емес тапсырмаларды шешіп, математикадағы терең ұғымдарды меңгереді.

Алайда, 7-9 сынып оқушыларына олимпиадалық есептерді шешу қиындық туғызатыны белгілі. Мұндай есептер стандартты әдістерден тыс ойлауды, инновациялық тәсілдерді және жоғары деңгейдегі математикалық білімді талап етеді. Бұл мақалада олимпиадалық есептерді шешудің әдістемелері, олардың классификациясы және 7-9 сынып оқушыларына арналған тиімді дайындық жолдары талқыланады.

Олимпиадалық есептердің ерекшеліктері.

Олимпиадалық есептер стандартты мектеп бағдарламасындағы тапсырмалардан күрделілігімен, логикалық тұрғыда ойлануды талап етуімен және шығармашылық шешімдерді қажет етуімен ерекшеленеді. Олар көбінесе келесі бағыттарда беріледі:

- *Сандар теориясы*: бөлінгіштік, қалдықтар, сандық өрнектер.
- *Алгебра*: теңдеулер мен теңсіздіктер, жүйелерді шешу, функциялар.
- *Геометрия*: фигуралардың қасиеттері, салу есептері, дәлелдеулер.
- *Комбинаторика*: санау әдістері, ықтималдық, графтар теориясы.

Бұл бағыттарда есеп шығару үшін оқушылардан терең түсінік, аналитикалық қабілет және шығармашылық көзқарас талап етіледі.

Мәселені талдау және шешу әдістемелері.

Олимпиадалық есептерді шешу үшін жүйелі әдістемелерді қолдану қажет. Мұндай әдістемелер келесі кезеңдерден тұрады:

1. *Мәселені түсіну*: Есептің шарты мен талабын толық түсіну өте маңызды. Бұл үшін есепті бірнеше рет оқып, оның негізгі идеяларын бөліп көрсету керек. Мысалы, қандай теоремалар мен формулаларды қолдануға болатынын анықтау.

2. *Мәселені талдау*: Мәселені кішірек бөліктерге бөлу немесе оны жеңілдету үшін қосымша шарттар ойлап табу керек. Бұл аналитикалық ойлауды дамытуға көмектеседі.

3. *Мүмкін шешімдерді іздеу*: Әртүрлі әдістерді қолдану арқылы есепті шешу жолдарын қарастыру керек. Мысалы:

- *Тәжірибе және қателік*: сандық мәндермен жұмыс жасау.
- *Жалпылау*: белгілі бір мысалдан жалпы заңдылықты шығару.
- *Қарама-қайшылық әдісі*: дұрыс шешімге келу үшін қате гипотезаны жоққа шығару.

4. *Есептің шешімін жазу*: Шешімді толық әрі жүйелі түрде рәсімдеу маңызды. Есептің логикалық негіздемесін көрсету керек, бұл бағалау кезінде маңызды рөл атқарады.

5. *Шешімді тексеру*: Қорытындының дұрыстығын тексеру қажет. Бұл үшін есепті басқа әдіспен қайта шешіп көруге болады.

Мысал есептер және оларды шешу.

Мысал 1.

Шарты: a және b сандары бүтін сандар. Егер $a^2 + b^2 = 2023$, онда a және b -ның мүмкін мәндерін табыңыз.

Шешімі: Бұл есеп сандар теориясын қолдануды талап етеді. 2023-ті қосындының шартына сәйкес жай сандарға жіктеп, әртүрлі мәндерді тексеру арқылы шешімге қол жеткізуге болады.

Мысал 2. Олардың қосындысы 26, ал осы сандардың квадраттарының қосындысы 364 болатынын біле отырып, геометриялық прогрессия құрайтын үш санды тап.

I тәсіл. b_1, b_2, b_3 – геометриялық прогрессия құратын ізделетін сандар болсын. Шарт бойынша, келесі жүйеге ие боламыз:

$$b_1 + b_2 + b_3 = 26, \quad b_1^2(1 + q + q^2)^2 = 676, \\ \{b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 = 364, \quad \{b_1^2(1 + q^2 + q^4) = 364$$

I теңдеуді II теңдеуге мүшелеп бөлеміз:

$$\frac{(1 + q + q^2)^2}{1 + q^2 + q^4} = \frac{13}{7}$$

Ескерту $1 + q^2 + q^4 = (1 + q^2)^2 - q^2 = (1 + q^2 + q)(1 + q^2 - q)$.
Сонда (1) теңдеуі келесі түрге келеді:

$$\frac{1 + q + q^2}{1 + q^2 - q} = \frac{13}{7}, \text{ немесе } 6q^2 - 20q + 6 = 0$$

$$3q^2 - 10q + 3 = 0, \text{ бұдан біз табамыз } q_1 = 3, \quad q_2 = \frac{1}{3}$$

$$\text{Себебі прогрессия өспелі (шарт бойынша), } q = 3, \text{ сонда } b_1 = \frac{26}{1 + q + q^2} = 2$$

Жауабы: $b_1 = 2, q = 3$.

II тәсіл. Белгілі болғандай, егер геометриялық прогрессияның барлық мүшелерін белгілі бір дәрежеге шығаратын болсақ, онда тағы да геометриялық прогрессия аламыз. Сонда жүйені аламыз:

$$\begin{cases} b_1 + b_2 + b_3 = 26, \\ b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 = 364; \end{cases} \quad \begin{cases} \frac{b_1(1 - q^3)}{1 - q} = 26, \\ \frac{b_1^2(1 - q^6)}{1 - q^2} = 364. \end{cases}$$

Теңдеудің екінші мүшесін I тәсілдегідей бөліп аламыз:

$$\frac{b(1 + q^3)}{1 + q} = 14$$

Енді I теңдеуді келесі жүйемен бөліп қарастырамыз:

$$\frac{(1 + q)(1 - q^3)}{(1 - q)(1 + q^3)} = \frac{13}{7} \text{ немесе } \frac{1 + q + q^2}{1 + q^2 - q} = \frac{13}{7}$$

Әрі қарай I тәсіл сияқты шешіледі.

III тәсіл.

$$\begin{aligned} b_1 + b_2 + b_3 &= 26, & (b_1 + b_2 + b_3)^2 &= 26^2, \\ \{b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 &= 364, \{ b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 &= 364, \\ & \{ b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 + 2b_1b_2 + 2b_1b_3 + 2b_2b_3 &= 26, \\ \{ & b_1^2 + b_2^2 + b_3^2 &= 364, \\ & \{ & \\ 364 + 2(b_1b_2 + b_2b_3 + b_1b_3) &= 676 \\ b_2^2 = b_1b_3 \text{ онда } b_1b_2 + b_2^2 + b_1b_3 &= 156 \\ b_1(b_1 + b_2 + b_3) = 156 \text{ сонда } b_1 + b_2 + b_3 &= 26 \\ b_2 = 156: 26 = 6 \end{aligned}$$

Жауабы: $b_1=2, q=3$.

Қорытынды.

7-9 сынып оқушыларын олимпиадалық есептерді шешуге дайындау – ұзақ мерзімді және жүйелі жұмыс. Оқушылардың пәндік білімін тереңдету, олардың шығармашылық және логикалық қабілеттерін дамыту үшін тиімді әдістемелерді қолдану қажет. Бұл жұмыстың нәтижесінде оқушылар олимпиадаларда жоғары жетістіктерге жетіп қана қоймай, өмірлік маңызды дағдыларды меңгереді.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Бектаев Ж.Ж. Математикадан олимпиадалық есептерді шығару әдістемесі. – Алматы: Рауан, 2015.
- 2 Полонский В.Б. Олимпиадные задачи по математике. – М.: Просвещение, 2012.
- 3 Колмогоров А.Н., Сидоров В.А. Математический кружок в школе. – М.: Наука, 2010.
- 4 Есжанов Н.А. Математика: олимпиадалық дайындыққа арналған оқулық. – Астана: Фолиант, 2019.
- 5 Склярченко В.П. Подготовка школьников к олимпиадам по математике. – М.: Академия, 2016.
- 6 Кенжеғұлова М.Б. Мектеп оқушыларына арналған математикадан олимпиада есептер жинағы. – Шымкент: Отбасы, 2020.

ҒТАМР 14.35.07

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА БІЛІМ АЛУҒА ЖАҢА КӨЗҚАРАС: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ОНЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ

Р.Б. Баймухамет

Оқытушы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ.

Мақалада жасанды интеллект пен оның мүмкіндіктерін жоғары оқу орнындағы білім беру кеңістігінде интеграциялау мүмкіндіктері қарастырылады. Мақаланың мазмұнында жасанды интеллекттің жұмыс механизмі мен білім беру саласындағы артықшылықтары, сонымен қатар, оқытушылардың күнделікті жұмыстарындағы виртуалды кеңесшісін және студенттердің интеллектуалдық көмекшісін қалыптастыру жолдары сипатталды. Сондай-ақ, мақалада жоғары оқу орнындағы білім беру процесінде қолдануға ұсынылатын жасанды интеллект қолданбалары мен сервистеріне талдау жасалынды.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, жоғары оқу орны, студент, оқытушы, Chat GPT, ScholarGPT, Rytr.me.

Бүгінгі таңда ақпараттандыру саласында болып жатқан жаһандық өзгерістердің салдары білім беру саласында да түрлі жаңалықтардың енуіне ықпалын тигізді. Соңғы жылдары білім беру саласындағы трансформацияны туындатқан жасанды интеллекттің енуі болды. Бұл мүмкіндік білім беру саласындағы бірқатар мәселелердің шешімін оңтайлы тауып, көптеген салада тиімді интеграциялауда. Дегенмен, жасанды интеллекті қазақстандық білім беру үрдісіне енгізудің бірқатар ерекшеліктері бар.

Аталған тақырыпты кеңінен қарастыра отырып, алдымен «жасанды интеллект» ұғымының мәніне тоқталып кетейік. Алғашында жасанды интеллект жеке виртуалды қолданбалар немесе веб-сайттар ретінде жасақталған болса – кейіннен оның мүмкіндіктерін көптеген ірі компаниялар мен танымал веб-сервистер өзіне интеграциялап, оның жаһандану дәуіріндегі әлеуетін арттыра түсті.

Жасанды интеллектті білім беру процесінде қолданудың студенттер үшін бірнеше артықшылығы бар. Оның ең алғашқысы – білім берудегі персонализация. Яғни, жасанды интеллектті қолдана отырып, кез – келген студент өзіне қажетті білім түрін анықтап, олардың ішінен өзі үшін қызықты

және оңтайлы болатын түрлерін таңдай алады. ЖОО қолданылатын онлайн – курстардың басым бөлігінде бүгінде осы мүмкіндік қарастырылған [1].

Екінші артықшылығы ретінде аталған сервистердің 24/7 қолжетімді екендігін айтуымызға болады. Студент өзіне қажетті ақпаратты кез келген уақытта іздене алады және алынған ақпаратпен түрлі манипуляция жасау (алынған ақпараты кесте ретінде рәсімдеу, алынған ақпараттың ішінен терминдерді табу) бір ғана қолданбада немесе сайтта мүмкін болады. Бұл уақытта үнемдеуге және сапалы ақпаратты алу ықтималдығын арттырады.

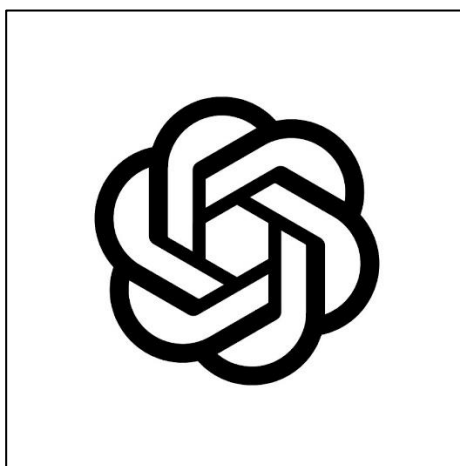
Үшінші артықшылығы – студенттердің тапсырмаларын орындау кезінде жасанды интеллекттің мүмкіндіктерін қолдана отырып, ұтымды нәтиже көрсету. Яғни, бұл ЖИ виртуалды, графикалық және дыбыстық мүмкіндіктеріне қатысты болып табылады. Аталған мақсатта қолданылатын жасанды интеллект қолданбалары арқылы бейнематериалдар әзірлеуге, оларды өзінің немесе таңдау бойынша өзге дыбыстар арқылы дыбыстауға, сонымен қатар, өзге де креативті идеяларды жүзеге асыруға болады [2].

Ал, ЖОО оқытушылары үшін жасанды интеллект мен ол ұсынатын функциялар оқытушының ғылыми және шығармашылық жұмысынан бөлек атқаратын ұйымдастырушылық жұмыстарын жеңілдетуші құрал болып табылады. Мәселен, график құру, кесте жасау, алгоритмдерді әзірлеу, сонымен қатар, дайын ақпарат арқылы оны басқа форматта ұсыну, аудармалар жасау және т.б. [3].

Студенттер мен оқытушылар үшін жасанды интеллект құралдарының мүмкіндігі кең екендігін аңғарып отырмыз. Сондықтан төменде, бүгінде кеңінен қолданылатын жасанды интеллект құралдарының түрлеріне шолу жасап өтейік.

Ең біріншісі және кеңінен танылғаны – Chat GPT [4].

Chat GPT қолданушылары көп және интерфейсі ыңғайлы жасанды интеллект құралдарының бірі. Бұл OpenAI әзірлеген ресми қолданбадан және виртуалды жұмыс істеуге арналған сайттан тұрады.

Сурет 1. Chat GPT.

Аталған ЖИ басты артықшылығына келетін болсақ, бұл құрал арқылы жұмыс істеу өте оңай. Қолданба да, сайт та өте түсінікті жасалған. Қолданушы жеке кабинет құру арқылы тегін қолдана алады. Құрал қолданушының сұраныстарына қарай кез – келген ақпаратты тауып, жүйелі түрде ұсына алады. Сонымен қатар, ақпаратты өңдеу, аударма жасау және ақпаратты басқа формада ұсыну тәрізді әрекеттерді санаулы минуттарды орындау мүмкіндігіне де ие. Бұл құралдың көмегі арқылы көбінесе жалпы ақпараттарды алуға болады. Бірақ, оның мәтіндермен жұмыс істеуі «автоматтандырылған» болып келеді. Яғни, ақпараттың көмекші құрал арқылы әзірленгендігін аңғаруға болады. Кемшіліктерінің бірі ретінде оның әдебиеттермен жұмыс сапасының төмендігін атап өтуге болады. Себебі, мұнда кез келген сұраныс жауапсыз қалмайтын болғандықтан, кейбір тақырыптағы әдебиеттер жалған ақпарат негізінде жасалады. Сондықтан, қолданушы бұл құралды академиялық немесе зерттеу жұмысын жүргізу мақсатында емес, ұйымдастырушылық сипаттағы күнделікті мәселелерді шешу үшін қолдану ұсынылады.

ЖОО білім беру процесінде кеңінен қолданылатын құралдың бірі – ScholarGPT. Бұл қолданбаның сайтындағы ақпаратқа сүйенсек, жасанды интеллект құралы өздерін адамға тән жазу стиліне ие, зерттеу саласындағы ең үздік жасанды интеллект ретінде сипаттайды. Жасанды интеллект құралы мәтін генераторы арқылы сапалы мәтін жазуға, сондай-ақ, зерттеу саласындағы маңызды аспектілердің бірі – әдебиеттер тізімін жасақтауға бағытталған. Жоғарыда аталған жасанды интеллект құралымен салыстырғанда ақпараттың сапалы және шынайы болуымен ерекшеленеді. Сервис әдетте ақпараттар ұсынғанда оған тиесілі сілтемелерді де қоса көрсетеді. Бұл ақпаратпен жұмыс жүйесінің жақсартылғанының белгісі болып табылады. Сондықтан, бұл құралды зерттеу жұмыстары кезіндегі көмекші ретінде қолдануды ұсынамыз [5].

Мақаламызда ұсынылатын соңғы жасанды интеллект құралы – Rytr.me.

Бұл құрал жұмысы жағынан басқа қолданбаларға ұқсас және дәл сондай функцияларды атқарады. Бірақ, өзге қолданбалар мен сервистерге қарағанда оның бірнеше артықшылығы бар. Бұл құралға нұсқаулық беру барысында тек қана ақпарат алып қана қоймай, оның жазу стилін, «жазушының» көңіл-күйін, мәтіннің қолданыс аясына қарай мақсатын, сондай-ақ, жазу тілін таңдауға болады. Бірақ, сервис қазақ тілінде ақпаратты өзге тілдерге қарағанда төмен сапада ұсынады. Жазу барысында кейбір әріптердің орнына таңбалар қолданылып, грамматикалық жағынан мәтін сапасын төмендетеді. Дегенмен, құрал басқа тілдерде сәтті жұмыс істей алады [6].

Сонымен, жоғары оқу орнында қолданылатын жасанды интеллект құралдарына талдау жасай отырып, оны интеграциялаудағы артықшылықтарды анықтап алдық. Дегенмен, жасанды интеллектті қолданудың барысында мына педагогикалық шарттарды назарға алу қажет:

– Жасанды интеллект құралдарын қолдану барысында ақпараттың сапасын, мазмұнына өзіндік өңдеу мен талдау жасау;

– Жасанды интеллект құралдарында ұсынылған ақпараттың сенімділігін тексеру;

– Студенттердің білім деңгейін, академиялық дағдыларын дамыту мақсатында жоғарыда ұсынылған құралдардың толыққанды «студент» рөлін атқаруын алдын – алу, қолдану мақсаттарын нақтылау.

Қорыта айтқанда, бұл құралдар жоғары оқу орнының білім беру процесінде тиімді құрал бола алады және оны ұйымдастыру процесін оңтайландыра алады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Люгер Дж.О. Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем. – М.: Диалектика, 2020. – 864 с.

2 Рассел С. Искусственный интеллект: современный подход: моногр. – М.: Вильямс, 2021. – 985 с.

3 Уинстон П. Искусственный интеллект. – М.: Мир, 2023. – 520 с.

4 ChatGPT.

5 ScholarGPT – One-stop ChatGPT AI research assistant.

6 Free AI Writer, Content Generator & Writing Assistant | Rytr.

ҒТАМР 14.25.07

БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІ ҮШІН ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРДІҢ МАҢЫЗЫ

Ж.Д. Жаңабай

Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

А.Т. Туралбаева

Ғылыми жетекші, PhD, қауымд.проф. м.а., Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Бұл мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің әдістемелік құзыреттілігін қалыптастыру жолдары сипатталады. Әдістемелік құзыреттілік болашақ маманның кәсіби қызметіндегі ең негізгі құзыреттілік болғандықтан оны жоғары оқу орнының білім беру мазмұнында дамыту тиімді болмақ. Мақала мазмұнында аталған құзыреттілікті дамыту жолдары және олардың мазмұнына жеке-жеке талдау жүргізілді.

Түйін сөздер: бастауыш сынып мұғалімі, әдістемелік құзыреттіліктер.

«B003 – Бастауыш оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасы еліміздегі жоғары сұранысқа ие мамандықтардың бірі. Жыл сайын мектеп бітіруші түлектердің ішінде осы мамандықты таңдайтын болашақ мамандардың да саны артып келеді. Қазақстанда соңғы жылғы дерек бойынша жалпы саны 39 жоғары оқу орны аталған білім беру бағдарламасын жүзеге асырады. Соңғы бөлінген грант саны – 720 [1].

Мамандықтың сандық деректерінен бөлек, оқыту мазмұнына тоқталатын болсақ, бұл мамандық ҚР «Білім туралы» Заңына сәйкес бастауыш мектеп деңгейі үшін педагогтерді дайындауға бағытталады. Яғни, білім алу процесінің басы осы мамандықты игерген педагогтердің кәсіби қызметінің нәтижесінде жүзеге асырылады. Сәйкесінше, мамандыққа артылатын жауапкершілік пен талаптар да жоғары. Сондықтан, жоғары оқу орнының қабырғасында болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің құзыреттіліктерін жан-жақты дамыту елдің білім сапасын жақсартуға және білімді ұрпақты тәрбиелеуге тікелей ықпал етеді [2].

Бастауыш сынып мұғалімдерін даярлау барысында олар тек қана оқыту әдістемесі ғана емес, сонымен қатар, кәсіби қызметті игеру барысы үшін қажетті бірқатар құзыреттіліктерді де меңгерулері тиіс. Құзыреттіліктердің ішінде бастауыш сынып мұғалімі үшін ең маңыздысы әдістемелік құзыреттілік болып табылады.

«Әдістемелік құзыреттілік» ұғымына жүргізілген контент талдау бізге бұл түсініктің мәнін жан-жақты ашуымызға көмегін тигізді. Атап айтар болсақ, Отандық автор Бақыт Барсай «әдістемелік құзыреттілік» ұғымын былай қарастырады: білім беру процесін тиімді өткізуге қажетті кәсіби дағды мен білімнің жиынтығы [3].

Ал, И.Ю. Ковалеваның жұмыстарында бұл ұғым былай сипатталады: педагогтің іскерлік, тұлғалық және моральдық қасиеттерінің интегративті сипаттамасы [4].

Сонымен қатар, әдістемелік құзыреттілікті оқу-әдістемелік қызметті орындау үшін қажетті әдістемелік білім мен біліктің, сонымен қатар, кәсіби сала үшін маңызды тұлғалық қасиеттердің жиынтығы ретінде Т.С. Мамонтова өз жұмыстарында зерттеген болатын [5].

Отандық және шетел авторларының еңбектеріне талдау жасай отырып, аталған ұғымның болашақ маман үшін маңызды және қажетті екендігін түсінуге болады. Себебі, осы құзыреттілікті игеру нәтижесінде болашақ маманда өзінің қызметіне деген кең түсінік қалыптасып, кәсіби әрекет ету дағдысы жетіле түседі. Сонымен қатар, педагог жан-жақты даму мен моральдық негіздегі мақсаттылықты да осы құзыреттілік шеңберінде иелене алады. Демек, болашақ бастауыш сынып мұғалімінің білім ала отырып, толыққанды білімді әрі білікті маман болып қалыптасуы аталған құзыреттілікті қалыптастыру негізінде жүзеге асырылады деуімізге болады [6].

Әдістемелік құзыреттіліктің ең маңызды тұсы және дағдысы оқытудың тиімді тәсілдерін таңдау болып табылады. Осы арқылы оқыту процесін тиімді ұйымдастыру және күтілетін нәтижелерге сәтті қол жеткізу мүмкін болады. Бастауыш сынып мұғалімінің білім беретін контенті оқу процесіне енді ғана қадам басқан әрі әлі де ойын әрекетінің басымдығы сақтаған контингент болып табылады. Сондықтан, оларға қызықты болатын және білім беру мақсаттары толық іске асырылатын әдістер мен тәсілдерді таңдау маңызды. Бастауыш сынып кезеңінде балаларда санау, сауат ашу мен ойлау әрекеттерінің базалық негіздері қалыптасады. Сондықтан, әдістерді таңдау барысында оның тек қана сабаққа қатысты болуына ғана емес, сонымен қатар, балалар үшін қызықты әрі жеңіл қабылдауға негізделген болуына да назар аудару қажет. Әдетте, бұл жастағы балалар үшін ойын технологиясына немесе жобалау технологиясына негізделген әдістер ұсынылып жатады. Сәйкесінше, болашақ мұғалім бұл әдістермен жұмыс жасау технологиясын жетік меңгерген болуы шарт [7].

Бастауыш сынып мұғалімі өзінің жұмысында әлі де эмоционалды тұрғыдан толық қалыптаспаған, академиялық дағдыларды толық меңгермеген балалармен жұмыс істейді. Сондықтан, білім беру процесінің барысында мұғалім балалар үшін жайлы болатын, сондай-ақ, осы жайлы орта арқылы білім беру мақсаттарына қол жеткізе алатын білім беру ортасын құра алуы қажет. Ал, бұл қажеттілік маманның әдістемелік құзыреттілігі арқылы мүмкін болады. Атап айтқанда, маман балалардың жасы мен психологиялық даму ерекшеліктерін есепке ала отырып, өзінің білім беру процесін ұйымдастырады. Осы әрекетті жүзеге асыра отырып, әдістемелік құзыреттіліктің болашақ

бастауыш сынып мұғалімі үшін маңызды тағы бір артықшылығы пайда болады. Бұл – білім беру процесіне талдау жасау. Маман күнделікті оқу процесін ұйымдастыру кезінде белгілі бір әдістің артықшылығы мен кемшілігін толық байқай алады. Осы арқылы ол оқу процесіне мониторинг жасап, өзіндік бақылауды ұйымдастыра алады. Мұндай мониторинг жасай білу қабілеті маманның сыни ойлауы мен жағдаятты талдай алу дағдысының жоғары деңгейде болуын талап етеді. Ал, мұндай талапты өз кезегінде әдістемелік құзыреттіліктер қамтамасыз ете алады [8].

Әдістемелік құзыреттілік оқыту әдістерін сапалы таңдаудан бөлек инновациялық технологияларды қолдану мен оларды тәжірибеге енгізуді де қарастырады. Бүгінгі ақпараттандыру заманындағы білім беру процесін сандық технологиялар негізінде ұйымдастыру білім беру сапасына оңды ықпал етіп, бұл процесті жақсарта алады. Бірақ мұндай нәтижелерді алу мұғалімнің онлайн-ресурстармен, платформалармен, сандық құралдармен, түрлі сайттармен және қолданбалармен жұмыс істей алуын қажет етеді. Болашақ маманның мұндай техникалық дайындығы педагогикалық мақсаттарды сәтті жүзеге асыратын негізгі индикаторлардың бірі болып табылады.

Жоғарыда әдістемелік құзыреттіліктің мазмұндық жағына тоқталып өттік. Мұнымен қоса, әдістемелік құзыреттілік педагогикалық процесс барысындағы ұйымдастырушылық әрекеттерді де қамтиды. Мәселен, педагогтың кәсіби процесс барысында туындайтын мәселелерді шеше алуы және осындай жағдайларда әрекет етуі оның әдістемелік құзыреттілікті меңгеру деңгейін айқын көрсетеді.

Педагогикалық процесс тек қана оқушы мен мұғалім қатысатын процесс емес, керісінше, бұл процесс қатысушылардың кең спектрін құрайтын әрекет түрі болып табылады. Атап айтқанда, мұғалімдер мен оқушылардан бөлек бұл процесске әкімшілік құрам, ата-аналар, түрлі ұйымдар қатысады. Сәйкесінше, педагогикалық процесс барысында аталған қатысушылармен өнімді қарым-қатынас орнату қажеттілігі туындайды. осы жағдайда педагогтің тиімді әрекет ете алуы, өзара қарым-қатынас барысында туындайтын қиындықтарды стандартты және стандартты емес шешімдер арқылы шеше алуы қажет. Бұл бастауыш сынып мұғалімінің сыни ойлау, креативті ойлау, стрессті басқару, жанжал жағдайларды шеше алу, тайм-менеджмент тәрізді дағдылары арқылы жүзеге асады. Ал, бұл дағдылардың түп негізгі әдістемелік құзыреттілік болып табылады [9].

Қорытындылай келе, әдістемелік құзыреттіліктер табысты педагогикалық қызметтің негізі болып табылады. Олар болашақ бастауыш сынып мұғалімдеріне оқу үдерісін оқушылардың жеке қажеттіліктерін ескере отырып ұйымдастыруға, оқытудағы түрлі әдістерді қолдануға және инновациялық технологияларды енгізуге мүмкіндік береді. Кәсіби даярлық барысында осы құзыреттіліктерді дамыту заманауи білім беру ортасының талаптарына тиімді жауап бере алатын және бастауыш білім берудің дамуына айтарлықтай үлес қосатын педагогтарды қалыптастыруға ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Joо.kz

2 ҚР «Білім туралы» Заңы

3 Таубаева Ш.Т., Барсай Б.Т., Жиенбаева С.Н. Педагогикалық зерттеулердің әдіснамасы мен әдістері: оқулық. – Алматы. – 2018 – 300 б.

4 Ковалёва И.Ю. Методическая компетентность педагога: сущность, структура и пути развития // Педагогика и психология образования. – 2012. – № 4. – С. 56-61.

5 Формирование профессионально-методической компетентности будущего учителя математики в педвузе средствами курса «Теория и мето» (omgpru.ru).

6 Зайцева С.А. Методические основы формирования ИКТ-компетентности будущего учителя начальных классов // Высшее образование сегодня. – 2011. – №. 4. – С. 42-44.

7 Исаев Е.И., Марголис А.А., Сафронова М.А. Психологический анализ компетентности учителя начальной школы в работе над предметными ошибками обучающихся // Психологическая наука и образование. – 2023. – Т. 28. – №. 1. – С. 5-24.

8 Мальцева Е.В. Развитие профессиональной компетентности учителей начальных классов в системе непрерывного педагогического образования // Йошкар-Ола: Изд-во МарГУ. – 2006.

9 Борзевкова О.А. Формирование методжоматематическон компетентности будущего учителя начальных классов. – 2007.

ҒТАМР 15.01.11

БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫ ДАЯРЛАУДА ЗАМАНАУИ ПСИХОТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ИНТЕГРАТИВТІК ЖОЛМЕН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

А.А. Алдиев

*PhD-докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.*

А.С. Нуржигитов

*PhD-докторант, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті,
Шымкент қ.*

Қазіргі жаһандану дәуірінде білім беру жүйесі тек сапалы білім беруді ғана емес, сонымен қатар тұлғаның психологиялық, эмоционалдық және әлеуметтік дамуына жағдай жасауды талап етеді. Осы орайда педагог-психолог мамандарын даярлау мәселесі маңызды болып табылады. Мақалада педагог-психологтарды даярлаудағы заманауи психотехнологиялардың интегративті әдістерін қолданудың маңызы мен үлкен жетілік (G7) елдерінің тәжірибесі қарастырылады. АҚШ, Канада, Германия, Жапония, Ұлыбритания сияқты елдердің инновациялық психотехнологияларды енгізу тәжірибесі зерттеліп, білім беру мекемелеріндегі психологиялық қызметті жақсарту үшін жана тәсілдер мен технологияларды енгізудің қажеттілігі атап өтілген. Сонымен қатар, болашақ педагог-психологтарды даярлау жүйесінің құрылымдық-мазмұндық моделі ұсынылған.

Түйін сөздер: педагог-психолог, психотехнологиялар, интегративтік әдістер, үлкен жетілік елдері, білім беру жүйесі, инновациялар, психологиялық қызмет, кәсіби даярлық.

Қазіргі жаһандану дәуірінде білім беру жүйесі тек сапалы білім беруді ғана емес, сонымен қатар тұлғаның психологиялық, эмоционалдық және әлеуметтік дамуына жағдай жасауды талап етеді. Оқу үдерісінің күрделілігі, ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, қоғамдағы өзгерістер балалар мен жасөспірімдердің психологиялық жағдайына тікелей әсер етуде. Статистикалық мәліметтер білім беру мекемелеріндегі оқушылардың күйзеліс деңгейінің, мотивациялық төмендеудің, агрессияның және өзге де

эмоционалдық қиындықтардың жиі кездесетінін көрсетеді. Осы мәселелерді шешуде педагог-психолог мамандарының рөлі ерекше маңызды болып отыр.

Педагог-психолог – бұл тек баланың эмоциялық саулығын қамтамасыз етуші ғана емес, сонымен қатар оның тұлғалық әлеуетін ашуға көмектесетін кәсіби маман. Баланың оқу жетістіктері мен жалпы дамуы көбінесе оның психологиялық жағдайына байланысты. Сондықтан педагог-психологтарды даярлау жүйесі осы күрделі міндеттерді шешуге бағытталған болуы тиіс.

Заманауи білім беру жүйесінде педагог-психологтың функциясы күрделеніп, кеңейе түсті. Олар оқушылармен ғана емес, сонымен қатар мұғалімдермен, ата-аналармен де жұмыс істейді. Бұл мамандар балалардың әлеуетін ашуға, оқудағы қиындықтарды жеңуге көмектесіп қана қоймай, психологиялық денсаулықтың маңыздылығын қоғамда насихаттайды. Осындай жауапкершілігі жоғары міндеттерді атқару үшін болашақ мамандарды кәсіби даярлау сапасын арттыру – уақыт талабы [1].

Сонымен қатар, педагогикалық білім беру мекемелері педагог-психологтарды даярлауда жаңа тәсілдер мен әдістемелерді енгізуі қажет. Тұлғаның психологиялық ерекшеліктерін түсіну, ғылыми-зерттеу қызметін игеру және кәсіби құзыреттілікті арттыру – болашақ мамандарды оқыту жүйесінің басты басымдықтары.

Материалдар мен әдістер.

Қазіргі уақытта педагог-психологтарды даярлау мәселесін шешу тек білім беру саласының емес, тұтас қоғамның дамуы үшін де маңызды. Бұл тақырыптың өзектілігі болашақ ұрпақтың жан-жақты дамуына және олардың қоғамда өзін-өзі табуына ықпал ететінін түсінуден туындайды [2]

XXI ғасырда болашақ мамандарды даярлау, олардың кәсіби бейімделуін қалыптастыру мәселелері – кезек күттірмейтін өзекті қоғам талабы. Сондықтан болашақ педагог-психологтардың жаңа педагогикалық психотехнологияларды қолдануға даярлығын қалыптастырудың құрылымдық-мазмұндық моделі жасалды. заманауи психотехнологияларды қолдана отырып Болашақ мамандарды қалыптастыру мына көрсеткіштерді қамтиды. Мотивациялық өлшемдеріне танымдық қызығуды қалыптастыру бейнесі жатады. Оған болашақ мамандарды қалыптастыру, құндылық қарым-қатынас, болашақ маманның өзінің кәсіби шеберлігін дамытуға талпынуы, болашақ мамандығын ерекше жақсы көруі, ұрпақ тәрбиесінде психологтың жетекші орнын сезінуі, кәсіби жеке біліктілік деңгейін көтеруге бағыттылығы, инновациялық іс-әрекетке ұмтылу әрекеттері кіреді. Мазмұндық өлшемдеріне болашақ маманның жалпы мәдениеттілік дайындығы мен пәндік әдіснамалық дайындығының деңгейі, мамандығы бойынша білімі, психологиялық қызметті ұйымдастырудың бір тұтас жүйесі мен әдіс-тәсілдерін, қозғаушы күштерінің жалпы теориялық білім негіздерімен қарулануы кіреді. Бейімділік өлшемдеріне болашақ маманның барлық жағдайға бейімделе алу қабілеті жатады: бейімділік жағдаятына бағдарлана алуы, микроорта өзгерістеріне сай қолайлы инновациялық психологиялық әдістер мен технологияларды таңдай алуы.

Бейімділік өлшемдері болашақ маманның білімгер мәртебесінен маман, кәсіби психолог мәртебесіне ауысуының ерекшелігін сезіне білуімен, кәсіби іс-әрекетті жүзеге асырудың жаңа әдіс-тәсілдерін пайдалана алуымен ерекшеленеді. Танымдық өлшемдері болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны жедел тани алуымен, өзін кәсіби жүзеге асырудың нәтижелі әдіс-тәсілдерін пайдалануымен, инновациялық технологияларға қызығу танытумен ерекшеленеді. Оған болашақ маманның әлеуметтік кәсіби қоршаған ортаны біліп тануы, кәсіптік білімін өз әжірибесінде қолдана білуі, инновациялық психотехнологияларды оқып меңгеруі, үйренуі жатады [3].

Болашақ педагог-психологтарды даярлауда заманауи психотехнологияларды интегративтік жолмен іске асыруда шет елдік тәжірибе, оның ішінде үлкен жетілік елдеріндегі озық технологияларды назарда ұстаудың маңызы үлкен. Олардың қатарында мыналарды ескеруді ұсынамыз:

– АҚШ: Онлайн платформалар мен VR технологияларын қолдану арқылы клиенттермен жұмыс істеу қабілетін дамыту.

– Канада: Инновациялық жобаларды жүзеге асыруда цифрлық құралдарды кеңінен пайдалану.

– Германия: Нейротехнологияларды оқыту бағдарламаларына енгізу.

– Жапония: Мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, эмоционалдық интеллектке бағытталған әдістерді қолдану.

– Ұлыбритания: онлайн психотерапия және когнитивті жаттығулар бағдарламаларын кеңінен қолдану.

Жалпы алғанда білім беру мекемелерінде педагог-психолог балалардың психологиялық әл-ауқатын қамтамасыз ету, олардың әлеуетін ашу және оқу үдерісіне бейімделуіне ықпал ету мақсатында жұмыс істейді. Сонымен қатар, педагог-психологтар мұғалімдер мен ата-аналарға кеңес беру арқылы оқушылардың жан-жақты дамуына қолдау көрсетеді. Осы міндеттерді тиімді атқару үшін маманға жоғары кәсіби дайындық қажет [4].

Аталмыш мәселелерді ескере отырып. Болашақ педагог-психологтарды даярлауда заманауи психотехнологияларды интегративтік жолмен іске асыруда баса назар аудару қажет мынанда мәселелерді анықтадық:

– Психологиялық теориялар мен тәжірибені меңгеру: Оқу бағдарламасына балалар және жасөспірімдер психологиясы, білім беру психологиясы, психодиагностика мен психокоррекция әдістерін тереңдетіп енгізу.

– Тәжірибелік дағдыларды дамыту: Университеттерде тек теориялық білім беріп қана қоймай, студенттерге практикалық дағдыларды үйрету үшін арнайы тренингтер мен практика бағдарламаларын ұйымдастыру.

– Жеке және кәсіби құзыреттерді қалыптастыру: Эмпатия, эмоционалды тұрақтылық, қарым-қатынас орнату шеберлігі, сыни ойлау қабілеті сынды дағдылардың маңыздылығы ерекше.

Әрине бүгінгі уақытта болашақ педагог-психологтарды даярлауда бірқатар қиындықтар кездесіп жатады. Олар жоғарғы оқу орындарында жиі кездесетін материалдық-техникалық базаның, қажетті заманауи құралдар мен

ресурстардың жетіспеушілігі. Кадрлық әлеуеттің тапшылығы. Кәсіби психологтардың нақты тәжірибелік саладағы біліктілігін арттыру қажеттілігі. Заманауи трендтерге ілесумен байланысты мәселелер. Егер білім беру жүйесінде бұл әдістерді дер кезінде енгізу жүзеге асырылмаса, мамандар заманауи талаптарға сай емес, ескірген тәсілдерді қолдануға мәжбүр болады. Бұл оқушылардың нақты қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін, нәтижесінде олардың психологиялық мәселелерін тиімді шешуге кедергі келтіреді. Заманауи трендтерге ілесу технологиялық артта қалуға себеп болады. Цифрлық технологиялар педагог-психологтарға диагностика, коррекция және кеңес беру жұмыстарын тиімдірек ұйымдастыруға мүмкіндік береді. Мәселен, онлайн платформалар, цифрлық тесттер мен мобильді қосымшалар психологиялық қызметтерді жылдам әрі сапалы көрсетуге жағдай жасайды. Алайда, бұл құралдардың жеткіліксіз пайдаланылуы мамандардың мүмкіндіктерін шектеп, уақыт пен ресурстарды артық жұмсауға әкелуі мүмкін. Студенттердің қызығушылығының төмендеуіне де ықпал жасайды.

Болашақ педагог-психологтарды даярлау барысында ескі әдістемелер мен технологиялар қолданылса, студенттер оқу процесіне деген ынтасын жоғалтуы мүмкін. Қазіргі буын студенттері цифрлық құралдарға бейім болғандықтан, олардан алшақ оқыту әдістері олардың кәсіби қызығушылықтарын төмендетуі ықтимал. Бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне себеп болады. Егер педагог-психологтар жаңа әдістемелер мен технологияларды игермесе, олардың кәсіби бәсекеге қабілеттілігі азаяды. Бұл халықаралық тәжірибені пайдалану мүмкіндігін шектеп, басқа елдердегі әріптестерімен тиімді жұмыс істеуіне кедергі жасайды.

Жалпы қорыта айтқанда болашақ педагог-психологтарды даярлау – бұл білім беру жүйесін дамытудағы стратегиялық бағыттардың бірі. Білім беру мекемелерінде психологиялық қызметтің сапасын арттыру үшін жоғары оқу орындары оқу бағдарламаларын жетілдіріп, студенттердің теориялық және практикалық білімін ұштастыруы қажет. Заманауи қоғамның талаптарына жауап беретін, шығармашыл және білікті педагог-психологтарды даярлау – ұлт болашағының кепілі.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. – Алматы, 2014. – 181 б.

2 Өстеміров К. Қазіргі педагогикалық технологиялар мен оқыту құралдары. – Алматы, 2007. – 181 б.

3 Айтенова Э.А. Дуальді-бағдарлық оқыту жағдайында болашақ педагогтардың кәсіби ісәрекетке даярлығын қалыптастыру. 6D010300 – «Педагогика және психология» философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. – Алматы, 2020. – 197 б.

4 Нуржигитов А.С., Алметов Н.Ш., Аксакалова Ж.К., Сахиева Ф.Ә. Қазақстан және Үлкен жетілік (G7) елдеріндегі орта білім беру ұйымдарындағы

психологиялық қызметті салыстырмалы-педагогикалық зерттеу // Абай атындағы ҚАЗҰПУ хабаршысы. Психология сериясы. Том 77, № 4. – Алматы, 2023. – 15 б.

ҒТАМР 14.15.01

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ

М.М. Тусупова

Аға оқытушы, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ.

Мақалада ерекше баланы жалпы білім беретін мектепке толық интеграциялау оны мектепте барлық оқу уақытында басқа оқушылармен бірге болу мәселелері қарастырылады. Инклюзивті білім беру оқытудың әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін икемді болатын қазіргі ортадағы инклюзивті білім берудің тиімді оқыту тәсілдерін ұсынады.

Түйін сөздер: ерекше бала, инклюзивті білім беру, мүмкіндіктің шектелуі.

Бүгінде кез келген мектеп кеңістігіне дені сау оқушыларды ғана емес, сонымен қатар ерекше қажеттіліктері бар балаларды қамтиды. Инклюзивті білім беруді нақты тәжірибеге енгізу – айтарлықтай оң әлеуетке ие, дегенмен де белгілі бір тәуекелдер мен сыни-қауіптер де кездеседі. Мүмкін болатын қауіптердің алдын алу және азайту кезінде инклюзияның оң ресурстарын іске асыра алатын мұғалімнің атаулы дайындығы қажет.

«Инклюзивті білім беру» терминінің өзі француз тілінен алынған «инклюзия» сөзімен анықталады. Латын тілінен аударғанда «қорытындылаймын», «қосамын» деп аударылады. Осылайша, терминологиялық инклюзивті білім беру дегеніміз – ерекше білім беру қажеттіліктері бар, дамуында ауытқулары бар балалардың жалпы білім беретін мектептің жұмысына «қосылатынын» білдіреді. Бірнеше жыл бұрын мұндай балалар жалпы білім беретін мектепте оқи алмады және мамандандырылған оқу орындарында немесе үйден оқыды. Әрине, пайда болған мүмкіндік ерекше қажеттіліктері бар балалар үшін маңызды және көп жағдайда оң мәнге ие, бірақ қазіргі заманғы мектеп әлі де мұндай балаларды оқытуға бейімделмеген. Қазіргі мектептің міндеті – мұндай баланың білім беру процесіне қосылуы үшін мүмкін болатын жағдайларды қамтамасыз ету [1, 38 б.].

Денсаулық мүмкіндіктері шектеулі балаларға медициналық комиссиядан өткен және мүгедектікті ресімдеген мүгедек балалар, физикалық, интеллектуалдық және эмоционалды-ерікті дамуында ауытқулары бар балалар жатады. Бұл ақыл-ой кемістігі бар, есту, көру, сөйлеу қабілеті бұзылған, аралас бұзылулары бар балалар, аутисттер, педагогикалық тұрғыдан қараусыз қалған балалар. Осылайша, мектеп мүлдем басқа балалардың, өте гетерогенді

топтардың дамуы мен оқуына жағдай жасауы керек. Бұл көзқарас қоғамның даму ерекшеліктерімен, оны ізгілендірумен, қоғамның білім беру жүйесіне қоятын міндеттерімен байланысты. Инклюзивті білім берудің барлық қатысушылары – балалар да, мұғалімдер де, ата-аналар да болашақта қоғам әлі қарастыра алмайтын жағдайларға тап болуы мүмкін.

Инклюзивті білім берудің негізгі принциптерін қарастыратын болсақ:

1) барлық оқушылар білім беру процесіне, ұжым өміріне толық қатыса алады, баланы мектептегі білім беру жүйесіне тарту тәсілдері бойынша саралаудің жасалмауы;

2) оқу орнында оқушылар арасындағы теңдік жағдайын, ұжымның әрбір мүшесінің барлық қоғамдық іс-шараларға қатысуын, қажетті материалдық базаның, педагог кадрлардың, әдістемелік қамтамасыз етуді ынталандыратын ресурстардың болуы;

3) барлық балалардың коммуникативтік қабілеттерін ерекшеліксіз дамытуы және олардың қарым-қатынас қажеттіліктерін қанағаттандыруы.

Әр баланың өзіндік ерекшеліктері, даму шарттары бар екені анық. Іс жүзінде инклюзивті білім беру міндетін жүзеге асыру өте қиын. Дамуында артта қалған немесе озық, сондай-ақ жасына сәйкес норма шегінде дамыған кез келген баланың жалпы білім беру процесіне бәрімен бірдей қатысуы, барлық білім беру қажеттіліктерін толық қанағаттандыруы қиын. Әдістемелік әдебиеттерде инклюзивті білім берудің белгілі бір ұйымдастырушылық формалары ұсынылады. Ең алдымен, бұл барлық балалар оқитын және барлық балалардың ерекшеліктерін ескеретін аралас қалыпты сыныптардың болуы. Сондай-ақ, жалпы білім беретін мектептің арнайы түзету сыныптарында білім беру қажеттіліктері немесе денсаулық мүмкіндіктері шектеулі ерекше балаларды оқытуға болады. Бастапқыда мұндай сыныптар үлгерім бойынша саралауға негізделген, бірақ тәжірибе мұндай бөлудің тиімсіздігін көрсетті. Нәтижесінде, қалыпты сыныптарда балалардың білімі артық бағаланады, ал түзету сыныптарындағы балаларда өзін-өзі бағалаудың жеткіліксіздігі және талаптардың төмен деңгейі қалыптасады [2, 132 б.].

Сипатталған нұсқаларды ескере отырып, инклюзивті білім берудің белгілі бір модельдерін бөліп көрсетуге болады:

- 1) тұрақты толық интеграция;
- 2) тұрақты толық емес интеграция;
- 3) тұрақты ішінара интеграция;
- 4) эпизодтық интеграция.

Бұл модельдер ерекше баланың жаппай мектептің білім беру процесіне қосылуына мүмкіндік беретін негізгі мүмкіндіктерді сипаттайды.

Ерекше баланы жалпы білім беретін мектепке үнемі толық интеграциялау оны мектепте барлық оқу уақытында басқа оқушылармен бірге болуды көздейді және олардың даму жағдайлары бойынша жас нормасына жақын балаларға арналған. Бұл жағдайда бала барлық оқу сабақтарына қатысады, ал оған арнайы педагогикалық, психологиялық және медициналық көмек міндетті түрде көрсетіледі. Инклюзивті білім берудің бұл моделі жалпы білім беретін

мектептерде қолданылады.

Тұрақты ішінара интеграция ерекше баланың жалпы білім беретін мектептің білім беру іс-әрекетіне денсаулығының күрделі бұзылулары мен проблемаларына байланысты аз қатысуын білдіреді. Мұндай балалар арнайы сыныптарда оқиды, бірақ бұл жағдайда әлеуметтік инклюзия мен интеграцияның ең аз мүмкіндіктері жүзеге асырылады. Бұл әдетте қосымша білім беру аясында, бірлескен іс-шараларда, жиындарда іске асады.

Инклюзивті эпизодтық интеграция моделі, интеграцияны жүзеге асыру қиын болған жағдайда, білім беру жүйесі енгізілген оқытудың кез келген мүмкіндіктерін пайдаланады. Бұл жағдайда әртүрлі даму деңгейлері бар балалар бөлек оқиды және тек кейбір мектепішілік іс-шараларға қатысу үшін біріктіріледі.

Педагогтер мектептерде инклюзивті білім беруді жүзеге асыру қоғамның талаптарына сәйкес келетін, оңтайлы және сәтті болатын келесі нақты шараларды ұсынды. Нәтижесінде «мектептерде арнайы топтар құру», «балалар арасында толеранттылыққа, басқа адамдарға, серіктестікке деген құрмет сезімін тәрбиелеу бойынша іс-шаралар өткізу», «мектептерді қажетті жабдықтармен жабдықтау», «тиісті кадрлар даярлау», «білім беру процесін әдістемелік материалдармен қамтамасыз ету (оқытудың арнайы бағдарламаларын әзірлеу)» сияқты нұсқалар ұсынылады», «мүмкіндігі шектеулі балаларды мектепке дейінгі білім беру кезеңінде білім беру топтарына қосу», «психологиялық қауіпсіз орта құру», «психологты сыныппен жұмыс істеуге қосу» [3, 62 б.].

Осылайша, инклюзивті білім беру қазіргі педагогикалық ғылым мен практиканың жетістігі болып табылады. Бұл дамуында ауытқулары бар адамдарға ғана емес, барлық балаларға мүмкіндік береді. Білім берудің бұл түрі балаларда да, ересектерде де төзімділікті дамытуға көмектеседі, бұл қоғамның дамуына адамгершілік пен толеранттылыққа оң әсер етеді, жалпыадамзаттық және білім беру құндылықтарын іс жүзінде жүзеге асыруға ықпал етеді.

Инклюзивті білім беруді сәтті жүзеге асыру үшін қазіргі заманғы жалпы білім беретін мектепті өзгертуге көмектесетін бірқатар шарттарды орындау қажет:

1. Инклюзивті білім беруді әртүрлі деңгейлерде заңнамалық бекіту: мектепішілік, аймақтық, республикалық;
2. Түрлі бейіндегі мамандардың ынтымақтастығы, инклюзивті білім беруге мұғалімдерді, психологтарды, дефектологтарды, арнайы педагогтарды тарту;
3. Жалпы білім беретін мектепте ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеу үшін қажетті ресурстардың, мектеп жабдықтарының болуы;
4. Балалардың қарым-қатынасы мен өзара әрекеттесуі үшін білім беру кеңістігі мен орнын бөлу;
5. Әр жағдайда инклюзивті білім берудің дұрыс моделін таңдау;
6. Мұғалімдерде, ата-аналарда және балаларда инклюзивті білімге оң көзқарасты қалыптастыру.

Инклюзивті білім беру мәселелерін шешу, әрине, уақытты қажет етеді және біртіндеп сабақтаса жүреді.

Біздің ойымызша, инклюзивті білім беру жүйесінің жетістігін бес ұйымдастырушылық-педагогикалық жағдай анықтайды.

1. Құрылыстар мен жұмыс орындарының тиісті архитектурасын, педагогтардың балалармен, ата-аналармен және бір-бірімен адамгершілік қарым-қатынасын қамтитын қолжетімді ортаның болуы.

2. Аралас топтардағы студенттерді интеграциялаудың ғылыми негізделген жүйесі, сегрегацияның болмауы, үйдің жанында әр баланы оқыту жолында кездесетін кедергілер.

3. Рефлексия және фасилитация дағдыларын меңгерген инклюзивті ұйымдардың педагогтары мен басшыларының жоғары кәсібилігі.

4. Білім беру ұйымындағы ұйымдастырушылық мәдениет және өзара түсіністік рухы, білім беру жүйесінің әкімшілігінен бастап қызмет көрсететін персоналға дейін білім беру процесіне қатысушылардың барлығын инклюзивті процеске тарту.

5. Инклюзивті білім беру ұйымын әлеуметтік институттармен интеграциялау, бұл инклюзивті білім беру субъектілерін әлеуметтендіруде кеңейтілген әлеуметтік-мәдени кеңістікті пайдалануға мүмкіндік береді.

Бұл инклюзия жоғарыда талқыланған барлық жағдайларды қамтитын білім беру және тәрбие ортасы құрылған кезде ғана іске асырылады. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында инклюзивті білімге ерекше назар аударылуда. Инклюзивті білім берудің негізгі мақсаттары мен міндеттері оқытуда қиындықтары бар әрбір баланы жалпы білім беру процесіне қосу, онда бірлескен оқытудың вариативтік модельдерін іске асыру, осы баланы қоғамға интеграциялау мақсатында әлеуметтік-педагогикалық бейімделу болып табылады. Қазақстанның білім беру жүйесіндегі интеграция, әлемнің басқа елдеріндегідей, дамуында проблемалары бар балаларды оқытуда жетекші орын алады. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалар оқу іс-әрекетінің ерекше формасын талап етеді және мұндай балалармен жұмыс істеудің ең маңызды бағыты жеке көзқарасын, әр баланың жас ерекшеліктері мен денсаулығын, психиканың даму ерекшеліктерін ескеру болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Пугачев А.С. Инклюзивное образование // Молодой ученый. – 2022. – 38 б.

2 Алехина С.В. Принципы инклюзии в контексте изменений образовательной практики // Психологическая наука и образование. – 2019. Б. 132-138.

3 Инклюзивное образование: инновационные проекты, методика проведения, новые идеи. Сборник научно-методических материалов / Под науч. ред. А.Ю. Белогурова. – М.: Спутник+, 2021. – Б. 62-71.

ҒТАМР 14.25.09

ОЙЫН АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ: БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚЫТУ ТӘСІЛДЕРІ

Д.Е. Акимжанова

Магистрант, I. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ.

Ойын арқылы оқыту – білім беру процесін жеңілдететін және оқушылардың қызығушылығын арттыратын тиімді әдіс. Бастауыш сыныптарда балалардың ойлау қабілетін, коммуникативтік дағдыларын және әлеуметтік өзара әрекеттерін дамыту үшін ойын элементтерін пайдалану өте маңызды. Бұл тәсіл балалар мен ересектерге арналған тиімді әдіс. Ойындар арқылы оқыту барысында қатысушылар жаңа білім мен дағдыларды қызықты және интерактивті түрде меңгереді. Бұл әдіс әсіресе балалардың зейінін аударып, олардың оқу процесіне белсенді қатысуын қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, ойын арқылы оқыту тек білім беріп қана қоймай, балалардың қызығушылығын оятады, командалық рухты дамытады және әлеуметтік дағдыларды жетілдіреді.

Түйін сөздер: ойын арқылы оқыту, білім беру процесі, бастауыш сынып.

Мақалада болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің білім беру мекемесінде заман талабына сай ойын арқылы оқыту технологиясы және оны дұрыс қолдану мәселелері жан-жақты қарастырылады. Заманауи білім беру жүйесінде инновациялық технологияларды қолдана отырып ойын арқылы оқыту, бастауыш сынып оқушыларының қызығушылығын арттырып ғана қоймай, сонымен қоса мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігін арттыруға, оқыту процесін тиімді ұйымдастыруға, және оқушылардың шығармашылық әлеуетін дамытуға мүмкіндік береді.

Ойын технологиялары оқу процесінде маңызды орын алады, өйткені олар танымдық қызығушылықтарды тәрбиелеуге және оқушылардың белсенділігін арттыруға ғана емес, сонымен қатар бірқатар басқа функцияларды орындайды: дұрыс ұйымдастырылған, материалдың ерекшелігін ескере отырып, ойын есте сақтауды жаттықтырады, оқушыларға сөйлеу дағдыларын дамытуға көмектеседі; ойын оқушылардың ақыл-ой белсенділігін ынталандырады, оқушылардың зейіні мен танымдық қызығушылығын дамытады [1].

Ойын арқылы оқыту оқушының білімін, қабілеттерін және жеке тұлғалық қасиеттерін дамытуға қатысты өте маңызды. Ойындар оқушылардың зейінін, шығармашылық ойлауын және тілдік дағдыларын жетілдіру үшін тиімді

құралдар болып табылады. Осының бірінде, ойынның тиімділігі төмендегідей сипатталады:

1. *Зейін мен зейін тұрақтылығын дамыту*: Ойындар оқушылардың зейінін шоғырландыруға, назарларын бір нәрсеге аударуға көмектеседі. Мысалы, «Кім тез, шапшаң» ойыны оқушылардың белсенділігін арттырады.

2. *Сөздік қорды байыту*: «Керекті сөзді тауып айт» ойыны арқылы оқушылар жаңа сөздерді үйреніп, сөздік қорын кеңейтеді. Ойын барысында оқушылардың сөздерді дұрыс қолдану қабілеті де дамиды.

3. *Талдау дағдыларын қалыптастыру*: Ойындар оқушыларды материалды тереңірек түсінуге және талдау жасауға ынталандырады. Мысалы, «Заттың атаулары» тақырыбында сұрақтар қойып, жауаптарды жазу оқушылардың логикалық ойлауын дамытады.

4. *Коммуникация дағдыларын дамыту*: Ойын барысында оқушылар бір-бірімен пікір алмасып, сұрақ қою, жауап беру арқылы коммуникативтік дағдыларын жетілдіреді.

Ойын арқылы оқыту технологиясының мақсаты, дидактикалық, тәрбиелік, дамытушылық, әлеуметтендірушілік мақсатқа жету. Ойын технологиясының ерекшелігі ойындық іс-әрекетінің психологиялық механизмі жеке бастың өзіндік талап талғамдарына сүйенеді. Баланың бойындағы білімділік, танымдылық, шығармашық қасиеттерін аша түсуді көздейді. Ойын – балалар үшін оқу да, еңбек те. Ойын айналадағы дүниені танудың тәсілі. Сонымен қатар, ойын балаларға өмірде кездескен қиыншылықтарды жеңу жолын үйретіп қана қоймайды, олардың ұйымдастырушылық қасиеттерін де қалыптастырады. Ойын – әлеуметтік қызмет. Ол баланың жасына қарай қоршаған ортаны танып білуге құштарлығын арттырады [2].

Зерттеу мәселесінің талдануы.

Ойын арқылы оқыту – оқушының жеке тұлғалық қасиеттерін, шығармашылық қабілеттерін, тілдік дағдыларын дамыту үшін өте тиімді әдіс. Бұл тәсіл мұғалімдердің шеберлігін арттыруға және сабақтың сапасын жақсартуға көмектеседі.

Ойынның педагогикада, оқыту үрдісінде алатын орны Платон заманынан белгілі болған XVIII ғасырдың өзінде-ақ Ж.Ж. Руссо мен И.Г. Песталоцци ойын арқылы балаларды болашақ өмірге бейімдеу керек деп түсіндірген. Ойынның сабақ барысында басты мақсаты – білім беруді ойынмен ұштастыру. Баланың ойынға белсенді түрде қатысуы оның ұжымдағы басқа да әрекеттерін айқындайды. Ойын бір қарағанда қарапайым құбылыс не әрекет сияқты болғанымен, ол ұжымдық әрекет. Ойын арқылы оқушы неге үйренеді?

1. Өздігінен жұмыс істеуге үйренеді
2. Сөздік қоры байиды, тілі дамиды
3. Зейіні қалыптасады
4. Байқампаздығы артады
5. Өзара сыйластыққа үйретеді
6. Ойынның ережесін бұзбау, яғни, тәртіптілікке баулиды

7. Бір-біріне деген оқушы сенімі артады достыққа, ынтымақтастыққа баулиды

8. Сабакқа қызығушылығы артады.

9. Бір – бірімен жақын қарым-қатынаста болады.

10. Қисынды ой-қабілетін дамытады [3].

Ойын – бұл балаларды оқытудың ең тиімді әдістерінің бірі, ол қызығушылықты арттыру және білімді игеру үшін ойын элементтерін пайдаланады. Міне, ойынның білім беру процесінде күшті құрал болуының бірнеше себептері бар, атап өтсек: мотивацияны арттыру, белсенді қатысу, сыни ойлауды қалыптастыру, білімді тереңдету, эмоционалды тарту. Себебі, ойындар оқу процесін қызықты әрі қызықты етеді. Балалар ойындарға қуана қатысады, бұл олардың оқуға деген құштарлығына ықпал етеді. Жоғарыда атап өткендай, ойын оқушылардың белсенді қатысуын білдіреді, бұл оларға тек тыңдауға ғана емес, материалмен тікелей әрекеттесуге мүмкіндік береді, бұл түсіну мен есте сақтауды жақсартады. Көптеген ойындар топтық жұмысты қажет етеді, бұл балаларға қарым-қатынас, ынтымақтастық және жанжалдарды шешу дағдыларын дамытуға көмектеседі. Оған бірден бір себеп, ойындар көбінесе балалардан сыни және логикалық ойлауды дамытатын талдау, шешім қабылдау және шешім табуды талап етеді. Ойын арқылы оқыту балаларға білімді іс жүзінде қолдануға мүмкіндік береді, бұл материалды тереңірек түсінуге және игеруге ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл әдіс жағымды эмоциялар тудырады, бұл сыныпта жайлы және достық атмосфераны құруға ықпал етеді.

Балаларды оқыту әдісі ретінде ойнау, оқу процесін тиімдірек етіп қана қоймайды, сонымен қатар маңызды өмірлік дағдыларды дамытуға ықпал етеді. Оқу процесінде ойындарды пайдалану жағымды атмосфераны құруға көмектеседі, балалардың білімге деген қызығушылығын дамытады және олардың жеке өсуіне ықпал етеді. Мысалы, математикада сандарды, геометриялық фигураларды немесе есептеулерді үйрету үшін ойындар ұйымдастыру, «Сандық лото» немесе «Геометриялық пазл» сияқты ойындар пайдалануға болады. Немесе оқушыларға әртүрлі рөлдерді орындауға мүмкіндік беру, бұл олардың шығармашылық қабілеттерін дамытады. Мысалы, «Дүкен» ойыны арқылы сатып алу-сату әрекеттерін үйретуге болады. Оқушыларды топтарға бөліп, оларды жарыс немесе викторина түріндегі ойындарға қатыстыру, бұл топтық жұмыс дағдыларын дамытады. Оқушыларға сұрақтар қойып, жауап беруді талап ететін ойындарды да қосуға болады. Бұл жерде «Кім көп біледі?» немесе «Сұрақтар мен жауаптар» секілді ойындар пайдалы. Ең көп тараған және бастауыш сыныптарында кеңінен қолданатын ойын түрі – дидактикалық оқыту. Бұл түрді оқу материалдарын меңгеруге арналған арнайы ойындар деп те атай аламыз. Мысалы, «Сөзжұмбақ» немесе «Кроссворд» жасау. Оқушыларды визуалды түрде тарту үшін, суреттер, карточкалар немесе слайдтар арқылы ойындар ұйымдастыруға болады. Мұғалімдер бастауыш сынып оқушыларымен жұмыста технологияны қолдану отырып, компьютерлік немесе мобильді ойындар арқылы оқыту түрін

жатқызамыз. Бұл оқушылардың компьютерлік сауаттылығын дамыту үшін пайдалы.

Зерттеу нәтижелерін талдау.

Мақалада айтып өтілгендей, ойын балаларды бастауыш мектепте оқыту процесінде негізгі құрал болып табылады. Ойындар арқылы балалар сөйлесе алады, моторикасын дамытады және миының дамуын ынталандырады. Бірақ ойын көңілді болумен қатар, мағыналы оқуға ықпал ететін көптеген артықшылықтарға ие. Ойынның басты артықшылықтарының бірі-бұл шығармашылық пен қиялды ынталандырады. Ойын ойнау арқылы балалар әртүрлі сценарийлер мен жағдайларды зерттеуге мүмкіндік беретін ойдан шығарылған әлемдерді, кейіпкерлерді және оқиғаларды жасай алады. Бұл олардың қызығушылығы мен проблемаларды шешу қабілетін оятып қана қоймайды, сонымен қатар олардың сыни ойлауын нығайтады. Ойынның тағы бір маңызды артықшылығы – бұл балаларға командада жұмыс істеуді және сыныптастарымен ынтымақтастықты үйренуге көмектеседі. Ойын барысында олар идеялармен бөлісуге, бірлескен шешімдер қабылдауға және қиын жағдайларды шешуге мүмкіндік алады. Бұл тәжірибе оларға басқаларды тыңдау, әртүрлі пікірлерді құрметтеу немесе келісімдер жасау сияқты негізгі әлеуметтік дағдыларды үйретеді. Сонымен қатар, ойын балалардың физикалық дамуына ықпал етеді, өйткені ол белсенді қозғалысты қамтиды. Мұндай белсенді әрекеттер қимылдарды үйлестіруді жақсартуға және бұлшықеттерді нығайтуға көмектеседі. Сонымен қатар, бұл әрекеттер сіздің жүрек-қантамыр жүйеңізді ынталандырады және ерте жастан бастап салауатты өмір салтын қалыптастырады [4].

Оқу процесінде ойын арқылы оқуы тәсілін барынша пайдалану үшін ойын арқылы оқытуды бірнеше кезеңге бөлуге болады.

1. *Дайындық.* Оқушыларда қандай білім мен дағдыларды дамыту керектігін нақты тұжырымдау.

Ойын таңдау: Оқу мақсаттары мен балалардың жасына сәйкес келетін дұрыс ойынды таңдаңыз. Бұл дидактикалық ойын, рөлдік өзара әрекеттесу немесе интерактивті ойын болуы мүмкін.

Материалдарды дайындау: барлық қажетті материалдардың (карточкалар, тапсырмалар, деректемелер) дайын екендігіне көз жеткізу.

2. *Ойынға кіріспе:* ережелер түсіндіріледі. Барлық қатысушылар олардан не талап етілетінін түсінуі үшін ойын ережелерін нақты түсіндіріңіз.

Көңіл-күйді қалыптастыру: балалардың қатысуға мүдделі және ынталы болуы үшін жағымды атмосфера құру.

3. *Ойын өткізу.* Белсенді қатысу: барлық оқушылардың процеске қатысуын қамтамасыз ету, олардың қызығушылығын сақтау.

Икемділік: қажет болған жағдайда балалардың түсіну және қызығушылық деңгейін ескеру үшін ойынды процеске бейімдеңіз.

4. *Нәтижелерді талқылау.* Ойын аяқталғаннан кейін балалармен не білгендерін, қандай сәттер қызықты немесе қиын болғанын талқылаңыз.

Кері байланыс: оқушылардан өз әсерлерімен және жақсарту бойынша ұсыныстарымен бөлісуін сұраңыз.

5. *Білімді бекіту.* Үй тапсырмасы: балаларға жаңа білімді іс жүзінде қолдану үшін ойын тақырыбына байланысты тапсырмаларды ұсыну.

Материалды қайталау: зерттелген материалды бекіту үшін келесі сабақтарда ойын элементтерін қолданыңыз.

6. *Тиімділікті бағалау.* Ассимиляцияны бағалау: әр түрлі әдістерді (тесттер, сауалнамалар, жобалар) қолдана отырып, оқушылардың материалды қаншалықты жақсы меңгергендігін бағалау.

Тәсілді түзету: алынған ақпарат негізінде оқытуда ойындарды одан әрі жоспарлау мен пайдалануға өзгерістер енгізу. Осы кезеңдерден кейін оқуды ойын арқылы оқу процесіне тиімді біріктіруге болады, бұл оны оқушылар үшін қызықты әрі тиімді етеді.

Сонымен, мұғалімнің балалардың оқу-тәрбие іс-әрекетіне ойын әдістері мен стратегияларын енгізудегі рөлі бастауыш мектеп жасындағы балалардың жан-жақты дамуына оң әсер ететін артықшылықтардың максималды санын алу үшін өте маңызды. Мұндай жағымды жақтар – мазмұнды оқыту, қызықты және пайдалы білім беру тәжірибесі.

Қорытындылай келе, ойын балаларды бастауыш мектепте оқытуда негізгі рөл атқаратынын атап өткен жөн. Ойын арқылы балалар білім мен дағдыларды игеріп қана қоймай, қарым-қатынас қабілеттерін дамытады, моторикасын дамытады және миын жаттықтырады. Сөзсіз, ойын әрекеті өзара сыйластық, ынтымақтастық және эмпатия сияқты құндылықтарды сіңіру арқылы балалардың қатар өмір сүруіне ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл оларға өз ойларын еркін білдіруге және әртүрлі рөлдер мен сценарийлерді зерттеуге мүмкіндік береді. Мұғалімнің сыныптағы ойынды жүзеге асыруда шешуші рөл атқаратыны да маңызды. Себебі, оқушылар өздерін қауіпсіз сезінетін және белсенді қатысуға мүдделі болатын қолайлы ойын ортасын құру қажет. Мұғалім маңызды ойын тәжірибесін алуға ықпал етуі керек және әр оқушының жеке қажеттіліктерін ескеруі керек. Сайып келгенде, бастауыш білім берудегі ойынның маңыздылығын мойындау балалардың қабілеттерін барынша дамыту үшін өте маңызды. Тиісті ойын сабақтары мен әдістерінің көмегімен мұғалімдер балалардың оқуын жан-жақты ынталандыра алады: ақыл-ой, эмоционалды және әлеуметтік. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, ойын – бұл күшті білім беру құралы.

Пайдаланылған әдебиеттер

1 Молдабекова С.К. Бастауыш сыныптардың оқу-тәрбие процесінде ойын технологияларын қолданудың педагогикалық мәселелері // Молодой ученый. – 2022. – № 16 (411). – С. 530-532.

2 <https://multiurok.ru/files/oiyn-tekhnologiiasy-balany-zhan-zhakty-damytydyn-n.html>.

3 Калмыкова Е.В. Бастауыш мектептегі ойын технологиясы арқылы оқыту, 2007.

4 Войтенко Т.П., Игра как метод обучения и личностного развития: Метод. пос. для педагогов начальной и средней школы. – Калуга: Адель, 2008.

ҒТАМР 27.31.15

ОҚУШЫЛАРҒА АЙНЫМАЛЫЛАРЫ АЖЫРАТЫЛАТЫН ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫН ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ

А.А. Даулетқұл

Магистрант, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Е.А. Туяков

Ғылыми жетекші, п.ғ.к., профессор, Абай атындағы ҚазҰПУ, Алматы қ.

Бұл мақалада айнымалылары ажыратылатын бірінші ретті дифференциалдық теңдеулердің қолданылуын оқушыларға оқыту әдістемесі қарастырылады. Дифференциалдық теңдеулердің математикадағы, физикадағы, биологиядағы және экономикадағы нақты қолданбалы мысалдары арқылы тақырыпты түсіндіру жолдары талқыланады. Оқыту үдерісінде практикалық есептерді қолданудың тиімділігін зерттеледі. Мақалада педагогикалық тәжірибе негізінде дифференциалдық теңдеулерді өмірлік жағдайлармен байланыстыру арқылы оқушылардың теориялық білімін практикада қолдану дағдыларын қалыптастыруға ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: айнымалылары ажыратылатын теңдеулер, қолданбалы есептер, оқыту әдістемесі, практикалық қолданыс.

Дифференциалдық теңдеулер – заманауи ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында кеңінен қолданылатын математиканың маңызды саласы болып табылады. Дифференциалдық теңдеулер табиғаттағы құбылыстарды, техникалық жүйелерді, экономикалық процестерді, биологиялық модельдерді және басқа да күрделі жүйелерді сипаттауда негізгі құрал ретінде қолданылады.

Дифференциалдық теңдеулер тақырыбы 11-сыныптың жаратылыстану-математикалық бағытына арналған «Алгебра және анализ бастамалары» оқулығының VIII тарауында қамтылған және бұл тақырыпқа 5 сағатқа дейін уақыт бөлінген [1]. Математикалық модельдеу мектепте оқушылардың қолданбалы бағыттағы есептерді шешуі арқылы қалыптасады. Қолданбалы бағыттағы көптеген маңызды есептерді дифференциалдық теңдеулерді шешуге келтіруге болады.

Жоғары сыныптарда математикалық модельдеу дағдыларын тереңірек қалыптастыру қажеттілігі «Дифференциалдық теңдеулер» тандау курсы енгізу

арқылы қанағаттандырылуы мүмкін. Әсіресе, бұл курс жаратылыстану-математикалық бағыттағы сыныптарда сұранысқа ие, өйткені мұндай сыныптарда оқушылар дифференциалдық теңдеулерді шынайы процестерді математикалық модельдеуге және қолданбалы есептерді шешуге пайдалануға бағытталған білім мен дағдыларды меңгереді. Мысалы, физикада қозғалыс заңдары мен жылуөткізгіштік процестерін, экономикада нарықтық тепе-теңдік пен қаржылық модельдерді, ал биологияда популяция динамикасы мен эпидемиялардың таралуын сипаттау үшін дифференциалдық теңдеулер қолданылады [3, 4, 7].

Айнымалылары ажыратылатын дифференциалдық теңдеулердің ішінде физика, биология және экономика салаларына қолданылатын есептер мен олардың математикалық модельдері қарастырылады.

Мысал 1. Ыстық дененің суыну жылдамдығы әрбір сәтте қоршаған ортаның температурасы T_1 мен дененің сол сәттегі температурасы T -ның айырмасына пропорционал. Уақыт өте келе дененің суыну заңын шығарайық.

Шешуі: Суыну жылдамдығы – бұл температураның T уақыт бойынша туындысы:

$$T' = \frac{dT}{dt}$$

Шарт бойынша суыну жылдамдығы температуралар айырымына $T - T_1$ пропорционал

$$\frac{dT}{dt} = -k(T - T_1)$$

мұндағы «минус» белгісі дененің температурасы төмендейтінін көрсету үшін енгізілген.

Бұл теңдеу айнымалылары ажыратылатын дифференциалдық теңдеу болып табылады. Оның шешімі:

$$\frac{dT}{T - T_1} = -k dt$$

Интегралдаймыз:

$$\int \frac{dT}{T - T_1} = -k \int dt$$

$$\ln(T - T_1) = -kt + C_1$$

$$T - T_1 = Ce^{-kt}$$

Бастапқы уақытта $t_0 = 0$ және дененің температурасы $T(0) = T_0$ Сонда:

$$C = T_0 - T_1$$

$$T = T_1 + (T_0 - T_1)e^{-kt} \quad (1)$$

Алынған теңдеу температураның T уақытқа t тәуелділігін сипаттайды.

Осы модель және оған сәйкес шешім теориялық нәтижені көрсетеді, әрі қарай ол келесі қолданбалы есептерде шешу арқылы бекітіледі.

Мысал 2. Кофе қайнату үшін Арман мен Мақсат 80°C температурадағы су қажет. Олар чайник қайнағаннан кейін, оның температурасы T мен асхананың температурасы $T_1 = 20\text{C}$ арасындағы айырмаға пропорционал жылдамдықпен суытының біледі. Сондай ақ олардың чайниктары үшін пропорционалдық коэффициент $k = \frac{\ln 3}{20}$. Чайник қайнағаннан кейін, Арман мен

Мақсат кофе қайнатуды бастау үшін қанша уақыт күту керек?

Шешуі: (1) алынған теңдеуді қоямыз:

$$T = T_1 + (T_0 - T_1)e^{-kt}$$

Аламыз:

$$T = 20 + 80e^{-\frac{\ln 3}{20}t}$$

$T=80$ болған кездегі t мәнін табу қажет. Берілген шамаларды орнына қойып, мынаны аламыз:

$$80 = 20 + 80e^{-\frac{\ln 3}{20}t}$$

$$e^{-\frac{\ln 3}{20}t} = \frac{3}{4}$$

$$t = \frac{\ln \frac{3}{4}}{-\frac{\ln 3}{20}} = 20 \left(\frac{\ln 4 - \ln 3}{\ln 3} \right) \approx 8$$

Жауабы: 8 минуттан кейін.

Мысал 3. Электр құрылғы 1 кг суды 20C -тан 100C -қа дейін көтеруге қанша уақыт жұмсайды? Егер спиральдағы кернеу 120В , ал кедергі $14,4\text{Ом}$ және 1кг су 10 минутта 40C -тан 30C -қа түсетіні белгілі болса.

Шешуі: Q - t уақыт бойы суға берілген жылу мөлшері болсын, θ – судың температурасы.

Джоуль-Ленц заңы бойынша

$$Q = 0.24i^2 RT$$

Бұл жерде Q – жылу мөлшері, Дж; i – ток күші, а; R – кедергі, Ом; t – уақыт, секунд;

Судың температурасы $\Delta\theta$ – ге өзгергенде, жылу мөлшері Δt уақыт бойы өсуі, яғни

$$\Delta Q_1 = cm\Delta\theta$$

Бұл жерде c – жылу сыйымдылығы және m – масса; су қоршаған ауамен жылу ауысқан кезде Δt уақытта жұтылатын жылу мөлшері, яғни

$$\Delta Q_2 \approx cmk(\theta - 20)\Delta t,$$

Бұл жерде, $k(\theta - 20)dt$ – Ньютон заңы бойынша, суытқыш заттың дифференциалдық теңдеуі.

Жылуының Δt – уақытта толық өсуі

$$\Delta Q_2 \approx cm\Delta\theta + cmk(\theta - 20)\Delta t$$

немесе

$$dQ = cmd\theta + cmk(\theta - 20)dt$$

Судың сыйымдылығы $c=1$ екені белгілі, сонда 1г судың жылуының жылдамдығы болады.

Джоуль-Ленц заңы бойынша

$$\frac{dQ}{dt} = 0.24 \frac{120^2}{14.4} = 240 \frac{E^2}{R}$$

Соңғы теңдеуге ток күшінің, кедергінің мәнін қойғанда

$$\frac{dQ}{dt} = 0.24 \frac{120^2}{14.4} = 240$$

Болады. $M=1$ кг=1000г болғанда шарт бойынша 10 минут ішінде су 40С-тан 30С-қа түскенде, есептің дифференциалдық теңдеуі

$$\frac{dQ}{dt} = -k(\theta - 20)$$

болады. Айнымалыларды ажыратамыз.

$$\frac{dQ}{\theta - 20} = -k dt$$

осы теңдеуді интегралдау арқылы

$$\int_{40}^{30} \frac{dQ}{\theta - 20} = -k \int_0^{600} dt$$

$$\ln 10 - \ln 20 = -600k$$

Осыдан

$$k = \frac{\ln 2}{600}$$

Бағанағы теңдеулердің қатынасын ескере отырып келесіден дифференциалдық теңдеулерге келеміз.

$$0,24 = \frac{d\theta}{dt} + \frac{\ln 2}{600} \theta - \frac{\ln 2}{30}$$

$$dt = \frac{600 d\theta}{144 + 20 \ln 2 - \theta \ln 2}$$

Интегралдау арқылы

$$t = 600 \int_{20}^{100} \frac{d\theta}{144 + 20 \ln 2 - \theta \ln 2} = \frac{600}{\ln 2} \ln(144 + 20 \ln 2 - \theta \ln 2) \Big|_{20}^{100} \approx 422$$

аламыз.

Жауабы: 422 с.

Ендігі кезекте биологиялық эпидемия моделін жасау арқылы мысал есеп көрсетейік.

Мысал 3. Белгілі бір популяцияда инфекцияның таралуын сипаттайтын теңдеуді қарастырайық. Популяция N адамнан тұрады, оның ішінде $S(t)$ – иммунитеті жақсы адамдар саны, $I(t)$ – иммунитеті нашар, яғни ауру жұқтырған адамдар саны. Инфекцияның таралу жылдамдығы инфекциялы адамдар мен сау адамдар санының көбейтіндісіне пропорционал болады.

Теңдеу:

$$\frac{dI}{dt} = \beta S(t)I(t)$$

Мұнда

$\beta > 0$ – жұқтыру коэффициенті.

$$S(t) + I(t) = N.$$

Шешуі: $S(t) = N - I(t)$ деп алатын болсақ теңдеуіміз.

$$\frac{dI}{dt} = \beta(N - I)I$$

бұл айнымалылары ажыратылатын теңдеуге келеді.

$$\frac{dI}{I(N - I)} = \beta dt$$

Бөлшектерге жіктеу бырысында келесі теңдеуді аламыз

$$\frac{1}{I(N - I)} dI = \frac{1}{N} \left(\frac{1}{I} dI + \frac{1}{N - I} dI \right)$$

Енді екі жағынанда интеграл алу нәтижесінде

$$\ln|I| - \ln|N - I| = \beta Nt + C$$

C – интегралдау тұрақтысы.

Теңдеуді түрлендіріп

$$\ln \frac{I}{N - I} = \beta Nt + C$$

$$\frac{I}{N - I} = Ce^{\beta Nt}$$

Шешімі: $I(t)$ – ді анықтаймыз.

$$I(t) = \frac{N C e^{\beta Nt}}{1 + C e^{\beta Nt}}$$

Мұнда C – бастапқы шарт бойынша анықтадалы. Егер $t = 0$, $I(0) = I_0$ болса:

$$C = \frac{I_0}{N - I_0}$$

Көптеген экономикалық процестер өзара байланысқан. Олардың кез келгеніне циклдік сипат тән. Мұндай экономикалық жүйелерді зерттеу үшін, тәуелсіз айналымы ретінде уақыт T болатын жағдайларда, дифференциалдық теңдеулер жиі қолданылады.

Бірінші ретті дифференциалдық теңдеулердің экономикада қолданылуының классикалық есем өсу моделін қарастырайық. $Y = F(K, L)$ – ұлттық табыс, F – бірінші ретті біртекті өндірістік функция $F(TK, TL) = TF(K, L)$, K – капитал салымының (өндірістік қордың) көлемі, L – еңбек шығындарының көлемі.

Қорлармен жабдықталу деңгейі келесі формуламен өрнектеледі:

$$k = \frac{K}{L}$$

Еңбек өнімділігінің формуласы:

$$f(k) = \frac{F(K, L)}{L} = F(k, l) \quad (3)$$

Қорлармен жабдықталудың динамикасы уақыттың T -ға тәуелді функциясы болып табылады. Модельді сипаттау үшін параметрлер енгіземіз:

Еңбек ресурстарының уақыт бойынша табиғи өсімі:

$$L' = \alpha L \quad (4)$$

Өндірістік қорларды ұлғайтуға және амортизацияға жұмсалатын инвестициялар:

$$I = K' + \beta K$$

мұнда β – амортизация нормасы, l – инвестиция нормасы.

Сонымен,

$$I = lY = K' + \beta K \text{ немесе } K' = lF(K, L) - \beta K \quad (5)$$

Қорлармен жабдықталу деңгейі k анықтамасына сүйене отырып, $\ln k = \ln K - \ln L$.

Бұл теңдеуді T -ға қатысты дифференциалдаймыз:

$$\frac{k'}{k} = \frac{K'}{K} - \frac{L'}{L} \quad (6)$$

(4) және (5) өрнектерін (6) ға қойып, k -ның белгісіз функциясына қатысты теңдеу аламыз:

$$k' = lf(k) - (\alpha + \beta)k \quad (7)$$

Теңдеу (7) – айнымалыларға бөлінетін бірінші ретті сызықтық емес дифференциалдық теңдеу. Егер $k' = 0$ деп алсақ, онда:

$$lf(k) - (\alpha + \beta)k = 0$$

Осыдан, $k = \text{const}$ – бұл теңдеудің сызықтық емес алгебралық түбірі.

Бұл әдісті қолдануды нақты тапсырма мысалында қарастыруға болады (7). теңдеуі үшін интегралдық қисықтарды табайық. (3) теңдеуден $f(k) = \sqrt{k}$ екендігін аламыз. Бұл жағыдайда (7) теңдеу келесі теңдеуі келесі түрде болады:

$$\frac{dk}{dt} = l\sqrt{k} - (\alpha + \beta)k$$

Табылған теңдеу үшін стационарлық шешімді анықтаймыз:

$$l\sqrt{k} - (\alpha + \beta)k = 0$$

Осыдан (7) теңдеудің жеке шешімін аламыз:

$$K_{st} = L^2 / (\alpha + \beta)^2$$

(7) теңдеуде айнымалыларды бөліп, алынған дифференциалдық теңдеуді шешеміз:

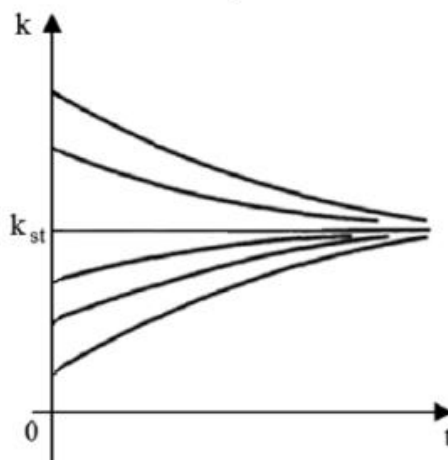
$$\frac{dk}{\sqrt{k}(l - (\alpha + \beta)\sqrt{k})} = dt$$

Екі жағында интегралдағанда келесі жалпы шешімін аламыз:

$$k(t) = \left(\frac{1}{(\alpha + \beta)} + Ce^{\left(\frac{\alpha + \beta}{2}t\right)} \right)^2$$

Интегралдық қисықтардың барлығы стационарлық шешімге жақындайды (1-сурет), яғни

$K \rightarrow K_{st}$ ұмтылғанда $T \rightarrow \infty$

Сурет 1.

Осылайша, егер тапсырманың параметрлері L , a және β тұрақты болса, онда бастапқы шарттарға қарамастан қорлармен жабдықталу функциясы стационарлық жағдайға ұмтылады. Стационарлық нүкте $K = K_{st}$ – тұрақты орнықтылық нүктесі болып табылады.

Айнымалылары ажыратылатын бірінші ретті дифференциалдық теңдеулерді оқыту әдістемесі арқылы оқушыларды қолданбалы есептерді шешуге бағыттау маңызды педагогикалық құрал болып табылады. Бұл мақалада дифференциалдық теңдеулердің физикадағы, экономикадағы, биологиядағы қолданыстары қарастырылды. Әртүрлі мысалдар арқылы оқушылардың теориялық білімін практикада қолдану дағдыларын дамытуға басымдық берілді.

Практикалық есептерді шешу арқылы оқушылар:

1. Дифференциалдық теңдеулердің табиғаттағы және қоғамдағы күрделі құбылыстарды сипаттау үшін маңыздылығын түсінеді.

2. Нақты қолданбалы мысалдар арқылы математикалық модельдеуді меңгереді.

3. Дифференциалдық теңдеулерді шешу әдістерін үйреніп, оларды шынайы өмір жағдайларында қолдануды игереді.

Мақаладағы қарастырылған есептер, атап айтқанда, дененің суыну процесі, кофе дайындау уақыты, эпидемиялардың таралу моделі және экономикалық өсім үлгілері оқушылардың математикалық сауаттылығын арттырып, олардың логикалық және аналитикалық ойлау қабілеттерін дамытады.

Бұл зерттеу мектепте «Дифференциалдық теңдеулер» таңдау курсының енгізудің тиімділігін көрсетіп, оқушыларды ғылым мен техника салаларына бағыттаудың өзектілігін айқындады. Болашақта дифференциалдық теңдеулердің қолданбалы бағыттарын тереңірек зерттеу арқылы оқыту әдістемесін жетілдіру қажет деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер

- 1 Әбілқасымова А.Е., Корчевский В.Е., Жұмағұлова З.Ә. Алгебра және анализ бастамалары. 11-сынып // Мектеп баспасы, 2019. – 254 б.
- 2 Шыныбеков Е.Н., Шыныбеков Д.Ә., Жумбаева Р.Н. Алгебра және анализ бастамалары. 11-сынып 2-бөлім // Атамұра баспасы, 2022. – 149 б.
- 3 Сулейманов Ж.С. Бірінші ретті қарапайым дифференциалдық теңдеулер. – Алматы: КазГУ, 1981. – 45 б.
- 4 Бейлин Н. Математика в биологии и медицине. Перевод с англ. М.: Мир, 1970.
- 5 Иванов А.В. Изучение процессов выравнивания на занятиях курса по выбору «Дифференциальные уравнения» в 10 классе естественно-математического профиля // Вестник магистратуры, Россия, 2018. № 5-4(80).
- 6 Киясов С.Н., Шурыгин В.В. Дифференциальные уравнения. Основы теории, методы решения задач. – Казань: 2011. – 112 с.
- 7 Мұхтаров М., Исағұлова Н.М. Дифференциалдық теңдеулер бойынша дәрістер. – Павлодар: Кереку, 2014. – 410 б.
- 8 Соловьева А.А., Коробкина А.В., Зотова С.А., Агишева Д.К., Светличная В.Б. Математический анализ в экономических приложениях. Проведение анализа дифференциального исчисления функции одной переменной в экономике // Международный студенческий научный вестник, 2015. № 3. URL: www.eduherald.ru/140-14157.

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

Гуманитарлық ғылымдар Гуманитарные науки Humanities

Б. Қайратұлы

1926-1939 ЖЫЛДАРДАҒЫ САНАҚ АРАЛЫҚ КЕЗЕҢДЕГІ АҚТӨБЕ
Өңіріндегі Әлеуметтік-демографиялық өзгерістер
мәселесі 5

R.N. Akhmeshova, G.G. Abisheva

THE APPLICATION OF CRITICAL THINKING ACTIVITIES IN ENGLISH
LANGUAGE CLASSES 11

М.К. Кенжеғалиева, М.Т. Джакыпбекова

Көркем шығармаларды мәнерлеп оқу арқылы
оқушылардың оқу сауаттылығын дамыту 16

М. Глебалдин

Оқыту үдерісінде тарихи зерттеулерді ұйымдастыруда
архивтік деректерді пайдалану бойынша 27

Г.Б. Оспанова

ФОРМИРОВАНИЕ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ У СТУДЕНТОВ 31

Өнертану салалары Отрасли искусствоведения Branches of art criticism

Е. Балмаш

СЦЕНОГРАФИЯ КАК ВСПОМОГАТЕЛЬНОЕ СРЕДСТВО МЕТАФОРЫ
СПЕКТАКЛЯ 37

Техникалық ғылымдар және технологиялар Технические науки и отрасль технологии Technical sciences and technologies of the industry

М.Н. Билялова, Ф.Р. Ермаханова

Өнеркәсіптік кәсіпорында жалпы сапа менеджменті
жүйесінің (TQM) маңызы 44

Педагогика және білім беру
Педагогика и образование
Field of Pedagogy and Education

А.Ш. Рахимов, Д.М. Нурбаева 7-9 СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАТЕМАТИКАДАН ОЛИМПИАДАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУ ӘДІСТЕМЕСІ	50
Р.Б. Баймухамет ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫНДА БІЛІМ АЛУҒА ЖАҢА КӨЗҚАРАС: ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ЖӘНЕ ОНЫ ИНТЕГРАЦИЯЛАУ	54
Ж.Д. Жаңабай, А.Т. Туралбаева БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІ ҮШІН ӘДІСТЕМЕЛІК ҚҰЗЫРЕТТІЛІКТЕРДІҢ МАҢЫЗЫ	58
А.А. Алдиев, А.С. Нуржигитов БОЛАШАҚ ПЕДАГОГ-ПСИХОЛОГТАРДЫ ДАЯРЛАУДА ЗАМАНАУИ ПСИХОТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ИНТЕГРАТИВТІК ЖОЛМЕН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	62
М.М. Тусупова ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ..	67
Д.Е. Акимжанова ОЙЫН АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ: БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ОҚЫТУ ТӘСІЛДЕРІ	71
А.А. Даулетқұл, Е.А. Туяков ОҚУШЫЛАРҒА АЙНЫМАЛЫЛАРЫ АЖЫРАТЫЛАТЫН ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕҢДЕУЛЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУЫН ОҚЫТУ ЖОЛДАРЫ	77

Scientific publication
proceedings of the international scientific conference
«Models and methods for improving the effectiveness of innovative research»
27-28 December 2024
Astana, Kazakhstan

Responsible editor – A. Amangeldiyev

Signed to the press on 30.12.2024
Circulation of 50 copies. 60X90/8 format
Offset paper font «Times New Roman»
Order No. 15282

Published in the printing house of the «Bilim Innovations Group».
Uly Dala avenue 38/494, Astana city, Republic of Kazakhstan, 010000
Phone: +77074929322; e-mail: info@kazconf.com

Ескертпелер үшін